

ГОСПОДАРИ ГЛИНЕ И ЖИТА

Марија Јовановић

Марија Јовановић

ГОСПОДАРИ ГЛИНЕ И ЖИТА

Марија Јовановић

ГОСПОДАРИ
ГЛИНЕ И
ЖИТА

ЗАХВАЛНИЦА

У реализацији пројекта – изложбе *Господари глине и жита* учествовало је неколико институција и појединаца. У име Музеја Војводине, као и у своје име захваљујем се на пруженој подршци и стручним саветима: Археолошкој збирци Филозофског факултета у Београду, Народном музеју у Зрењанину, Галерији „Сава Шумановић“ у Шиду, Удружењу ткаља у Новом Саду, спонзору – Занатској радионици за израду народних ношњи и опанака „Кири“ у Калуђерици код Београда.

За реализацију изложбе *Господари глине и жита* захваљујем се др Весни Димитријевић, декану Филозофског факултета у Београду, др Дубравки Николић и др Мирјани Ружић, такође са Филозофског факултета у Београду, колегама Снежани Маринковић из Народног музеја у Зрењанину и Радовану Сремцу из Галерије „Сава Шумановић“ у Шиду.

Захваљујем се дипл. архитекти мр Јермини Станојев из Новог Сада на учешћу у пројекту и беспрекорно урађеној реконструкцији винчанског насеља са Гомолаве у 3D пројекцији. Савршено приказаним детаљима из градитељског наслеђа у Подунављу и својим стручним прилозима приближила нам је богат и разноврстан живот првих земљорадника у Подунављу.

Мр Тамари Јовановић Шљукић, аутору и координатору пројекта и аутору графичких прилога о одевању, такође се захваљујем на учешћу. Богата одећа од неолита до Келта, наслеђе из разних епоха, својим разноврсним колоритом говори о креативности праисторијских људи који су живели на овим просторима. Све ово не би изгледало тако реално да је током рада нису подржали сарадници Мирјана Марковић, Ковиљка Пековић, Љиљана Живковић, Јасна Крушка, Олга Петровић, мр Раде Пејовић, Марина Стојановић, Жељко Пантић, Милица Андрејевић и Мијомир Алексић Кири, којима се овом приликом топло захваљујем.

Захваљујем се мојим драгим колегама из Археолошког одељења Музеја Војводине – Весни Карпузовић и мр Дарку Радмановићу, мр Јовану Коледину, као и колегама из других одељења – Бранки Лугоњи, Милицы Ђукић, Ани Олајош, Звонку Борасу и Драгану Огару, Илији Гаруновићу и Ведрану Дашићу који су ми помагали при реализацији пројекта *Господари глине и жита*.

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ
НОВИ САД

Марија Јовановић

ГОСПОДАРИ ГЛИНЕ И ЖИТА

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ
MUSEUM OF VOJVODINA

НОВИ САД
2011.

Издавач

Музеј Војводине, Нови Сад

Уредник

мр Угљеша Белић

Аутор изложбе

Марија Јовановић

Рецензенти

академик Борислав Јовановић
проф. Мирјана Марковић
мр Оливера Нинчић

Лектор

Бранка Лугоња

Фотографије

Милица Ђукић

Иван Карлаварис

Павле Јовановић

Конзервација

дипл. инж. Ана Олајош

Миленко Дашић

Драган Огар

Графичке реконструкције

мр Јермина Станојев, дипл. архитекта

Ликовна опрема каталога

Ауторски атеље

„Стрибор“,

мр Драган Боснић

Техничко уређење и прелом

Градимиr Кнежевић

Сарадници

Весна Карпузовић

мр Дарко Радмановић

Техничка служба Музеја Војводине

*Реконструкција винчанског насеља са
Гомолаве*

Марија Јовановић

мр Јермина Станојев, дипл. архитекта.

*Реконструкција одеће од неолита до
млађег гвозденог доба на тлу Војводине*
Група стручњака:

*Аутор и координатор пројекта /
аутор графичких прилога о одевању
за поставку изложбе*

мр Тамара Јовановић Шљукић

Ткање и шивење

Удружење ткаља, Нови Сад

Ткаље: Мирјана Марковић, Ковиљка

Пековић, Љиљана Живковић, Јасна

Крушка, Олга Петровић

Израда обуће

Занатска радионица за израду

народних ношњи и опанака „Кири“

Израда предмета од коже

мр Раде Пејовић

Израда накита

Марина Стојановић

Израда оружја

Жељко Пантић

Израда маске и перика

Милица Андрејевић

Штампа

ПАН ПАПИР

Нови Сад, Владике Висариона бр. 2

Тираж 500

ISBN 978-86-87723-12-2

Штампање публикације омогућио је Покрајински секретаријат за културу АП
Војводине и Министарство културе Републике Србије.

САДРЖАЈ

УВОД.....9

Марија Јовановић
ГОСПОДАРИ ГЛИНЕ И ЖИТА,
ИЗ ЖИВОТА ПРАИСТОРИЈСКИХ
ЗЕМЉОРАДНИКА У ПОДУНАВЉУ.....13

Тамара Јовановић Шљукић
ОДЕВАЊЕ ОД НЕОЛИТА
ДО МЛАЂЕГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА НА ТЛУ ВОЈВОДИНЕ58

Далибор Недвидек
РАЗМЕНА И ТРГОВИНА У ПРАИСТОРИЈИ88

Александар Медовић
ВОЈВОЂАНСКА ПРАИСТОРИЈА
У ЈЕСЕЊИМ НИЈАНСАМА:
БОЈЕЊЕ БИЉНИМ МАТЕРИЈАМА..... 110

Светлана Блажић, Дарко Радмановић
ТЕГОВИ ОД АСТРАГАЛА ЗА ТКАЧКИ РАЗБОЈ..... 128

Марија Јовановић
КАТАЛОГ АНТРОПОМОРФНЕ ПЛАСТИКЕ
СА ПРЕДСТАВАМА ОДЕЋЕ..... 144

Човек, земља, жито – три магичне речи, миленијумима повезане и испреплетане као нити на тканини, не могу једна без друге. Од постанка људске врсте човек и земља наизменично мењају улоге господара и слуге, а човек и жито су, као и човек и земља, били и остали покретачка снага многих друштвених промена насталих протеклих миленијума у Подунављу, на централном Балкану и у Анадолији. Додамо ли томе још и податак да су изузетно важну улогу у формирању људских заједница и њиховом опстанку имале климатске промене, онда је јасно зашто су миграције у плодна подручја биле честе током праисторијског раздобља, а, могло би се рећи, и током историјског.

Гледајући плодне њиве Подунавља и Поморавља, не можемо ни наслутити да је њихова геолошка историја била изразито бурна. Панонска низија, испресецана многим рекама (Дравом, Дунавом, Савом, Тисом, Бегејом, Нером, Карашом, Јегричком и Мостонгом), као и језерима и барама, већ у мезолиту је својим пространством и неизмерним богатством привукла тадашње ловце и сакупљаче плодова. Обиље плодне земље поред река и језера богатих рибом, као и велики део земље под шумом су тадашњим ловцима уливали наду у сигурну будућност. Управо ту, на обалама поменутих река, они су застали и остали.

То је било време када су многе праисторијске заједнице спонтано упловиле у мирно раздобље свог детињства. Анализирајући бројне археолошке артефакте из Подунавља и околних регија, Гордон Чајлд (Gordon Childe) с правом је приметио да неолит треба посматрати као детињство људске цивилизације (Childe 1929). Ми бисмо стидљиво констатовали да се већ са првим људским заједницама, које су формирали ловци у палеолиту, срећемо са религијом и култовима. Праисторијске заједнице усвајале су одређене облике култа, религије и магије. Прилагођавале су их својим регионалним и културним круговима, мењајући из епохе у епоху њихове облике и начин обележавања. Та сведочанства представљају прва неолитска култна места у винчанским насељима – кућама. Култна места или олтари потврђени су и у бронзаном и гвозденом добу, скоро све до доласка Римљана на обале Саве и Дунава.

Све благодети које су нам оставили у наслеђе, односно сва добра која су остала иза њих – насеља, објекти, некрополе и бројни артефакти, данас чине немерљиво благо, јединствене споменике културе овог дела Европе и Подунавља.

Праисторијски народи Подунавља, зачетници „квадратуре круга”, протеклих миленијумима су, посматрано са ове дистанце, били господари многих епоха. Упрели су полазне нити и поставили координате за живот и у овом другом „плодном полумесецу”, смештеном између Алпа и Карпата. Једном запаљене ватре на благородним пропланцима остале су до наших дана. Њима дугујемо захвалност за иновације које су донели првим „урбаним насељима”, за опстанак религије и култа, за прве кораке изведене у скулптури, за уметност, која и данас плени својом лепотом и једноставношћу. Први житељи овог, по много чему изузетног региона су одмах успоставили добре комуникације са суседним областима и другим деловима Европе и Анадолије. Живећи у миру и благостању, они су развијали своја основна занимања, која су им обезбеђивала довољне количине хране, али и учествовали у развоју трговине и заната, међу које убрајамо

и интензиван развој „текстилне индустрије”. Размена материјалних добара, проток информација и појава нових артефаката на овим просторима упечатљив су доказ о интензивном мешању разних култура у Подунављу.

Пут који су прешли био је напо­ран и веома дуг, али су њихове поруке сачуване за будућност.

Можете ли да замислите какве су хаљине носиле жене пре неколико миленијума? Прве елегантне хаљине, са лепим детаљима и врло декоративним накитом, жене су носиле већ у неолиту и бронзаном добу. То су биле неолитске даме, које су својом једноставношћу, стил­ом и лепотом освојиле простор од Кар­пата до Анадолије. Стотине антропоморфних фигурина приказују лепо обли­ковано женско тело; на њима су видљиве хаљине које допиру до чланака, са наб­раним рукавима и украшеним изрезима око врата. Због тога, неолитским жена­ма и припада титула првих дама Поду­навља. Наравно, праисторијска жена је своју елеганцију, као и осећај за лепо чу­вала и кроз остале епохе. Укус жене из металног периода препознајемо на осно­ву фигурина из бронзаног доба и лепо об­ликованих комада накита, а нарочито на основу фибула из гвозденог доба. Бо­гати кнежевски гробови и оставе са ве­ликом количином сребрног накита (забо­рављени депои трговаца или занатлија) обележили су последње векове протоис­торијског периода, а тиме и одећу жена из панонско-илирског (халиштатског) и келтског раздобља.

Изложба Господари глине и жита је пројекат групе стручњака, која је по­кушала да дочара део живота праисто­ријских земљорадника у Подунављу. С обзиром на то да се њихови трагови – станишта, некрополе, култна места и покретни археолошки материјал, као и ретки артефакти, налазе свуда око нас, ова група је покушала да на час, само за Вас, драги посетиоци, оживи делове те богате културне баштине.

Пред Вама је део винчанског на­сеља са Гомолаве, једног од најбоље ис­тражених неолитских насеља у Поду­нављу, саграђеног на левој обали Саве,

на крају сремског села Хртковци. Оно је подигнуто почетком петог миленијума пре Христа.

Реконструкцију винчанског на­сеља, одећу, накит од керамике и ме­тала и друге реквизите израдили су стручњаци разних профила. Идеја ау­тора изложбе је да Вас проведе кроз прошлост како бисте осетили снагу да­леких времена и умеће праисторијских уметника сачувано на фигуринама и вешто обликованим керамичким посу­дама.

Неке делове изложбе реконстру­исали смо уз помоћ вештих руку ткаља. Оне су, уплитањем потке и основе, уз стручну помоћ костимографа-дизајне­ра, оживеле богато украшену свечану хаљину неолитске даме, као и раскошну хаљину жене из бронзаног доба и богато украшено одело келтског ратника који се спрема на пут за Делфе.

Изложбом смо желели да при­кажемо снагу праисторијског човека – уметника, који је био господар шума, ли­вада, пропланака, река и планина.

Праисторијски човек је пре само десетак миленијума био господар живо­та у Подунављу.

ГОСПОДАРИ ГЛИНЕ И ЖИТА

Из живота праисторијских земљорадника у Подунављу

Колона уморних људи, жена и деце корача ка реци и пита се да ли њихово лутање има краја. Хоће ли коначно наћи станиште за своју породицу и стоку коју данима воде са собом. На јужним падинама Фрушке горе, близу реке, застадоше. Учини им се да то место – богато паињацама, са чистим потоком који се споро ваља ка реци, моћном, широком реком на крају заравни и великом шумом из које се чује рика јелена – има душу. Полако пирка поветарац, под чијим се налетима повија сочна, зелена трава. Мирише шафран, кадифа, љубичице. Чује се цвркул птица. Уморне, полако их опија мирис траве и топли зраци сунца. Стадоше да се одморе. Место им се допало, те они ту остадоше миленијумима, да снују своје снове, преплићу нити живота, клањају се својим идолима, чаврљају са својим музама, загледани далеко низ равницу, у будућност...

Трагове праисторијског човека, закопане дубоко у лесу више миленијума, деценијама траже, одгонетају и тумаче археолози, уз помоћ других стручњака, слажући их у необичне мозаике. Пред њима се често јављају поља која чувају део тајни, мистичних радњи, култова, религија, божанстава и идола повезаних са тајанственим светом првих земљорадника у Подунављу. Протумачени делови њихових прича, сатканих као тепих од безброј нити, указују на то да је током протеклих миленијума човек поседовао велико знање о разним појавама у природи. Помно их је бележио, свестан важности својих запажања. Тако их је једино и могао сачувати од заборава. Сада је на нама, његовим следбеницима, да сложимо сакупљене коцке, истражена и протумачена поља, и понешто прибележимо зарад генерација које долазе.

Надамо се да ће започету причу неко већ наставити. Читаћемо је једног дана, када се нити наших судбина, које Мојре тако ревносно преплићу на великом разбоју живота, укрсте или саставе и ми се сретнемо.

НАСЕЉА ПРВИХ ЗЕМЉОРАДНИКА У ПОДУНАВЉУ

Без обзира на то што је пут од пећине до палате био дуг и неизvestан, праисторијске заједнице су успеле да опстану. Подизањем сталних насеља и освајањем нових обрадивих површина створени су повољни услови за развој земљорадничких култура на ширем подручју југоисточне Европе и Балканског полуострва. Временске прилике у неолиту условиле су реорганизовање праисторијских заједница, из чега је проистекло и планско подизање *урбанизованих насеља*. Њихови трагови расути су свуда око нас: у Подунављу, Карпатском басену, Поморављу, централном Балкану, средњој Европи и Анадолији.

Подунавље и Балканско полуострво богати су природним ресурсима, међу којима се, пре свега, истиче панонско тло, погодно за различите привредне делатности. Реч је о непрегледним просторствима шума, ливада и пашњака, као и о водама богатим рибом. Осим тога, многа подручја Балканског полуострва обилазала су рудама, попут злата, сребра, гвожђа, олова и бакра, али и каменом, глином, дрветом, кожом, сољу. Све то је представљало добру економску подлогу за подизање и унапређивање првих станишта и организацију живота у њима, па и за разноврсну привредну активност тадашњих праисторијских заједница (Цвијић 1922: 13–14).

У средњем и доњем Подунављу и централним деловима Балканског полуострва су, због тога, још у раном неолиту успостављене главне комуникације са удаљеним регијама, из којих су долазили бројни утицаји. Кључне трансверзале су, као и данас, биле реке Дунав, Морава и Вардар. Преко њих је овај простор био повезан са Европом и Азијом.

Оснивање неолитских насеља било је у директној вези са неколико важних фактора: природним условима, климом, конфигурацијом терена, екосистемом, близином воде, пашњацима, близином копнених и водених путева, складиштима минерала и других сировина неопходних за свакодневни живот (Лековић 1995: 25–44).

Када се током прошлог века археологија почела нагло развијати као интердисциплинарна наука, истраживачи – археолози су, захваљујући разним материјалним добрима, а нарочито артефактима од глине, камена, опсидијана, кварца, метала, ћилибара, стакла, бронзе, бакра и злата, успели да оживе бројне праисторијске и историјске епохе које су обележиле последњих десет миленијума. Предмети од глине и других материјала су миленијумима опстајали у земљи.¹ те

представљају трајно сведочанство о пролазности времена у којем живимо.

Тешко је одредити када су првобитне људске заједнице схватиле да се земља односно глина може користити као сировина. Глина састављена од алуминијских силиката временом је добила доминантно место у многим делатностима (Стајевић 1995: 75). Њена улога је видљива већ код градње првих земуница у старчевачким насељима, током старијег неолита.

Ко је само једном држао комад глине у руци, осетио је драж стварања. Невидљиве силе покрећу ваше руке кроз њу, а ви, препуштајући се машти, откривате лепоту вајања.

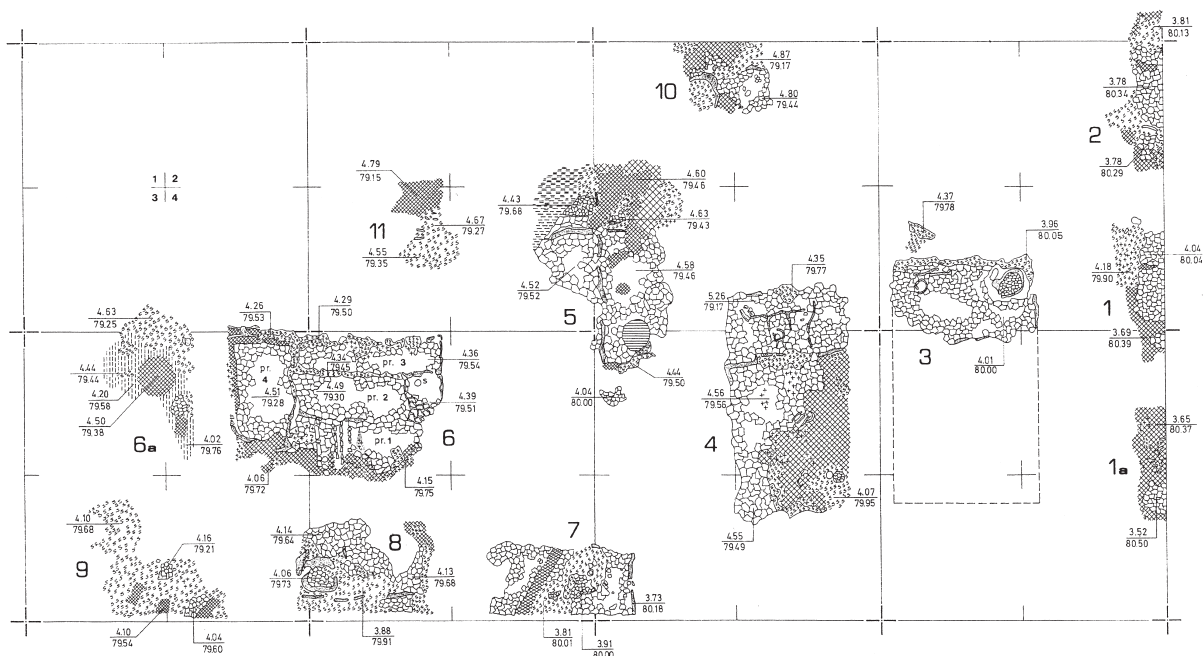
Ако јој додамо одређене примесе, попут плеве, трске или туцане шкољке, камена и опипљака гвожђа, она постаје (изузетно) погодан материјал за обликовање уметничких дела – скулптура, кућне керамике и занатских производа.

Глина је временом постала незаменљива у архитектури, грађевинарству и керамичкој продукцији. Поред тога, уметност, култ и религију је тешко замислити независно од предмета који су израђивани од фино пречишћене глине или у глини, попут антропоморфних идола или статуета, жртвеника, светилишта и разних модела кућа. Већи део ових артефаката налазимо већ у насељима из старијег неолита – у старчевачкој и керешкој култури.

Артефакти од глине пронађени у насељима, односно сачувани у полуземуницама и бројним кућама потврђују тезу да је праисторијски човек већ тада веома успешно владао разним занатима, техникама, формама. Поделивши керамику на фину и грубу, огњишњу и трпезну, радну и свечану, човек тог доба

¹ Замислите само како би изгледала чувена Вавилонска кула да њене зидове не красе прелепе митске животиње извајане у глини, односно на глиненим плочицама. Да ли бисте знали за старе културе у међуречју

Тигра и Еуфрата и да ли бисте чули за *Еп о Гилгамешу* да подаци о њима нису сачувани на глиненим плочицама, које данас представљају право богатство, руднике препуне информација о бројним културама на Блиском истоку?

Сл. 2. Археолошки локалитет Гомолава – Хртковци, део винчанског насеља у блоку VII, хоризонт са кућама, 5. миленијум пре Христа

нам је, на непосредан начин, ставио до знања да је био апсолутни господар времена и простора.

Важне информације о облику и изгледу првих насеља која су настала у старијем неолиту су нам, заправо, пружили археолошки налази са више неолитских локалитета у Карпатској котлини, Подунављу и централном Балкану. Дуго се сматрало да носиоци старчевачке културе нису подизали надземне куће за становање, већ да су живели у земуницама. Археолошка истраживања спроведена у другој половини 20. века пружила су нове информације о првим становницима ове благородне регије, која у седмом миленијуму пре Христа, за време „холоценског оптимума”, доживљава велике промене. У њој се стварају повољни услови за развој људских заједница (Schönwiese 1995).

На археолошким локалитетима Бисерна обала код Носе (Суботица), Доња Брањевина код Оџака, Белетинци код Обрежа, Бањица у Београду, Винча код Београда, Старчево код Панчева, Лепенски вир код Бољетина (фаза Лепенски вир IIIb), Златара код Руме, Голокут код Визића (Фрушка гора), Гри-

вац код Крагујевца, као и другим стаништима на централном Балкану пронађени су бројни докази. Археолошка истраживања изменила су постојећа сазнања о првим старчевачким насељима осниваним уз реке, на високим лесним терасама и гредама. Старчевачко насеље на крају Телечке висоравни, односно локалитет Бисерна обала код Носе је један од првих истражених локалитета. На основу свих релевантних података добијених са овог налазишта могуће је извршити реконструкцију првих надземних кућа подигнутих током старијег неолита у Подунављу. У насељу је истражено неколико објеката или кућа надземног типа.

Зграде су биле мале и квадратне основе. Највећа кућа била је дугачка 6,70 м. Њена подница, која је била равна и врло компактна, али није имала *дрвену подлогу*, направљена је од језерског муља. Да би се постигла већа стабилност зграде, дрвено коље је убадано у зид који је лежао на подници објекта. Запажено је да у кућама нису пронађени остаци пећи или огњишта, па се може закључити да се храна за домаћинство припремала на неком другом месту у насељу (Гарашанин 1973: 24).

Локалитет Бисерна обала код Носе интересантан је по још једном открићу. У њему су, први пут у оквиру једног станишта, откривени амбари–силоси, врста складишта за чување хране (око 50 комада). Амбари су били распоређени у групе: једни су били у непосредној близини кућа, а други на одређеном растојању од објеката. То су били први плански подигнути објекти у којима се чувала зрнаста и друга храна, коришћена за размену добара, односно набављање других добара неопходних заједници – опсидијана за израду оружја, кремених алатки (длета и секира, ножића од кварца) и др. (Палавестра 1990: 151, 152). Занимљив је начин градње ових објеката: амбари–силоси су укопавани у земљу и нису паљени, него су са унутрашње стране ојачани слојем муља. С обзиром на то да је реч о насељу које је лежало на обали Лудашког језера, на песковитом терену, муљ је послужио као изузетно добро везивно средство (пошто је то природна компактна маса са много масноће). Након сушења, он постаје чврст и квалитетан грађевински материјал, што су старчевачки неимари уочили и примењивали при градњи разних објеката (Гарашанин 1973: 26–27).

У другим старчевачким насељима истраженим у Подунављу и Посавини је, такође, потврђено да се храна чувала и припремала изван објеката/кућа. Тако је, приликом истраживања аутопута кроз Срем почетком деведесетих година прошлог века, на локалитету Златара код Руме откривено насеље са некрополом, које је на основу покретног археолошког материјала опредељено у насеље старчевачке епохе. Истражено је неколико стамбених објеката, мања некропола, неколико јама и зоне за рад. Насеље на Златари пружило нам је нове информације о начину живота у првим стаништима; ту су откривене две зоне са различитим облицима зграда за становање. У једном делу насеља (зона I) истражена су четири објекта типа полуземунице, чије су основе биле четвороугаоне. Они су плитко укопани у здравицу (лес), те подсећају на куће са локалитета

Бисерна обала код Носе. У питању су куће које су имале облик трапеза, приближних димензија 4 x 8,40 x 5,50 м (Лековић 1995: 28). У другој зони су истражена три слична објекта. То су биле полуземунице трапезоидне основе, са благо заобљеним угловима. Оне су веома лоше очуване. Током истраживања је уочено да стамбени објекти откривени на Златари код Руме нису били поређани, већ су били у групама, са малим међусобним растојањем, и мало померени у страну. Овакав начин постављања кућа представљао је неку врсту заштите од удара кошаве и северозападног ветра, који често дувају у Подунављу (Лековић 1995: 28). У појединим објектима – полуземуницама пронађени су и делови изгорелог лепа, који указују на постојање пећи (?) или можда отвореног огњишта. Између две зоне са објектима (кућама – зградама) истражена је и зона која је коришћена као *радни простор* за све чланове ове мале заједнице. Радни простор је био подељен на три целине: место за млевење житарица; место на којем се налазила пећ за потребе свих становника; елипсоидне јаме за избацивање отпада (Лековић 1995: 30). Оваква подела у оквиру старчевачког насеља постојала је и у другим насељима у Подунављу и Посавини.

Као пример нам могу послужити резултати са археолошког локалитета Дужине код Задубравља (код Славонског Брода у северној Хрватској), где је истражено старчевачко насеље са свим пратећим објектима неопходним за живот и опстанак једне мале заједнице, или можда неколико породица. На том локалитету је пронађено више земуница и надземних објеката који су коришћени као оставе за храну, неколико *радних јама које су имале функцију радионица* (у којима су обликоване алатке и оружје од камена), као и неколико пећи и бунар (Minichreiter 1992: 29–31). У средишњем делу насеља су откопане три земунице с помоћним јамама и ограђеним двориштима. Земунице су биле распоређене око централног простора, који је имао функцију *култног места* и на којем су се

окупљали чланови породице или шире заједнице (Minichreiter 1992: 34, 35). На одређеном растојању од кућа за становање подигнуто је велико огњиште елипсоидног облика (димензија 2,70 x 1,90 м), које је коришћено за припремање хране за све чланове заједнице у Дужинама код Задубравља (Minichreiter 1992: 29–31).

Старчевачко насеље Дужине код Задубравља интересантно је по још једном открићу: у јужном делу су, уз саму ограду насеља, пронађени делови вертикалног разбоја. Реч је о *теговима за ткачки разбој* купастог облика (37 комада), сачињеним од глине. Откриће тегова за разбој у једном старчевачком насељу потврђује тезу да је човек већ у старијем неолиту познавао вештину ткања. По распореду тегова закључујемо да су за израду текстила коришћени вертикални ткачки разбоји, на којима су могли бити израђивани предмети од лана и вуне, а можда и конопље. Није искључена могућност да су као прерађиване коришћене и стабљике лишћа неких дрвенастих биљака, као што је, на пример, коприва. Познавање прераде лана и вуне, као и израда текстила указује на висок степен организованости унутар првих људских станишта. Иначе, треба додати да Подунавље спада у област у којој су већ постојале *доместициране животињске, као и биљне врсте* које су коришћене при изради одређених предива (Barbaer 1992: 250, plan 11.1).

Због свог повољног географског положаја, а нарочито близине Дунава, Фрушка гора спада у благородне регије, које су током старијег неолита биле веома погодне за оснивање првих станишта. На западним падинама ове планине је током прошлог века истражено још једно старчевачко насеље – на потезу Голокут код Визића. На основу истражених објеката – полуземуница, јама и покретног археолошког материјала је констатовано да се на Голокуту код Визића налазило једнослојно насеље са великим бројем полуземуница и објеката који су коришћени као *радионице*. Надземни објекти/

куће нису пронађени (због велике ерозије земљишта на овом делу брда). Велика количина профилисаног кућног лепа са траговима плетера говори о томе да је на Голокуту постојало насеље са надземним кућама, које су само делимично биле укопане у здравицу. У полуземуницама нису пронађене пећи или огњишта, што значи да се и овде храна припремала изван кућа. У сонди 25 на Голокуту је, поред самог улаза у *земуницу*,² откривена пећ са калотом, а мало даље и две јаме које су биле повезане са стаништем. Прва јама је била испуњена љуштурама од пужева и комадима огњишта, док су комади старчевачке керамике, делови кућног лепа, пужеви и животињске кости чинили садржај друге јаме. Ови подаци показују да у земуницама није припремана храна, већ да су за то коришћени помоћни објекти, који су се налазили у непосредној близини главног станишта (Petrović 1987: 21; Petrović 2006: 82, 84). Старчевачко насеље Голокут код Визића налази се на лесној заравни; окружено је шумом, плодним пашњацима и бистрим потоцима. Локалитет је имао све услове за развој насеља са надземним кућама и пратећом структуром, односно помоћним зградама, радионицама за израду алатки и оруђа од камена, израду керамике, па и текстила, простором за складиштење житарица, као и простором за чување домаћих животиња. У оквиру овог насеља се, можда, налазио простор или трг на којем су приређиване свечаности – разни култни обреди.

На археолошком налазишту Град код Старчева је слична ситуација; истражено је осам објеката, две покривене јаме са бунарима, јаме за отпатке и део некрополе. На комадима профилисаног лепа су нађени отисци коља, што говори о томе да су објекти имали кровну конструкцију. У оквиру насеља су пронађене две јаме са покривеним бунарима,

2 Када је реч о земуницама са Голокута код Визића, треба нагласити да је реч о објектима који су правилно обликовани, укопани у здравицу (компактан лес до 1 м) и имају издвојен улаз у објекат. Унутрашњи зидови су лепо обликовани – углачани, док је кровни прекривач био постављен на летве или облице.

а поред земуница за становање је било и других пратећих објеката, који су коришћени за обављање свакодневних активности. То су били силоси за чување зрнасте хране, јаме за отпатке и отворена огњишта. Прегледом археолошког и остеолошког материјала из овог насеља добијени су подаци о занимањима његових становника. Богато украшена керамика, као и отисци *текстила на дну посуде* говоре о томе да су они познавали и ткачке вештине. Мноштво костију од овце или козе указује на то да је, осим биљног влакна, за предивно употребљавано и животињско влакно. Земљани тегови за рибарске мреже, игле за њихово плетење, бројни рибљи пршљенови (од великих риба) и шкољке говоре о основном занимању становника старчевачког насеља – лову и риболову (Аранђеловић-Гарашанин 1954: 142).

Оснивачи старчевачке културе у Подунављу и околним регијама, односно становници ових насеља, који су у почетку били ловци и сакупљачи плодова, први су се почели интересовати за житарице у овом делу југоисточне Европе и Карпатског басена. Они су познавали технику градње кућа од лепа и пружа, а од глине су правили предмете који су им били неопходни за свакодневни живот: посуде од керамике, амбаре укопане у земљу, тегове за ткачки разбој, пршљенке за вретена, предмете од животињских костију (нпр. шила и игле), артефакте од дрвета и камена.

Када је реч о начину становања у *старчевачкој култури*, разликујемо два типа станишта: један тип чине полуземунице или земунице са кровном конструкцијом од плетера и лепа, а други полуукопане куће, најчешће правоугаоне и квадратне основе, које су, дакле, биле делимично укопане у здравицу, односно лес (20–40 цм). У првим зградама није било спремишта за храну; за то су коришћени посебни објекти – јаме које су биле намењене чувању жита и других плодова. Складиштени су пшеница (*Triticum monocosum*), просо (*Panicum miliaceum*) и зрнасти плодови – попут

храстовог (*Quercus*) и буковог жира (*Fagaceae*) (Грбић 1959: 14–15; Гарашанин 1973: 26; Jovanović 2004: 102). У њима су складиштене и намирнице попут конзервираног/осушеног меса и рибе, као и оруђа и оружја. Прва насеља имала су посебан простор за занатске делатности; то је био простор са пећима за припремање хране, као и простор за чување домаћих животиња. У централном делу насеља су се одвијале обредне, културне радње. Због тога се старчевачка култура може издвојити као *прва* неолитска, земљорадничка, култура, чији су корени дубоко везани за Подунавље и Карпатски басен. Поред лова и риболова, неолитски човек је познавао и друге делатности – организовану производњу житарица, израду квалитетне керамике, израду текстила, примену разних заната, почетак domestikације биљака и животиња. Са старчевачком културом почиње и градња првих насеља. Поменуте иновације измениле су живот праисторијских људи у овом крају Европе и Подунавља.

Са подизањем првих станишта се јавља и потреба за трговином, односно разменом добара и информација неопходних за развој и опстанак сваке културе. С обзиром на то да је Подунавље сиромашно сировинама за израду артефаката потребних за опстанак људских заједница, већ у палеолиту је, а касније и у старчевачкој култури, постојала размена добара (разне врсте камена, алатки, крзна, животиња), као и информација. Како су долазили до неопходних сировина и потребних информација, можемо да докучимо на основу појаве одређених артефаката у насељима (видети текст Д. Недвидека). Зато је покретни археолошки материјал, у који спадају бројни артефакти настали у другачијем археолошком контексту од онога у коме су пронађени, потврда за то да је постојао одређени облик комуникације између праисторијских заједница које су насељавале Карпатски басен, централни Балкан и друге делове евроазијског континента (Палавестра 1990: 149).

Када бисте данас имали прилику да прошетате узаним улицама између винчанских кућа, да навирите само на часак у просторију са пећком, осетили бисте мирис доброг хлеба или каше од проса, а можда и мирис млека. Затеekli бисте домаћина који на поду ужурбано припрема своје оружје за лов или риболов, док вредна домаћица припрема храну, те благородне дарове природе које је предано сакупила у свом врту. Она их пажљиво слаже у велике посуде од глине. Неке од њих ће оставити за зиму, неке за трговце, а неке ће даривати на свечаностима, када се окупе на сеоском тргу.

У једној од просторија је, прислоњен уз зид, чека дрвени разбој са тековима од глине. Ваља и ту нешто урадити. Скоро бешумно се нижу нити које вредне руке спретно преплићу и уплићу. Из таме израња фина, танана тканина, танка као свила. Занета у нити и чунак, жена с пуно љубави пише по платну, слика шарене детаље са пропланка на којем живи. Преплићу се нити, сливају се боје, играју се топле женске руке пуне маште. То ће и овог пута бити леп комад тканине, који умеју да ураде само праве уметнице.

Око ње се играју деца – а са груменом глине, испробавајући вештину научену од мајке или сеоског грнчара. Ко зна, можда ће за коју годину неко од њих правити своје прве посуде за продају. Због тога са нестрпљењем очекују трговце са робом. Они ће им донети необичне понуде: сировине или полуфабрикате, нове информације и иновације – прикупљене на дугом путу, по далеким пределима. Њима ће понудити на продају своја добра: житарице и махунарке, орашасте плодове, осушене производе од меса и рибе, крзно, разне алатке, лепо украшене посуде од глине – трпезну керамику, фине откане комаде текстила од лана и вуне, готове комаде одеће и обуће.

Тако су се годинама, деценијама, вековима смењивали трговци и каравани. Долазили су с пролећа и јесени; сваки пут су доносили и односили нешто ново. Увек је било нечег новог, за сваког понешто. Тако је, као река, деценијама протицао живот у многим праисторијским насељима.

Продором нових друштвених заједница из Анадолије, Подунавље постаје важна регија. У њој је поникла и винчанска култура. Она ће свој процват, успон и пад доживети управо на овим просторима. За само хиљаду година Винчани су успели да развију једну од највећих праисторијских култура, која је обухватала Подунавље, југоисточну Европу и централни Балкан.

Богата винчанска култура је скоро један миленијум доминирала овим просторима и својим иновацијама из основе променила начин живота дотадашњих праисторијских заједница. То је, у историјском смислу, раздобље у којем долази до преласка са екстензивне на интензивну земљорадњу. Процес доместикације биљака и животиња је већ завршен, као и њихова селекција у домаће врсте.

Моћне праисторијске заједнице силазе на обале река, запоседају их и, по правилу, подижу стална насеља на важним раскрсницама. Због бољих односа са другим заједницама у окружењу, оне оснивају и прве протоурбане центре у Подунављу и на Балкану. Многе од њих су, по свом унутрашњем уређењу, биле претече неких будућих насеља: Бањице у Београду, Винче код Београда, Кормадина код Јакова, Белетинаца код Обрежа, Матејског брода код Новог Бечеја, Гомолаве код Хртковаца, Гриваца и Дивостина код Крагујевца, Плочника код Прокупља, Угара код Опова и других локалитета.

Досадашњим археолошким истраживањима је утврђено да су се у млађем неолиту, током петог миленијума пре Христа, око винчанских насеља углавном налазиле веће површине са обрадивом – култивисаном земљом. Земљо-

радња је, поред сточарства, била једно од основних занимања људи из винчанске епохе. Већ тада су се појавили први поседе – *атар*, у којима су се бокориле разне житарице, чије је узгајање доприносило економској сигурности његових житеља (Јовановић 1991: 188). Винчанци су знали за три врсте пшенице, које су користили у исхрани. Узгајали су пшеницу са плевицом – једнозрну (*Triticum monocossum*), двозрну (*Triticum dicossum*) и меку пшеницу (*Triticum aestivum*). Уз пшеницу су користили и четвороредни јечам (*Hordum vulgare*) и просо (*Panicum miliaceum*), а знали су и за зрна зоби (*Avena sativa/fatua*). Поред житарица, сејали су и махунарке, попут сочива (*Lens culinari*) и грашка (*Pisum sativum*) (Van Zeist 1974–1978: 10; Van Zeist 2001/2002: 108). Оно што привлачи нашу пажњу је откриће *семенки лана* (*Linum usitatissimum*) на Гомолави (Van Zeist 1974–1978: 10; Van Zeist 2001/2002: 108).

Поред тога, истраживањима је утврђено да је у Подунављу била веома развијена ихтиофауна, као и данас. У војвођанским рекама се још увек, после скоро десет миленијума, размножавају исте врсте риба. Стога их сврставамо у праве руднике, пуне речног блага, односно хране – изузетно важног фактора за опстанак многих заједница у овом делу Европе. Истраживањима је потврђено да у Дунаву постоји чак 65, а у Тиси 48 врста риба које су протеклих миленијума имале важну улогу у исхрани праисторијских људи (Босић 1982: 9; Budakov 1998: 373). Навешћемо само неке врсте чији су остаци пронађени у кућама и отпадним јамама које су праисторијски људи радо имали у свом јеловнику: шаран (*Cyprinus carpio*; *дивљи* – *аутохтона врста*) – Старчево, Гомолава, Феудвар; сом (*Silurus glanis*) – Старчево, Гомолава, Феудвар; кечига (*Acipenser ruthenus*) – Гомолава, Феудвар; моруна (*Huso huso*) – Феудвар; јесетра (*Acipenser nudiiventris*); чичкава – руска јесетра (*Acipenser gueldenstaedtii*) – Феудвар; паструга (*Acipenser stellatus*) – Феудвар; младица, главатица (*Hucho*

hucho) – Феудвар; буцов (*Aspius aspius*) – Старчево, Феудвар; деверика (*Abramis brama*) – Старчево, Феудвар; јаз/јас/јазина (*Leuciscus idus*) – Феудвар; штука (*Esox lucius*) – Гомолава, Старчево, Феудвар (Blažić 2005: 7).

Окружене рекама богатим рибом, благородним пропланцима и пашњацима, а живећи у миру и благостању, људске заједнице су током млађег неолита доживеле економски препород, који им је омогућио стварање првих вишкова хране и других производа. Ту спадају разне врсте житарица, махунарке и храна органског порекла – месо, млеко, риба, а можда и сир (?).

Поред земљорадње, сточарства, лова и риболова, који спадају у основна занимања праисторијских људи, присутни су и други облици привређивања: допремање одређених врста камена који је коришћен за израду различитих алатки, израда квалитетне керамике и сл. Истраживања су потврдила и то да у важну привредну делатност треба уврстити израду текстила и предмета од коже, што указује на постојање разних заната већ у старијем неолиту. Сви производи (предмети) израђивани у првим стаништима могли су се користити при једноставној или нешто сложенијој размени добара, што нас уводи у почетак праисторијске трговине и размене. Стога су први кораци у трговини или размени везани за производе од глине – разноврсне керамичке посуде (питосе, амфоре, лонце, зделе, ђувече, шоље, тегове, калемове), и алатке од камена и кости. У њих убрајамо и предмете који су коришћени за лов и риболов, производе од вуне и лана, прерађену кожу, разне предмете од дрвета и кости који су коришћени у сваком домаћинству. Посебно издвајамо накит од разних материјала: глине, кости, дрвета, алабастра, разних врста шкољки, ћилибара, бакра (види текст Д. Недвидека).

Подизање кућа или станишта спада у делатност при којој су Винчаници исказали своје богато градитељско

и архитектонско умеће. Адекватна техничка решења при подизању насеља показала су изврсно умеће винчанских градитеља, што је запажено код истраживања стамбених хоризоната са великим бројем кућа, нарочито у винчанској култури. Мењали су се положаји насеља, величине зграда и њихови корисници, али су неки детаљи остали непромењени. Прецизно сачуван и добро постављени сви стамбени елементи – од дрвене подлоге, поднице, пећи са банком, унутрашњег распореда зидова, врата и прозора, до крова куће – потврдили су да им припада право на титулу господара глине. Тако су давно успостављени канони у градитељском наслеђу миленијумима преношени са генерације на генерацију. Скоро до краја 20. века су сачувани бројни елементи карактеристични за руралну средину у Подунављу и централном Балкану.

Истраживања спроведена на Бањици у Београду, у Винчи код Београда, у Кормадину код Јакова (у Срему), на Матејском броду код Новог Бечеја (у Банату), Дивостину код Крагујевца (у централној Србији), на Плочнику код Прокупља, на Белетинцима код Обрежа, Градцу код Злокућана, Угару код Опова, као и на другим неолитским налазиштима потврдила су чињеницу да су винчански градитељи били велики уметници. Начин на који су бирали или одређивали место за насеље или нови објект у насељу изискивао је одређена знања, везана за избор места и положај, као и тип грађевине коју су желели да подигну.

Као пример градитељског наслеђа или комплексне амбијенталне целине може нам послужити винчанско насеље на Гомолави код Хртковаца, подигнуто у шестом миленијуму пре Христа. То би могло бити и неко друго винчанско насеље из те епохе, као што је Бањица у Београду, затим Винча код Београда, Дивостин и Гривац код Крагујевца, Угар код Опова, Кормадин код Јакова. Сви поменути локалитети при-

падају истом културном кругу; развили су се и развијали у винчанској култури, а при том су имали много заједничких елемената везаних за архитектуру, уметност, религију, керамичку продукцију, керамопластику, доместикацију, земљорадњу и бројне занатске делатности тог доба.

Неолитско насеље на Гомолави код Хртковаца представља центар једне микрорегије, у којој су постојали повољни (идеални) услови за развој винчанске културе. Тако су дугогодишња археолошка истраживања спроведена на Гомолави у другој половини 20. века омогућила издвајање три стамбена стратума у винчанском хоризонту, на основу којих је могуће извршити реконструкцију насеља. У старијем винчанском насељу (Гомолава Ia фаза) откривени су остаци земунца – јама, као и остаци стубова кућа првих надземних објеката (димензија 8,5 x 4,5 м) (Брукнер 1980: 6, 12–19). На крају ове фазе (Гомолава Ia) и током следеће (Гомолава Ia–b фазе) насеље се мења, долази до изградње надземних кућа, различитих димензија. Најмлађи слојеви у овом насељу припадају Гомолава Ib фази, која се издваја по надземним кућама и некрополи. Из последњег винчанског хоризонта на Гомолави су сачувани многи архитектонски детаљи, на основу којих је и урађена реконструкција мањег дела насеља. Треба имати на уму чињеницу да је реч о Гомолава Ib фази, у којој се почиње користити бакар, са чијом употребом долази до неминовних промена у винчанској култури на централном Балкану и Подунављу. Одређени друштвени слојеви су, путем трговине, поклона или размене, долазили у посед овог драгоценог метала, што је условило и раслојавање унутар винчанске заједнице. Делови накита од бакра пронађени су на подници два објекта: у кући 1/1975 и објекту В/1975. У винчанској некрополи на Гомолави је истражено 27 скелетних гробова. У неким гробовима су, поред прилога од керамике, пронађени и придарци од бакра: бакарне перлице и масивна наруквица (Брукнер 1980: 35;

Брукнер 1988: 27).³ Последња фаза на Гомолави обележена је великим променама у винчанској култури, које су биле последица сложених социјално-економских односа у праисторијским заједницама у Подунављу, а које су нагостили први бакарни комади накита откривени у насељу и некрополи.

У седам великих блокова распо-ређених дуж реке је истражено око тридесетак стамбених објеката, различитог степена очуваности. Један број њих је оштећен разорном снагом реке, која сваке године узима данак, док су други зарушавани (нестајали) оснивањем насеља у каснијим епохама.

Гомолава је током вишегодишњих истраживања била подељена на неколико делова, од којих су интересантна два дела: горњи и доњи плато. Горњи плато је обухватао североисточни део тела, а истражен је од 1970. до 1977. године. Доњи плато се простирао на југозападном делу локалитета. Истраживан је од 1977. до 1985. године. Стамбени објекти подигнути на горњем платоу (блоковима I–VI) показују извесне разлике у начину градње у односу на објекте са доњег платоа (блок VII). Анализа истражених објеката пружи-ла је следеће податке. Неолитске куће са оба платоа су, према досадашњим истраживањима, углавном биле правоугаоне. Куће из старијег хоризонта на Гомолави (Гомолава Ia–b фазе) откривене су на дубини од 3,62 м, а димензије су им 14 x 6 м.⁴ Објекти из најмлађег хоризонта у насељу (Гомолава Ib фазе) лежали су на дубини од 2,95 м и заузимали мали простор, док су димензије кућа биле око 9,20 x 5,60 м (8,50 x 4,50 м) (Bruckner 1988: 25). Ове куће су биле издељене на три или четири просторије, различитих димензија и намене. По начину градње, као и распореду просторија, један број ових објеката није се много разликовао од до-

бро познатих војвођанских кућа, које још и данас можемо наћи у многим селима Подунавља, па чак и ту, надомак Гомолаве, у самим Хртковцима.

Ако само на час завиримо у кућу број 4, која је истражена далеке 1975. године, учиниће нам се тако позната као да смо скоро били у њој. Правоугаона, постављена у правцу север-југ (као магнетне силнице целе планете), димензија 8,10 x 4,60 м, са зидовима од коља и трске и равномерно распоређеним стубовима, облепљена мешавином блата и плевне, са финим премазом од глине – она делује топло и удобно. Компактна подница, израђена од добро пречишћене глине и сложена у правилне блокове, делује импозантно. На подници су простирке од коже и трске/асуре, а испод ње су сложене полуоблице, постављене у правцу исток–запад и север–југ, које заједно са стубовима чине компактну подлогу за зидове ове куће. Овако постављена кућа најчешће је подељена на три просторије, различитих димензија и намене. Ма колико вам се чинило да је то мали простор за живот, у овакву кућу се могла сместити једна просечна породица или пак два домаћинства (Трифковић 2009: 100).

У северној просторији куће 4/1975⁵ – гама, која је добрим делом и оштећена укупима из млађих слојева, није било грађевинских детаља на основу којих би се одредила њена функција. Сачувана је само подница, која је била израђена од полуоблице и слоја фине глине, дебљине око 5 цм, што је, иначе, уобичајена подлога код многих винчанских кућа тог доба. На поду је пронађено само неколико мањих посуда од глине, па се може претпоставити да је служила за спавање (Петровић 1992: 24). На основу тога је и одређена улога ове просторије.

³ Према подели коју је извршио др Б. Брукнер, на Гомолови су издвојене следеће фазе: Гомолава Ia – земунце; Гомолава Ia – Гомолава Ia–b – хоризонт раних кућа; Гомолава I a–b – хоризонт раних кућа; Гомолава Ib – хоризонт позних кућа; Гомолава Ib – некропола.

⁴ Реч је о релативној дубини слоја на којем су откривени делови кућа.

⁵ Винчанске куће са локалитета Гомолава обележене су редним бројевима који су у вези са годином истраживања. У овом раду су задржане ознаке које је поставио др Богдан Брукнер. У тексту су задржани бројеви кућа онако како се воде у теренској документацији за ово налазиште.

Она по много чему подсећа на спаваћу собу наших бака, која је била окренута ка улици или шору.

*У средњој соби (просторији бета) увек пуцкета ватра, док је поред пећи и пепелишта послагано неколико мањих и већих посуда. У неким се чува жито, **злата вредно**. Друге служе за печење хлеба, а у трећима се налази нешто течено – храна за чланове домаћинства. На пећи, која има скоро равну калоту, у великој плиткој посуди – ђувечу загрева се јечам или просо, који треба очистити од плевне и самлети. Ту негде испред пећи, у средишњем делу просторије, налазио се украшени дрвени стуб на којем је постављен **мањи букранион**.*

Намену ове просторије одредило је низ грађевинских елемената. Унутар просторије су, западно од пећи, нађене камене плоче (дим. 0,80 x 0,34 м), које су коришћене као *радне површине*. На плочама је пронађено много кремених сечива и одбитака, што указује на чињеницу да је ту постојала мања кућна радионица. Северније од ове зоне је пронађен оштећен мањи жртвеник са три ноге, који је орнаментисан. Фрагменти орнаментисаног лепа (највероватније оплата од дрвеног стуба), мањи букранион, оплата базе стуба у средишњем делу просторије и жртвеник били су груписани у источном делу просторије бета, поред пећи и источног зида куће 4/1975. Ово указује на то да се у источном делу просторије, у близини пећи, налазио простор за **култне сврхе** или заједничке обреде породице (Петровић 1992: 24).

Јужна просторија – алфа, била је подељена на две скоро идентичне целине. У источној половини се налазила подница са добро очуваним подом и потплатосницама. На њој су лежали фрагменти винчанске керамике и неколико тегова за разбој. У западном делу просторије није било поднице; уместо поднице се налазила набијена земља, на којој су нађени делови бочног зида израђеног од прућа (Петровић 1992: 23). На тој страни

се налазило отворено огњиште, делови жрвња, посуде, алатке од камена и други предмети. Судећи по покретном археолошком инвентару, просторија је имала функцију оставе или спремишта. У њој се чувала зрнаста храна и други предмети: жрвњеви и посуде типа питоса (Петровић 1992: 23). Нажалост, само 4 теге су пронађена у овој просторији, од којих су три кружна, док један има облик диска, па је питање чему су служили. Масиван тег цилиндричног облика пронађен је у средишњој соби куће 4, у просторији бета, и, судећи по његовој масивности, коришћен је као тег за рибарску мрежу. Тег кружног облика, који се користи код вертикалног разбоја за ткање, пронађен је у северној просторији ове куће (гама).

Улаз у кућу 4/1975 се, највероватније, налазио на западној страни објекта. По свему судећи, врата су била постављена на западном зиду средње просторије (бета), одакле се комуницирало са другим одајама. На прелазу из средишње у јужну просторију (одају) пронађен је део прага, што потврђује тезу да је у кући постојала веза између средишње собе, у којој се налазила пећ, и јужне просторије, у којој су биле смештене разне алатке за рад, отворено огњиште, посуде са зрнастом храном, делови жрвања, неколико керамичких тегова за ткачки разбој и други делови кућног инвентара.

Занимљив је још један податак: међу посудама које су пронађене у северној и средњој просторији (алфа и бета) у кући 4/1975 са Гомолаве, коју смо анализирали као типичног представника најмлађег стамбеног хоризонта, највише је било дубоких здела, мањи број плитких здела у облику ђувеча, амфора, а најмање лонаца и питоса (Петровић 1993: 8, 9). Реч је о керамици коју најчешће налазимо у рушевинама винчанских кућа, а коју грубо можемо поделити на трпезну и огњишну.

Винчанска кућа 4/1975 налазила се на североисточној ивици блока II; уништена је у пожару, као и други објекти из тог хоризонта који су откриве-

ни у овом насељу. Око ње се налазило још неколико стамбених објеката који припадају истом хоризонту. Источно од куће 4/1975 откривени су објекат А/1975 и објекат В/1975, у чијем се продужетку налазила и кућа 6, истражена 1972. године. Југозападно од куће 4/1975 простирала се кућа 5/1975 (истражен је мањи део ове куће, која је била подигнута на самој периферији блока II).

Винчанска кућа 4/1975 је углавном сачувана – захваљујући томе што налазила се у другом реду кућа. Она је типичан представник сеоске архитектуре из петог миленијума пре Христа. Аналогиче за један број објеката са неолитског насеља на Гомолави налазимо у винчанским насељима. То су Винча код Београда (Васић 1932 и 1936; Гарашанин 1973; Сталио 1984: 34–41; Јовановић 1984: 23–34), Белетинци код Обрежа (Брукнер 1961: 89, 90, Трипковић 2009), Бањица код Београда (Тодоровић–Цермановић 1961; Todorović 1981: 13–16; Трипковић 2007;

Трипковић 2009; Трипковић 2010), Дивостин код Крагујевца (Bogdanović 1988), Угар код Опова (Brukner 1990: 129–137; Tringham–Brukner–Voytek 1985: 425–444), Гривац код Крагујевца (Bogdanović 2008: 145–190) и др.

Други део насеља на Гомолави откривен је на доњем платоу – у блоку VII. Истражено је 11 кућа – што целих, што оштећених основа, које се по димензијама мало разликују од куће 4/1975, али је њихова унутрашњост другачије организована. Распоред просторија унутар ових кућа, као и положај њихових преградних зидова се разликују од распореда у објектима који су откривени на горњем платоу.

На основу прикупљених података за доњи плато на Гомолави може се закључити да су куће 3, 4, 5 и 8 истраживане 1980 скоро идентичне по димензијама, оријентацији и распореду просторија и зидова. Преградни зидови код

Сл. 3. Гомолава – Хртковци, неолит, винчанска кућа 4/1975, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор мр Јермина Станојев, дипл. архитекта)

ових зграда били су постављени у облику слова Т, чиме је унутрашњост издељена на три дела, али на сасвим други начин у односу на кућу 4 из 1975. године.

Овом приликом ћемо се осврнути и на део насеља на доњем платоу са Гомолаве. Завиримо на тренутак у неке од кућа које су миленијумима чекале да их откријемо. Оне су нема сведочанства, али и јединствени споменици времена; сликовито говоре о сложеним социјално-економским односима који су владали у винчанској култури током петог миленијума пре Христа, о свакодневном животу у насељу, трговини, трговцима робом, трговима и култним местима.

Од винчанске куће 3/1980, чије су приближне димензије биле 9,20 x 5,60 м, остала нам је само једна просторија, која се налазила у северозападном делу куће. У њој је сачувана калотаста пећ са банком и пепелиштем, затим конструк-

ција са жрвњем, која је била фиксирана за подницу објекта, тегови за ткачки разбој, као и велики број винчанских посуда и мноштво кугли од печене земље. Велики број керамичких посуда пронађен је на поду ове просторије. Од налаза издвајамо три велика питоса и неколико мањих здела. Просторија је, нема сумње, била опремљена као складиште или остава, али и као место где се припремала храна за чланове домаћинства.

Оно што просторију 3 издваја од других је, свакако, откриће конструкције са жрвњем, израђене од кућног лепа или земље. Овај архитектонски детаљ био је повезан са подницом куће 3/1980. Конструкција са жрвњем састојала се од елипсоидног реципијента, на чијој се једној страни налазио изливач пречника 52 цм. По облику, она највише подсећа на *ђувеч*. Због свог статичног положаја је имала посебну функцију у кући: коришћена је као лежиште за жрвањ од крупнозрног камена. Жрвањ је

Сл. 4. Гомолава – Хртковци, винчанска кућа 3/1980, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор мр Јермина Станојев, дипл. архитекта)

Сл. 5. Гомолава – Хртковци, винчанска кућа 4/1980, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор мр Јермина Станојев, дипл. архитекта)

коришћен као ручни млин за прераду (млевење) зрнасте хране, попут разних житарица и махунарки. Такође се могао користити за прераду коштунавог воћа и орашастих плодова. Према подацима истраживача, слична *конструкција са жрвњем* пронађена је у још једној винчанској згради на Гомолави: то је кућа IV/1956.

„У кв. 86/III нађен је под, а на поду изгорео камени жрвањ. Простор где је био жрвањ био је ограђен. У истом блоку нађена је мања животињска глава извајана од кућног лепа. Глава је налик на пса или лисицу“ (Нађ 1956: 28).⁶ Слични објекти пронађени су на ширем подручју централног Балкана, у оквиру насеља са винчанском културом. На локалитету Винча код Београда, у кући 1, откопаној 2006. године, пронађена је и *конструкција са жрвњем* (Тасић 2007: 214). Сличан архитектонски детаљ откривен је и

у винчанском насељу Дивостин код Крагујевца, у кући 13 (Bogdanović 1988: 54; Трипковић 2009: 16). Њима треба додати и налазе из кућа културне групе Гумелница (у Бугарској). У кући су пронађени ограђени простори поред пећи, тзв. мелнице, у којима је био смештен и жрвањ за прераду житарица (Јовановић–Глишић 1960: 136).

На поду куће 3 је, поред керамичког посуђа, пронађено и седам керамичких тегова у облику диска. По облику, пре бисмо их сврстали у тегове за ткачки разбој него у тегове за рибарску мрежу.⁷ Овај податак само говори о томе да је и у кући 3 највероватније постојао вертикалан ткачки разбој, односно да је домаћинство било упознато са вештином ткања и изработом текстила.

⁶ Неолитска кућа IV/1956. Подаци су преузети из теренског дневника са Гомолаве за 1956. годину. Истраживач и аутор дневника је археолог Шандор Нађ из Војвођанског музеја у Новом Саду

⁷ Аутор теренског дневника наводи да су у питању тегови за рибарску мрежу. Материјал је прегледала Б. Идвореан-Стефановић, која је утврдила да је реч о теговима за ткачки разбој или стан. Овом приликом се захваљујем Братислави Идвореан-Стефановић, етнологу – музејском саветнику у Музеју Војводине у Новом Саду, на стручној помоћи око тумачења праисторијског текстила.

Друга занимљива кућа у овом делу насеља на Гомолави је кућа 4/1980, димензија 8 x 4 м. Винчанске зграде 3 и 4 истраживане 1980. биле су постављене скоро паралелно, док је њихово међусобно растојање износило око 1,40 м. Из куће 4/1980 издвајамо само просторију број 3, која привлачи нашу пажњу због специфичних грађевинских детаља.

Као важан архитектонски или грађевински детаљ куће 4/1980 издвајамо подницу објекта, која је, без обзира на јачину пожара, добро очувана. Направљена је од масивних блокова, лепо обликованих комада кућног лепа. Она је правоугаона, а бочне стране су јој заравњене. Поднице већине винчанских кућа на Гомолави биле су сачињене од подних блокова, пажљиво постављених преко дрвених потпатосница – полуоблица или талпи које су биле утиснуте у нивелисану земљану подлогу. Тако постављени или сложени блокови су, један уз други, формирали компактну подницу

неолитских кућа у Подунављу и на централном Балкану.

Други занимљив детаљ подне архитектуре у просторији 3 ове куће је, свакако, низ преграда пронађених на подници. Њима је просторија 3 била подељена на два дела: ужи део – који се налазио у северном делу куће, и шири део – коме је припадао велики део овог простора. У јужном делу просторије 3 се налазило још неколико мањих преграда; у тим преграђеним просторима су, на поду, пронађени питоси, неколико већих лонаца, затим мање амфоре и зделе. По свом архитектонском решењу, кућа 4/1980 разликује се од других кућа у овом делу насеља. Она је четвороделна. Недостатак пећи у овом делу зграде указује на то да је просторија 3 имала посебан третман, што је опредељује у део куће са посебним наменама.

У новије време се у археологији често говори о складиштном простору у

Сл. 6. Гомолава – Хртковци, детаљ из винчанске куће 4/1980, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор мр Јермина Станојев, дипл. архитекта)

винчанским кућама – некој врсти „контејнера“ или остава. С обзиром на то да је у просторији 3 откривена велика количина пепела, претпоставља се да је служила за чување залиха зрнасте хране – попут житарица или орашастих плодова, можда и течности, као и текстила, крзна и тканина. Пажњу привлачи и кружно удубљење, укопано у подницу куће око 25 цм, којем је припадало централно место у просторији 3. Реч је о удубљењу које је имало посебну функцију у кући. Можда је то био простор за приношење жртве, или простор за обављање култног обреда. Међу керамичким посудама израђеним од fino пречишћене глине доминирају зделе које по облику и финоћи израде спадају у *трпезну керамику*. Она је, сасвим сигурно, коришћена приликом обављања неког свечаног обреда или ритуала.

Винчанска кућа 5/1980 је, по димензијама (7,2 x 4,6 м), слична кућама из блока VII. Она је интересантна због просторија 1 и 2, док је трећа просторија само делимично очувана. Просторија 1 била је

постављена у правцу североисток–југозапад. Преградним зидом ширине од 10 до 12 цм била је одвојена од просторија 2 и 3. Под је, услед високе температуре горења у кући, потпуно изменио боју. Испод пода од добро пречишћене глине биле су постављене дрвене потпатоснице пречника око 10 цм. Оне су лежале у правцу дужих страна куће (СЗ–ЈИ). Део кућног инвентара налазио се у просторији 1: два жрвња, секира од камена, већи питос и 23 посуде од глине – које спадају у огњишну и трпезну керамику.

У оштећеној просторији су занимљиви детаљи везани за технику градње унутрашњих попречних зидова. Током истраживања је утврђено да су просторије 2 и 3 биле раздвојене преградним зидом ширине 6–8 цм. Тај зид је много ужи од зидова у другим објектима у насељу. Он је био сачињен од вертикално постављених стубића, пречника око 4 цм, који су обрађени у техници плетера. Међусобно су били повезани и облепљени премазом од глине, а растојање између стубића износило је око 25 цм.

Сл.7. Гомолава – Хртковци, винчанска кућа 5/1980, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор мр Јермина Станојев, дипл. архитекта)

Пажњу привлачи податак да су, поред керамичких посуда, у средишњем делу просторије 2 пронађени и керамички тегови за ткачки разбој – 19 комада: 18 округлих тегова и један коничан тег. Један број тегова је био украшен углестим меандром, док је на другима била утиснута спирала. Тегови су били расути по поду просторије, у ширини од 120 цм. Проналазак тегова за вертикални разбој у *in situ* положају помаже нам да сагледамо начин прераде лана и вуне и сазнамо нешто више о изради текстила за одећу и друге потребе у винчанским насељима у Подунављу.

Између кућа 1, 2, 3, 4, 5 и 10 у блоку VII постоји слободан простор – који има одлике трга, а на коме су житељи овог дела насеља обављали разне активности везане за свакодневни живот на

Гомолави. На њему су се могли одржавати култни обреди, размена и трговина, као и разне занатске делатности.

Винчанска кућа 6/1980 из блока VII је грађевина необичног архитектонског решења у овом делу насељу. Лежала је попречно у односу на куће 3, 4, 5, 8 и 9; оријентисана је у правцу југоисток–северозапад, а по ентеријеру се разликовала од осталих зграда у насељу. Димензије куће биле су 7 x 4,4 м, док је унутрашњост била издељена на четири целине. Просторије су биле распоређене на следећи начин. Једна од просторија (просторија 4) налазила се на југозападној страни куће 6/1980. Другим речима, она је заузимала попречни положај у односу на просторије 1, 2 и 3, које су биле паралелне, уске и постављене у правцу реке. Уз то, просторије су биле различити-

Сл. 8. Гомолава – Хртковци, детаљ из винчанске куће 5/1980, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор мр Јермина Станојев, дипл. архитекта)

те и по ширини: једна је била широка 1,20 м, друга око 1,60 м, трећа 1,90 м, а четврта око 2,20 м. Унутрашњи зидови били су заглачани танким премазом од глине. Испод пода су биле постављене потпатоснице, које су биле добра изолација за објекат.

Након открића куће 6/1980 је установљено да су се у овом насељу налазиле зграде различитих облика. Највећи број до сада истражених винчанских објеката на Гомолави је, као и један број кућа у Винчи, био постављен на оси североисток–југозапад (Јовановић 1960: 9). Стога, оријентација куће 6/1980 на оси југоисток–северозапад не треба да нас збуњује. Овакав положај куће је доминантан. С обзиром на то да се налази у центру насеља, окружена је зградама које припадају истом временском раздобљу. Распоред просторија у кући 6/1980 наводи на помисао да је у на-

сељу дошло до извесних промена. Оне су могле настати као потреба за већим стамбеним простором, при чему треба узети у обзир социјално-економске диференцијације унутар насеља или породице. Чини нам се да је, стога, просторија 4 из куће 6/1980 касније дозидана, као што је то случај са кућама 13, 14 и 15 из Дивостина (Bogdanović 1988; Trifković 2010: 16, 17).

По броју просторија у кућама, њиховом распореду, ентеријеру и покретном археолошком материјалу, за сваку од ових кућа бисмо могли израдити социјалну карту, која би нам помогла да откријемо економско (статусно) стање породице, односно власника куће, као и занимање које је обављао у оквиру заједнице. На поду куће 6/1980 је пронађено много винчанског посуђа, разних облика. Издвојено је чак тридесетак керамичких група (31 посуда),

Сл. 9. Гомолава – Хртковци, детаљ из винчанске куће 6/1980, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор мр Јермина Станојев, дипл. архитекта)

које указују на економски статус ове породичне заједнице или нешто већег домаћинства.

У кући 6/1980 издвајамо просторију 4, у којој се налазило велико огњиште, четвртастог облика, са заобљеним угловима, димензија 1,55 x 1,20 м. Спољне стране масивног објекта биле су ојачане танким премазом. Дебљина зида износила је 10 цм, а дебљина оплате/премаза 2 цм. Просторија 4 из куће 6/1980 издваја се по још једном важном детаљу. Наиме, у њој су, поред пећи, пронађени и *пљоснати тегови за ткачки разбој* – 16 комада. Мања група тегова пронађена је и у просторији 1. Међу фрагментима керамике нашло се и пет пљоснатих тегова.

Откриће две групе керамичких тегова за ткачки разбој у просторијама куће 6/1980, и то на два различита места, говори о томе да су у кући можда живеље две породице. То је, у неку руку, потврда да је израда текстила у неким периодима (у винчанској, бронзанодоб-

ној и халштатској култури), нарочито у Подунављу и на централном Балкану, била једно од основних занимања праисторијских жена.

Кућа 6/1980 привлачи пажњу и због **букраниона** који су пронађени у две просторије. Мањи букранион лежао је на поду просторије 1, у близини преградног зида, са главом окренутом ка зиду. Други букранион откривен је у северном делу куће, на подници просторије која је означена бројем 3. Букраниони су приликом откривања лежали у истој равни, као да су били аплицирани на попречни зид просторије 4, одакле су после пожара доспели на под куће.

Винчанске зграде из блока VII, последњег стамбеног хоризонта – Гомолава Ib фазе, биле су подигнуте на претходно изнивелисаном терену. У питању су објекти правоугаоног облика, који су мањи од зграда из ране фазе винчанског насеља. Димензије истражених објеката су различите; крећу се 4–8 или 10–16 м (Brukner 1988: 23).

Сл.10. Гомолава – Хртковци, винчанска кућа 6/1980, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор мр Јермина Станојев, дипл. архитекта)

Ентеријери већег броја зграда у овом делу насеља (доњи плато – блок VII) имају много заједничких елемената. Распоред просторија је најчешће у облику слова Т. У главној просторији се налазила пећ са калотом и пепелиштем. Ту се често налазило и складиште за чување хране – житарица (пшенице, јечма и проса) и махунарки, и различитих предмета (од вуне, лана, крзна, коже, дрвета). Она је била издвојена од других просторија у кући. Њена важност или улога огледа се у броју пронађених предмета на подници и њиховој превасходној намени: посуде за храну, жрвњеви, бројне алатке од камена и кости. Поред тога, приликом градње оваквих објеката водило се рачуна о томе да се између кућа остави слободан простор. То је била нека врста „стазе“, која је омогућавала комуникацију између житеља насеља.

Иако се не види на први поглед, винчанске куће из блока VII, Гомолава Ib фазе, подизане су у групама. Зграде су биле подизане по одређеном редоследу – у низовима, са малим међусобним растојањима. Као пример можемо издвојити куће 3, 4, 5 и 10, или објекте 1, 1a, 2, 3, 5 и 10, као и куће 4, 5, 6, 7 и 8, које својим положајима на платоу чине целине, при чему се добија утисак да су њихови житељи повезани. Такође можемо да издвојимо положај куће 6/1980, која је заузимала централно место у односу на зграде у окружењу (куће 4, 5, 7, 8, 9, 10 и 11), чиме је њена улога била истакнута. У близини куће 6/1980 се налазио и мањи објект 6a/1980 (димензија 5,5 x 3,2 м), који би могао да буде нека врста помоћног објекта типа оставе, радионице или складишта, а који су, можда, користили сви чланови ове заједнице, или су у њему остављали прилоге за своје религијске свечаности.

С обзиром на то да су у питању мали објекти, у неким породицама је дошло до издвајања млађих чланова у посебне породичне заједнице, што се одразило и на број стамбених објеката унутар насеља. Стога није искључена ни могућност да зграде подигнуте у блоковима I и

II припадају једној проширеној винчанској породици. Узмемо ли за пример неколико објеката који су били подигнути на периферији блока II – кућу 4/1975 и 5/1975, објекте A/1975 и B/1975, као и кућу 6/1972, добија се утисак да близина ових зграда, изграђених у низу, потврђује да су њихови власници били у блиској родбинској вези. Томе у прилог говори и сазнање да између поменутих објеката није постојало двориште са оградама.

Док се у насељима из раног неолита (односно старчевачке културе) уз полуукопане објекте – земунце налазио и складиштени простор, у којем су углавном чуване житарице и орашасте плодови, у насељима из млађег неолита то није био случај. Истраживања на Гомолави показала су да је у свим објектима винчанских насеља био издвојен простор за чување житарица, махунарки и других плодова. То је најчешће била просторија у којој се налазила пећ са пепелиштем и веће посуде – као што су питоси, жрвњеви, плитке посуде типа ђувеча и зделе. За сада остаје загонетка како и где су чуване веће залихе хране на Гомолави (али и другим неолитским насељима) током последње фазе овог винчанског насеља. Вероватно је постојао за то издвојен и уређен простор изван насеља.

Радна површина за израду алатки од камена откривена је у блоку VII. Она се налазила у западном делу блока, изван кућа 5, 6, 10 и 11 истраживаних 1980, у зони где нису пронађени други грађевински објекти. Реч је о некој врсти „трга“, односно радног простора, али и простора на којем су се могле одвијати и друге друштвене или занатске активности у оквиру ове винчанске заједнице. Остаци великог броја алатки и одбитака, првенствено силекса, говоре о развијеној кременој индустрији.

Током истраживања неолитских објеката на горњем платоу утврђено је да постоје извесне разлике између стамбених објеката са горњег и доњег платоа. Иако су куће у овом делу насеља углав-

Сл. 11. Локалитет Белетинци – Обреж, винчанска кућа 2, свечана – трпезна керамика, 5. миленијум пре Христа

ном правоугаоног облика (као и у блоку VII), њихова унутрашњост се разликовала. Чинила су их три одељења, скоро приближних димензија. Истраживањем је констатовано да се у средишњој просторији као обавезан део ентеријера налазила велика пећ са калотом и пепелиштем.

На подници зграде, око пећи, најчешће се налазило посуђе намењено припремању и чувању хране. У неким кућама се уз пећ налазила и зона за рад, где су израђиване разне алатке од камена и животињских костију. Понекад је у њој могао да буде постављен и стуб, богато украшен, на коме се налазио и букранион. Откриће букраниона у неким кућама значи да је у њима постојало и култно место, на којем су извођене одређене култне или магијске радње.

Реч *кућа* има скоро исто значење у многим култура. „Као град, као храм, кућа је у средишту света, она је слика универзума. Кућа је, такође, жен-

ски симбол уточишта, мајке, заштите, мајчиних груди“ (Gerbran-Ševalije 1982: 453–454). Ако та сазнања инкорпорирамо у праисторијске заједнице, односно у њихово тумачење појма *куће* схватићемо да се скоро ништа није изменило. Колико им је овај појам био близак показују нам модели минијатурних пећи и кућа пронађених у неолиту и бронзаном добу на територији Балкана. У Подунављу су, за сада, откривени само модели пећи који имају култни карактер (Петровић 2000/2001: 19).

Потреба праисторијског човека да има свој простор унутар породице или заједнице је сасвим оправдана. Поред заштите, кућа пружа топлину и сигурност, која је човеку неопходна да би опстао. У њој сасвим слободно влада, преко ње је повезан са снагама универзума, преко ње комуницира са природним силама, али и *божанствима*, којима на свом огњишту или на неком другом месту приноси дарове.

КУЛТ И РЕЛИГИЈА

Створивши скоро идеалне услове за живот, праисторијски човек се окреће другим вредностима. Он почиње да примећује простор око себе. Уређује га за себе и своју породицу. Тада се, вероватно, почела јављати потреба за естетски уређеним домом и ентеријером, али и потреба за култним местом у кући. То се наслућује по декоративним елементима и букранионима пронађеним у једном броју кућа, које су, судећи по броју керамичких посуда, припадале богатијим члановима заједнице.

Букраниони са Гомолаве потичу из неколико винчанских кућа, углавном из млађе фазе. По месту налаза можемо закључити да је неколико букраниона било постављено изнад улазних врата. Други букраниони из овог насеља су, судећи по месту налаза, били део ентеријера. Углавном су стајали на стубовима или унутрашњем зиду просторије. Два букраниона из куће 6/1980 пронађена су у објекту, и то један у просторији 1, а други у просторији 3. Поред букраниона, у кући је пронађена и антропоморфна теракота, на чијим се бочним странама налази сцена из лова (Bruckner 2009: 7, fig. 9), што упућује на закључак да је кућа имала посебно место у оквиру насеља. Судећи по броју керамичких посуда које су пронађене у већим групама на поду објекта, и то махом у просторијама са букранионима, могло би се претпоставити да су поједине просторије имале функцију *култног места*.

У непосредној близини неолитске куће II/1955 (кв. 90/III-B) пронађена је стилизована глава говечета, направљена од кућног лепа (смесе глине и плевне). Друга стилизована животињска глава пронађена је у неолитској кући IV/1956, али она, по форми, подсећа на пса или лисицу.⁸ У неолитској кући VI истражи-

ваној 1956. и 1957. године, која је, по свему судећи, имала облик слова Т, пронађена су чак два букраниона, као и у кући 6/1980. Један од њих се налазио на улазним вратима просторије 3, а други на североисточној страни куће, изнад улазних врата, која су била и засвођена (просторија 1).⁹ На овом букраниону су сачувани делови лобање и рогова. Он и данас фасцинира посматраче. Уметник се потрудио да изради фигуру задовољне животиње, са благим осмехом на лицу. Лепо моделована глава пре одаје утисак да се ради о глави овна него о глави говечета.

Остаци мањег букраниона пронађени су у кући 4/1975, у средишњој просторији, у којој су нађени и делови монументалног стуба са оплатом. Нешто северније од куће 4/1975 пронађен је још један, мањи букранион, који је лежао испред објекта/куће В/1975. По месту налаза можемо претпоставити да је, вероватно, био постављен изнад улаза у објекат, али се, након рушења објекта, нашао између две куће.

На Гомолави је истражено око тридесетак кућа из последње етапе овог

⁸ Подаци су преузети из теренских дневника са Гомолаве за период од 1953. до 1957. године. Аутори су били археолози: Шандор Нађ из Војвођанског музеја у Новом Саду, Растко Рашајски из Градског музеја у

Вршцу и др Миленко Шулан из Градског музеја у Суботици.

⁹ Податак је преузет из теренског дневника са Гомолаве за 1956. и 1957. годину.

Сл. 12. Букраниони, винчанска кућа VI/1956, Гомолава – Хртковци, 5. миленијум пре Христа; Посуда са букранионом, Белетинци – Обреж, 5. миленијум пре Христа

винчанског насеља. Оне су приближних димензија, али су им распоред просторија и ентеријер специфични. У седам винчанских кућа је сачувано осам букраниона од мешавине глине и плевe, различитих димензија. Два су, судећи по месту налаза, била фиксирана изнад улазних врата објекта, док је преосталих шест било постављено у згради – свакако као део унутрашње декорације, односно као део ентеријера. За букранионе који су били део ентеријера куће аналогije налазимо у другим насељима у Подунављу. У две винчанске куће на локалитету Кормадин у Јакову у Срему су, поред осталих артефаката, пронађени и делови неколико букраниона. Они су се налазили у одређеном делу кућа – на украшеним дрвеним стубовима, као део ентеријера.

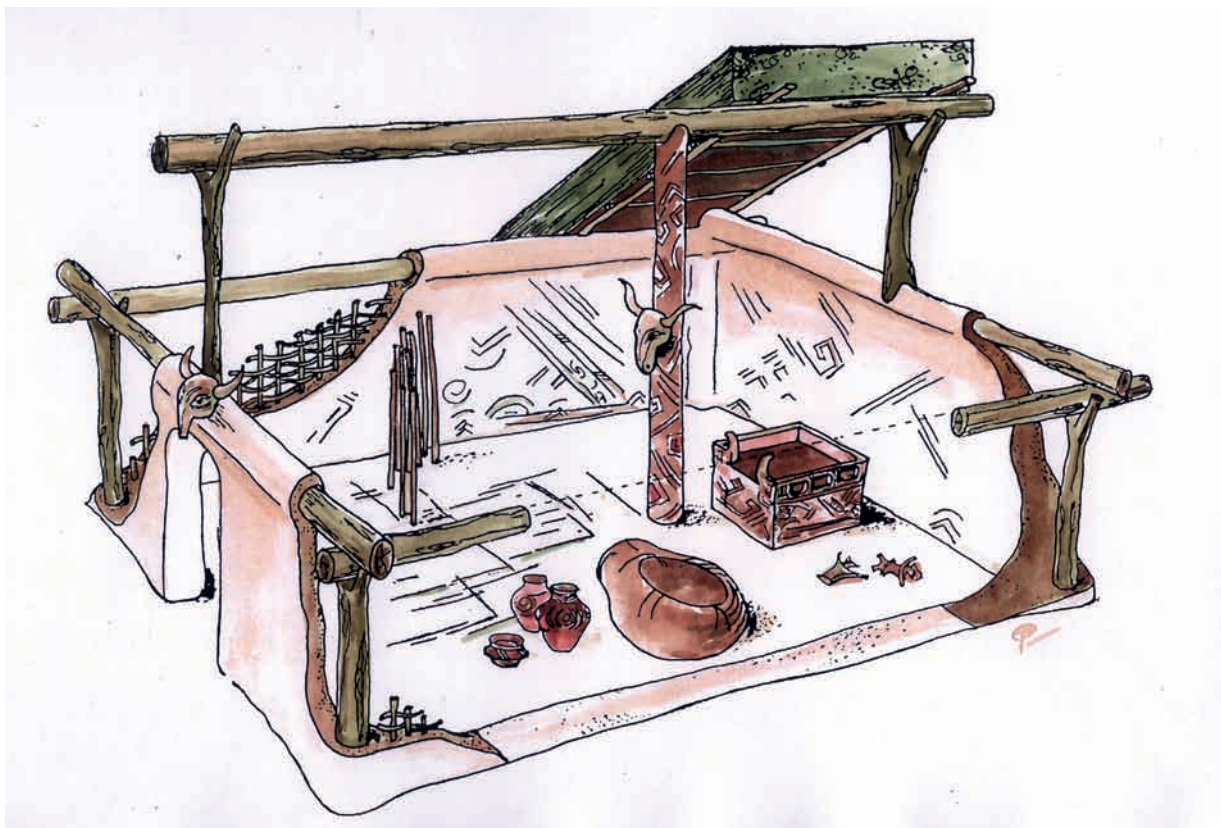
Винчанска кућа 1 у Кормадину имала је само две просторије, од којих је северна просторија имала пећ. У њој су пронађени делови монументалног жртвеника направљеног од печене земље, који је био украшен метопама. Западно од жртвеника, у истој просторији, откривена је зона лепа са декоративним оквиром. Ту је пронађена велика количина лепа на којем су сачувани разни мотиви (криволинијски, спирални), као и разни облици трака (угластих и правих). Пронађен је и део букраниона. У југозападном делу јужне просторије куће 1 от-

кривен је још један фрагментован букранион. Са тако много украшеног кућног лепа, као и два цела и више оштећених букраниона, кућа је, очигледно, имала кулtnу намену (Гарашанин 1973: 77).

За нас је, свакако, интересантна и друга кућа са овог налазишта. У средишњем одељењу куће 2 је нађена пећ, која је била постављена уз западни (преградни) зид просторије. Испред пећи се налазила плитка јама, која је служила као пепелиште. Током ископавања је установљено да је на зиду изнад пепелишта био постављен букранион. Судећи по положају букраниона, може се закључити да је централно место у кући 2 припадало средишњој соби, док је просторија на западном делу куће коришћена као остава (Гарашанин 1973: 77).

Дакле, можемо закључити да винчанска кућа 2 са Кормадина има неких сличних елемената са кућом 4/1975 са Гомолаве – облик, величину, распоред просторија, а делимично и унутрашњу декорацију.

На локалитету Бело брдо у Винчи букраниони су пронађени у два стамбена хоризонта. У хоризонту VI пажњу привлачи кућа 2, због свог правоугаоног облика и распореда просторија: имала је пет просторија – три велике и две ма-

Сл. 13. Винчанско светлиште, Кормадин – Јаково, кућа 1, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор Дана Рус, дипл. архитекта, Музеј историје у Трансилванији, Клуџ)

ле.¹⁰ У њој се налазило пет потковичастих пећи, а међу бројним комадима винчанске керамике је пронађен и букранион (Сталио 1984: 39).

Кућа 2 или **Grundriss** откривен 1912. године у винчанском насељу VII¹¹ само је делимично истражен. На поду су нађена два оштећена букраниона, по којима је и добила име – *кућа са букранионима* (Сталио 1984: 40). За неолитску кућу 3 или **Grundriss I** откривен 1912. са Белог брда у Винчи нема много података.¹² Остало нам је да, на ос-

нову назива, закључимо да се и унутар ове винчанске куће налазио букранион (Сталио 1984: 40).

Још једно неолитско насеље у Подунављу заслужује да се помене. Реч је о локалитету Матејски брод код Новог Бечеја, на којем је откривено десетак кућа са покретним материјалом, превасходно керамиком потиске културе, чији су корени у средњем Банату. Анализа материјала пронађеног на подовима кућа и у слоју између кућа показује да су се, поред земљорадње, становници Матејског брода бавили ловом, риболовом и сточарством, али и изградом текстила.

Сви стамбени објекти били су надземни, углавном правоугаони (димензија 8 x 5 м, са масивним зидовима – дебљине око 30 цм). Унутрашњост је била подељена на две просторије. Веће просторије су квадратне основе, а њихове најчешће димензије су 5 x 5 м, док су димензије мањих просторија углавном износиле 5 x 3 м. Приближна висина кућа у насељу Матејски брод износила је око 2,20 м, што је установљено на основу остатака зидова из куће 10.

10 Релативна дубина ове куће креће се од 4 до 3,50 м – по подели за Винчу. Њене димензије су 13,50 x 6 м. У стручној литератури је позната као основа 3 из 1912. године.

11 Винчанско насеље VII налазило се на коти од 3,20 до 2,60 м. Димензије истраженог дела куће 2/1912 износе 8,50 x 4,50 м. У северозападном углу зграде се налазила мала просторија, а велико огњиште је било саграђено на супротној страни. Улаз у објект откривен је на југозападној страни зграде.

12 Откривена је на нешто вишој коти од хоризонта VII, на дубини од 2,25 м.

У млађем неолиту, нарочито у богатој винчанској култури, куће су често украшаване. Профилисани делови кућног лепа, често обликовани у виду кружних пластичних испупчења или испуста и декорисани урезаном плитком канелуром у облику спирале, били су аплицирани на унутрашњим зидовима кућа, као нпр. на Гомолави и Бањици. Украшавање унутрашњости извођено је на разне начине. Тако је на пиластрима куће 5 у насељу Матејски брод пронађена шематски представљена животињска глава – глава коња (Рашајски 1952: 110; Маринковић 2006: 7). Ова кућа је интересантна због још једног детаља. На поду, у близини преградног зида, пронађена је украшена плоча од печене земље, квадратне основе са лепо профилисаним странама, чије су бочне стране сужене у облику лука. На предњој страни плоче се налазила лепа композиција угластог меандра (Рашајски 1952: 111). Она је откривена са фрагментима кућног лепа, под рушевином преградног зида. С обзиром на то да је мања количина пепела откривена у непосредној близини, украшени комад архитектонске пластике је, по мишљењу тадашњих истраживача, имао везе са култим местом или олтаром (Рашајски–Нађ 1952: 112). Плоча из насеља на Матејском броду слична је деловима монументалног жртвеника из куће 1 на локалитету Кормадин у Јакову (Јовановић–Глишић 1960: 134).

У неолитском насељу у Парти у Румунији (Parța, Romania) пронађена су два уређена светилишта са више олтара. У светилиштима 1 и 2 је откривено неколико букраниона. Они су се налазили унутар објеката, на посебно издигнутим постаментима – као део ентеријера. На основу реконструкције долазимо до података да су букраниони у светилишту 1 били постављени на стубовима око олтара, као и на самом олтару. У светилишту 2, које је било издељено на више просторија, букраниони су били постављени на посебно уређеним деловима кућа, око олтара. У другом неолитском насељу – Ујвар у Румунији (Uivar, Romania), два букрани-

она су била постављена на улазу у насеље, на делу палисаде којом је насеље било заштићено од разних непријатеља (Lazarovici–Drașovan–Maxim 2001: 204, 205, fig. 165, 166). Треба нагласити да је један број винчанских објеката био украшен и другим елементима, попут спирала или урезаног меандра. Украшени комади кућног лепа били су аплицирани на зидове просторија, око врата и пећи, или на стубове. Комади лепа пронађени у кући 4/1975 на Гомолави (Петровић 1993: 10), у кући 1 на Кормадину (Јовановић–Глишић 1960: сл. 40 и 43) и у Дивостину (Bogdanović 1988) говоре о томе да је праисторијски човек имао лепо уређен дом, посебно просторије у којима су се одвијале магијске или култне радње. Украшени комади кућног лепа, сачувани на подницама кућа, потврђују тезу да су њихови власници бринули о својим стаништима, која су, судећи према броју премаза, неколико пута обнављана.

С обзиром на то да је техника добијања биљних боја била позната (видети текст Александра Медовића), као и да су керамичке посуде већ у старијем неолиту биле осликане црвеном, црном или белом бојом, сасвим је сигурно да су и просторије у неким кућама биле прекривене бојом, или су пак бојадисане. При том треба додати да су и на антропоморфним фигуринама често сачувани трагови црвене и беле боје, којима су премазиване, највероватније при обављању магијског или култног обреда. Напомињемо да су комади украшеног кућног лепа пронађени и у једном броју винчанских кућа на Гомолави: то је кућа 4/1975 и куће 3, 4, 6 и 7 истраживане 1980. године.

Украшавање зидова је било уобичајено и у другим сродним културама. Познато је да су украшавани зидови кућа Гумелница културне групе у Бугарској, затим у Каранову, Султани и насељу Русе (Георгиев–Ангелов 1957: 56, сл. 19). Колико је потреба за култим местом била важна, види се и по томе што већ у старчевачким насељима налазимо антропоморфне и зооморфне фи-

гурине појединих животиња, које су ловцима биле извор хране, снаге и сигурности. У њих спадају и мале фигуре *Bos primigenius-a* (Станковић 1989/1990: 35–42). Ту су и први жртвеници, који су коришћени приликом култних обреда. Њихова форма је једноставна. Они имају полулоптасти реципијент постављен на три или четири ножице, најчешће без украса. *Bos primigenius* је током млађег неолита имао доминантно место у винчанској култури. У мањим насељима, на чеоном делу куће (забату), и данас можете наићи на букранион као део традиције поникле у Подунављу. На једној стамбеној згради – вили саграђеној крајем 19. или почетком 20. века, која се налази у центру данашњег Врбаса, изнад улазних врата је сачуван украс – букранион (Гргуровић–Орбовић–Вукотић 2007: 5, сл. 41/2). Иначе, букраниони су у винчанском периоду израђивани у разним величинама.

Жртвеници су у млађем неолиту попримили разне облике и били богато декорисани. Они се касније мењају, али се приношење жртве и даље обављало на одређеним местима. Током старијег гвозденог доба су имали облик покретног огњишта – мангала. Два примерка су пронађена на локалитету Градина на Босуту, у сонди I (Tasić 1971: 61–83; Medović 1978: Т. CXVI/1, 2; Medović, Р. – Medović, I. 2011: 157, 159, сл. 140, Т. LIII/1, 2, Т. LXII/1, 2). У појединим халштатским објектима на Градини на Босуту (у хоризонту Босут IVb фазе) пронађено је пет великих огњишта. Њихове спољне ивице или крајеви били су украшени широким тракама, у којима се налазио орнамент у облику S мотива, који често срећемо и на керамичким посудама (Medović, Р. – I. Medović 2011: 150, Т. LXI/1, 2). Осим на Градини на Босуту, два слична огњишта или „култна места“ пронађена су и на локалитету Феудвар код Мошорина (Medović 1991: 149, Т. 50). Колико је жртвовање било важно, види се из химне коју су Грци посветили стигијском краљу, а која је сачувана у шестој књизи Вергилијеве *Енеиде* (Milićević 1987: 99).

АНТРОПОМОРФНЕ ФИГУРИНЕ, ИДОЛИ, ОДЕЋА

Антропоморфне фигурине, идоли или статуете од глине су уметнички предмети које срећемо у неколико епоха – од раног неолита до касног бронзаног доба. То су први уметнички предмети које можемо тумачити као прве скулптуре праисторијских земљорадника у Подунављу. На њима су забележене многе поруке, симболи, векови, култови и религије, обреди и врачања. Са тих малих комада пластике посредно упознајемо старе народе. Преко њих су исписане прве странице из археологије (праисторије), антропологије и етнологије. То су прве „књиге“ – мале енциклопедије исписане језиком праисторијских уметника.

Погледајте те фигурине. Приђите им ближе и пажљиво их послушајте. Чујете ли како тајанствено разговарају? Оне нам преносе поруке својих уметника. Обасјане необичном светлошћу воде нас у далеке светове. Не видимо им лица. На њима су маске. Оне су спремне за свечаност. Примили смо поруке и разумели. Радо ћемо им се придружити.

Негде из даљине допиру чудни звуци. Лепо обучене жене – у ланеним хаљинама настелних боја, скупљају се на сеоском тргу. У ритму необичне музике, неолитске даме започињу чаробни плес. Негде из мрака прате их топле очи мушкараца. Опуштене, оне се спонтано њишу у ритму музике. Старешина племена са сеоским врачем приноси нове жртве на олтару.

Ова година је, такође, била благородна. Ваља то обележити. Чаробни плес траје до дубоко у ноћ. Над олтарима се чује тиха молитва. Упућена је природи, која им је послала дарове, и сунцу, које им је помогло да сакуне ле-

тину, да напуне таване, силосе и амфоре. Опет ће имати довољно хране за себе, своје укућане, па и за трговце.

Када све то прође, остају мале фигурине, симболи – чувари (и сведоци) обреда који је протекао свечано. Тако се годинама смењују народи, стижу нови култови и религије, а стижу и нове фигурине/идоли.

Када их посматрате, схватите да антропоморфне фигурине или идоли из неолита и бронзаног доба, које су настале као резултат сталне везе између човека-ствараоца и његовог окружења, остављају изразит уметнички дојам. Неолитски земљорадник – који је истовремено био и уметник, у време првих теракота је био усмерен на вредности наслеђене од предака. Тежио је ка томе да своје креативне способности усмери ка природном и реалном и тако их усклади са разиграном заједницом која доживљава врхунац у свом економском и културном развоју током млађег неолита. На крају, уметник из винчанске епохе постаје сведок постепене дезинтеграције друштва у којем живи. Сломљене и остављене у различитим контекстима, винчанске теракоте је Драгослав Срејовић посматрао као пролазне (једнократне) инструменте у религијским и културним обредима неолитских земљорадника. Оне су, по његовом тумачењу, својеврсно сведочанство о религији неолитског периода, која се постепено богатила новим митолошким садржајима и ритуалима (Лазих 2008: 36).

Анализирајући досадашње резултате истраживања, не можемо да не приметимо да је човек већ током палеолита успоставио добре односе са својом околином. Стога је прва искуства и сазнања, прва веровања и прве молитве стидљиво бележио у пећинама Шпаније, Француске, Италије.

Велики број антропоморфних теракота насталих током неолита и бронзаног доба говори и о уметничким тежњама праисторијских људи, па се оне, с правом, могу посматрати као прве скул-

птуре. Ослобођен канона, тражећи свој пут, човек – уметник је своје тајанствене снове победоносно саопштавао својим малим пријатељима – идолима. Миленијумима затурени међу богатим слојевима давно ишчезлих епоха, они освајају истраживаче својом једноставношћу, лепотом и грациозношћу.

Темељно анализирајући антропоморфне фигурине из неолита са подручја централног Балкана, Д. Срејовић се у свом раду осврнуо и на питање одела на фигуринама. Он наводи: „Добија се утисак да се у међуфази, између кота 7,8 и 6,6 м дешавају значајни историјски процеси који проузрокују брзе измене свих облика Винчине културе. Снажна реалистична струја изражава се у пластици не само у изналажењу нових анатомских облика на људској фигури (уста, уши, зенице, препоне), већ и у приказивању одела“ (Срејовић 1968: 194). Нема сумње, ова промена је уочена и на другим винчанским локалитетима у српском Подунављу, као што су Гомолава, Кормадин, Белетинци, Потпорањ. Слично је са антропоморфном пластиком са Балкана – са локалитета Бањица, Медвеђак, Гривац, Дивостин, Валач (Срејовић 1968: 197).

По мишљењу Срејовића, реалне представе одела или делова ношње се на теракотама појављују искључиво у време стабилизације културних група млађег неолита, тј. у фази слободног реалистичног стила (Срејовић 1968: 218). То је раздобље у којем човек влада бескрајним простанствима, време када има већ устаљене духовне принципе, развијену уметност, магију, религије и култове.

Уместо писма, праисторијски људи оставили су нам записе на теракотама и керамичким посудама. Прве скулптуре су, заправо, прави трагови о уметницима, али и људима тог доба. Приђите им и послушајте их. Чујете ли како шапућу о господарима глине, жита и текстила из Подунавља?

Ми се нећемо бавити њиховим културним значењем, мада су, сасвим си-

гурно, у директној вези са култом плодности и земљорадње, који се на извешан начин одржао у разним антрополошким и етнолошким обредима све до наших дана.

Неолитски уметник је поседовао дар да, посматрајући своје окружење, запази промене којима је ишао у сусрет. Његова потреба да се искаже као уметник, стваралац и сведок *историје* омогућила нам је да се приближимо детаљима из богатог живота праисторијских људи. Једно од његових достигнућа је, свакако, и *чаролија нити или ткање*, које је забележено на антропоморфним фигуринама и великом броју керамичких посуда већ у шестом миленијуму пре Христа. Посредни докази за то су разни делови одеће, маске, назнаке косе, детаљи лица и обуће, који су, пре печења, урезани на статуетама или идолима.

Све антропоморфне фигурине из неолита, бакарног и бронзаног доба, а има их неколико хиљада, потичу са археолошких налазишта која су истражена између Алпа и Карпата: у Подунављу, југоисточној Европи и централном Балкану. Највећи број је сакупљен у винчанском културном кругу, углавном у оквиру већих *урбаних* насеља из тог времена. Међу њима треба издвојити локалитете: Доњу Брањевину код Оџака, Бело брдо у Винчи код Београда, Гомолаву код Хртковаца (са више стотина идола), Бањицу у Београду, Кормадин код Јакова, Белетинце код Обрежа, Селевац и Медведњак код Смедеревске Паланке, Ат код Вршца, Кременјак у Потпорњу, Дивостин и Гривац код Крагујевца и, нешто јужније, Плочник код Прокупља. Треба имати на уму чињеницу да је то само део налазишта са великим бројем фигуралне пластике. Антропоморфне фигурине пронађене су и на другим археолошким локалитетима у Подунављу, југоисточној Европи и централном Балкану.

Можете ли да замислите какве су хаљине носиле жене пре неколико миленијума? Изненадићете се. Прве елегантне хаљине са мало детаља и

накита су пре неколико миленијума измислиле и пронеле жене у неолиту. То су биле неолитске даме, које су својом једноставношћу, стилем и лепотом, освојиле простор од Карпата до Анадолије.

Стотине антропоморфних фигурина приказују лепо обликовано женско тело, са хаљинама које допиру до чланака и имају набране рукаве и лепо украшене изрезе око врата. На већини фигурина су сачињене из два дела: горњи део чини *кошуља или хаљетак*, а доњи је уметник вешто обликовао у богато *украшену сукњу*, док је струк посебно истакао. Саставни део одела представљеног на великом броју фигурина је и *кашиш*. Понекад је имао облик танко урезане линије или узице. Струк је, на поједним фигуринама, богато украшен широким тракама, које су могле бити израђене као *тканица или појас*. Највероватније су прављене или ткане помоћу дрвених дашчица. Вештина рада са дашчицама сачувана је до наших дана. Посебан део одеће на антропоморфним фигуринама чине *прегаче*, које чешће срећемо на идолима који седе на престолу или клече. Колико су уметници били маштовити, види се и по томе што у винчанској пластици скоро не постоје две исте прегаче. Њихово улога се различито тумачи. По неким истраживачима, прегаче су могле да означавају различити статус или припадност одређеној групи, роду или породици (Васић 1906: 191; Васић 1908: 75, 76; Петровић–Катић–Спасић 2009: 23). Чешће их налазимо на *седећим* фигуринама, мада их има и на *стојећим* теракотама – нпр. из Белетинаца (Брукнер 1961: 115, T. VIII Ia, b, T. XIV).

Археологија се до сада није озбиљније бавила проучавањем ткања и текстила у праисторији, па је изложба и осмишљена тако да нам дочара лепоту украшавања и одевања жене, чаролију нити и уметност украшавања кроз неколико епоха. Анализе одређеног броја антропоморфних фигурина насталих у неолиту и бронзаном добу помогле су нам

да дођемо до првих података о одевању праисторијских људи.

На фигуринама су јасно истакнути поједини делови одеће, обуће, огртача, али и накита, који је уметник врло суптилно приказао.

Анализом, појавом и значењем првих *скулптура, односно антропоморфних фигурина* које су настале у тренутку економског просперитета винчанске културе у Подунављу и централном Балкану бавили су се многи археолози током прошлог века. Са особитим задовољством ћемо споменути великог истраживача Винче код Београда, професора Милоја М. Васића, зачетника српске археологије и аутора четири тома монографије *Праисторијска Винча* (Васић 1908, 1932, 1936). Поред Васића, о антропоморфној винчанској пластици су писали Мирко Шепер и Јосип Корошец, академици Милутин Гарашанин, Драгослав Срејовић, Борислав Јовановић, Никола Тасић, Богдан Брукнер. Поред њих треба поменути Загорку Летицу, Јована Тодоровића, Александрина Цермановић-Кузмановић и Радослава Галовића, који су својим опсежним анализама и тумачењима допринели бољем разумевању живота праисторијских људи у овој регији.

Наше интересовање за антропоморфне фигурине усмерено је на реконструкцију одеће из неколико праисторијских епоха. Стога су нам драгоцени подаци и запажања које су уметници забележили на *фигуринама или идолима од глине*.

Веза између ствараоца и глине је, заправо, нека врста чаролије, која траје и данас. Због тога, осим на лепо украшеним посудама, зделама и пехарима, уметнички елементи се јављају и на антропоморфним фигуринама од глине, као и кулtnим предметима.

Како је изгледала одећа праисторијских људи у Подунављу, у већем делу Европе и на Балкану судимо, за сада, на основу предмета који су коришћени

за ткање, односно за израду текстила. О томе постоји мало непосредних доказа, али велики број предмета од глине, који су били саставни делови ентеријера, посредни су докази за то да се текстил рано почео израђивати, а са њим и одећа – радна, празнична, свечана (види текст Тамаре Јовановић-Шљукић).

Када и како је настала та *чаролија нити*, тешко је одредити. Судећи по неким наговештајима, односно траговима сачуваним на првим антропоморфним статуетама, праисторијски човек је већ у палеолиту *облачио* фигурину, или ју је, боље рећи, покривао неком врстом *тканине*, која је могла бити саткана од влакна биљног порекла – дивљег лана и сл. На задњем делу антропоморфне женске фигурине пронађене на западу Француске, у пећини *Lespugue (Gravettian, Solutrean)*, чија се старост процењује на око 20.000 година пре Христа, налази се одећа приказана у облику *прегаче или сукње* (Ehrenberg 1989: 68, sl. 16 b; Barber 1992: 40, сл. 2.1.). То је за сада најстарији доказ о постојању одеће у праисторији у Европи.

Много миленијума касније, тек у неолитским насељима у Анадолији, као што су *Çatal Hüyük* и *Nahal Hemar*, срећемо се са отисцима текстила, односно посредним траговима ткања (око 6000. г. п. н. е.). На трагове текстила у Египту наилазимо већ средином петог миленијума, негде око 4.500 година пре Христа. У Европи је, судећи по налазима тканине од вуне – сукна (податак из неолитских насеља у Швајцарској), израда текстила започета далеко касније, негде између 4. и 3. миленијума пре Христа (Barber 1992: 41).

Посредне доказе о изради текстила у праисторијским заједницама чине различити облици тегова од глине (дискоидни, купасте, елипсоидни, пирамидални), прављени искључиво за рад на ткачком разбоју. Уз њих су коришћене и разне варијанте пршљенака за вретена – плочасте, лоптасте/округли, биконични, купасте. Док су тегови углавном укра-

шавани спиралом, убудима или угластим меандром, на пршљенцима су урезивани и други орнаменти. На њима се често налази више различитих декоративних елемената постављених у низове (врста организованог украса изведеног ноктима или неким инструментом). Пршљенци из халштатског и келтског периода су веома декоративни. На њиховим конусима је урезано по неколико различитих орнамената. Са појавом првих насеља у Подунављу појављују се и тегови од керамике.

Да је ткање представљало важну привредну делатност у праисторијским епохама, посредно сведоче отисци неколико врста тканина на посудама. Богато украшена старчевачка керамика са отисцима *текстила на дну посуде* пронађена је на локалитету Град у Старчеву, што потврђује тезу да су житељи овог насеља познавали и вештину ткања. Мноштво костију оваца или коза пронађених у насељу указује на то да је за предиво, поред биљног, коришћено и животињско влакно. Отисци или трагови текстила познати су са локалитета Винча – Бело брдо, Опово–Угар, Обреж–Белетинци (око 30 посуда са отиском текстила на дну), Гомолава, Дивостин, Мали Борак (са великим бројем узорака), Мојсиње и др.

Поред тегова и пршљенака, у предмете од глине који су коришћени при ткању спадају и калеме. Различитих димензија, израђени од фино пречишћене глине, они припадају покретном археолошком материјалу, који је најчешће проналажен на поду кућа, углавном поред ватришта или пећи. Делови ткачког разбоја који су били израђени од дрвета, попут вратила и вретена, и остала помагала углавном нису сачувани (Idvorean-Stefanović 1993: 199). Прибор који је коришћен при ткању, а који је прављен од дрвета или животињских костију (игле, чункови, чешљеви од животињских ребара) нестао је заједно са кућним инвентаром.

Проналазак тегова за ткачки разбој у насељима из старијег неолита, као што су Богојево (Кармански 1968:

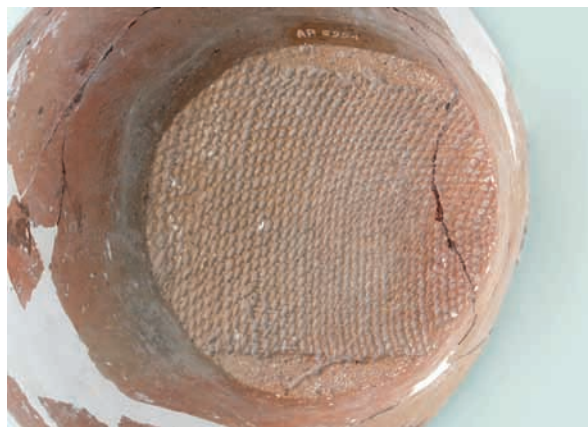
Т. LX), Град код Старчева, Голокут код Визића, Градиште код Иђоша, Дужине код Задубравља и Гривац код Крагујевца (Bogdanović 2008: 145, Т. 7.5.g, Т. 7.7.c), и налази из Козлука код Вршца (Idvorean-Stefanović 1993: 201) говоре о томе да су оснивачи старчевачке културе већ током 7. миленијума пре Христа увелико познавали прераду биљних и животињских влакана. Прерађиван је лан, вуна, а можда и кудеља (?), што је и потврда за то да су били упућени у ткачке вештине, односно да су израђивали разноврсне тканине.

Приликом истраживања Винче код Београда, проф. Милоје М. Васић је имао среће да у кући, у основи А, пронађе комад платна који је био остављен у малу амфору, на дубини од 6,5 м (Васић 1936: II, 142, 143, Т. LXXIX. сл. 298, сл. 299а и б).

Том приликом је проф. М. М. Васић забележио:

Амфора је израђена од добро пречишћене земље, а има глатку површину. Она је крушкастог облика с цилиндричним вратом, на којем су пробушене две рупице за привезивање поклопца. На највећој периферији, на прелазу из трбуха у раме суда, налазиле су се две наспрамне дршке у облику зарубљене купе, од који је само једна очувана. На рамену су урезане, убудима испуњене, меандрасте траке.

При претресању садржине ове амфорице нашао је Г. Ј. Корошец комадић савијеног платна, на којем се види сразмерно фина структура ланеног ('тежњивог') ткива. Такво платно је у Винчи могло бити употребљено само за кошуље или хитоне, преко којих се, због климатских прилика у Винчи, морала зими носити нека врста топлијег одела. Слика 299 а, б представља још нераспаднуте комадиће тог платна (Васић 1936: II, 142, 143; Т. LXXIX. сл. 298; сл. 299. а и сл. 299. б).

Сл. 14. Посуде са отиском текстила на дну, Белетинци – Обреж, винчанска кућа 2, 5. миленијум пре Христа

Сме се, према томе, закључити да су и становници Винче употребљавали за извесну врсту одела финије, тање платно, како смо морали претпостављати на основу представљених бора на теракоти у слици 297 (Васић 1936: II, 143; Т. LXXVIII сл. 297. а, b, c.).

Набори на овој фигурини неодољиво нас подсећају на делове одеће које познајемо са грчких скулптура.¹³

Планска производња или израда текстила потврђена је открићем малог комада ланене тканине танане структуре на винчанском локалитету Угар код Опова (Винча С фаза) (Tringham–Brukner–Voytek 1985: 425–444; Брукнер 1990: 132). По мишљењу етнолога Б. Идворе-

ан-Стефановић, такве тканине имале су велики број основних нити, које су морале бити дељене и у праменовима везиване за поједини тег (Idvorean-Stefanović 1993: 203). Овај закључак би се, можда, могао односити и на комад финог платна који је М. М. Васић пронашао у винчанској кући А.

Семенке лана, керамички тегови за разбој и глинени пршљенци за вретена пронађени на подовима праисторијских кућа (од неолита до доласка Римљана у Подунавље) посредни су докази за то да се у равничарским и градинским насељима миленијумима израђивао текстил. Израда текстила је, судећи по количини артефаката, спадала у важну привредну грану праисторијских људи и заједница у Подунављу и на Балкану. Велики проценат животињских костију пронађених у винчанском насељу на Гомолави (као и у насељима из млађих епоха) припада углавном овцама и козама, што указује на то да су одређене врсте животиња узгајане плански. Слично је и у другим вишеслојним насељима у Подунављу, Поморављу и на Балкану: у Доњој Брањевини код Оџака, Граду код Старчева, Угару код Опова, Кременаку код Вршца, Винчи код Београда, Бањици у Београду, Феудвару код Мошорина, Дивостину и Гривцу код Крагујевца и др. Поред меса, млека и крзна, праисторијски човек је употребљавао и длаку domestikцираних животиња. Обрађену вуну је користио за израду различитих предмета. Од грубе тканине је израђивано *сукно*, од којег је најчешће правио радну или зимску одећу. Уз одећу су прављени и други предмети који су имали широку примену у домаћинству: прекривачи, простирке за под, огртачи или кабанице, торбе и друго. Нажалост, пошто се ради о предметима који су углавном били органског порекла, њихово постојање је тешко потврдити. Иако је данас тешко говорити о справама и алаткама којима се служио праисторијски човек, сачувани артефакти од глине и животињских костију упућују на закључак да је добро владао разним техникама ткања.

¹³ Мисли се на fine наборе који се у хоризонталним низовима спуштају низ витко тело статуете, па подсећају на делове хаљине или огртача који скрива тело Афродите док излази из морске пене.

Тако је, поред предмета од глине – разних облика тегова за висећи разбој и пршљенака за вретена, човек користио и друге артефакте као тегове. У појединим винчанским насељима, као што су Гомолава или Матејски брод, пронађени су астрагали домаћих и дивљих животиња, који се, због своје величине, тежине, броја и места налаза, могу повезати са ткачким вештинама. У винчанској кући 3, ископаној 1972. године, пронађено је 18 астрагала: 12 комада је припадало говечету (*Bos taurus*); 6 комада потиче од срне (*Cervus elaphus*). Астрагали су пронађени и на поду куће 3, уз североисточни зид објекта. Поред огњишта у винчанској кући VIII, која је откопана 1956. године, откривено је 50 астрагала, од којих су неки нагорели. То је, иначе, место где се најчешће и проналазе тегови од керамике. Четрдесет астрагала из ове групе припада говечету, док 10 комада потиче од јелена. Трећа група астрагала, са 24 комада, пронађена је у непосредној близини винчанске куће 1, истражене 1972. године (Гомолава Ib фаза). Говече је заступљено са 19 примерака, а јелен са 5. На неким астрагалима се налазе трагови намерне обраде једне стране – глачања и перфорације, што указује на могућност да су коришћени при изради текстила. Интересантан је и податак да је на Гомолави до сада прикупљено око 200 астрагала (види текст и прилоге Светлане Блажић и Дарка Радмановића).

Становници Матејског брода, напредног насеља потиске културе, бавили су се и израдом текстила. Потврду за то налазимо у великом броју земљаних и коштаних тегова (разних димензија и облика) пронађених у кућама. Око 60 лоптастих тегова је пронађено у кући IV, док је број тегова у другим објектима био неупоредиво мањи – око 10 комада. Насеље је интересно по још једном детаљу: на неким местима су земљани тегови били помешани са теговима направљеним од зглобова (вероватно астрагала) крупних животиња (Рашајски-Нађ 1950: 231–237; Рашајски 1952: 114; Idvorean-Stefanović 1993: 202; Маринковић 2006: 7).

О употреби астрагала као тегова за вертикални разбој у праисторији се скоро ништа не зна. Они се углавном доводе у везу са предметима културне намене, који се користе за „гатање, прорицање или просуђивање“ у разним ритуалним играма. Ова њихова функција је уочљива, нарочито ако су пронађени у оквиру „ритуалне површине“. То потврђује и астрагал пронађен на локалитету Белеводе код Великог Лаола (Јацановић-Шљивар 2001: 32). Осим на Гомолави, астрагали су откривани и у другим винчанским насељима. На локалитету Дивостин код Крагујевца (фаза II) сакупљен је велики број ових костију. Двадесет астрагала потиче од мањих животиња – овце, свиње и јелена, док од говечета потиче преко 100 комада. Нажалост, истраживачи Дивостина нису навели тачно место тих налаза. Остало је нејасно где су пронађени – у културном слоју или на поду објекта. Због тога је њихову функцију тешко одредити, осим за пет мањих астрагала који су пронађени на једном месту. Они представљају целину, чија намена није јасна, па М. Lyneis претпоставља да су они делови сложенијих артефаката, односно да су део неке културне радње (Lyneis 1988: 313, 317). У неолитском насељу Селевац код Смедеревске Паланке пронађена су 44 мала астрагала: 29 комада припада овци или кози, а 15 свињи (Jegge 1990: 242–244). Због величине, они се могу довести у везу са ритуалним играма и културним радњама.

Наведени примерци из неолитског насеља на Гомолави показују да је број пронађених астрагала скоро исти или једнак броју тегова од глине који су откривени у појединим кућама. У кући 1 у неолитском насељу Белетинци код Обрежа је, у одељењу 2, тј. у близини елипсоидног банка, откривено 18 тегова од печене земље. Према отисцима на керамичким посудама из Белетинаца, углавном лонцима разних димензија, могуће је издвојити тканину веома густе фактуре, од танког предива, двонитног преплета (Idvorean-Stefanović 1993: 203). Да је број керамичких тегова који су коришћени

код постављања вертикалног разбоја био утврђен, потврђују налази тегова из других винчанских објеката. Тако је, на пример, у просторији 2 куће 5 из блока VII са Гомолаве, која је истражена 1980. године, пронађено укупно 19 комада: 18 дискоидних тегова и један купаст тег. Поједини примерци су били украшени. Орнамент се састојао од спирале која је изведена у облику лучне канелуре.

У насељу Дивостин код Крагујевца је израда текстила потврђена открићем тегова за разбој и отисцима ткањине на посудама. Са овог локалитета издвајамо винчанску кућу 13 (хоризонта IIIb2), у којој је, између банка и калоте пећи, откривено 16 тегова од глине, углавном дискоидног облика. У кући 15 је пронађено свега 7 тегова (сонда В/1969), док је у кући 16/1989 око калоте пећи

сакупљено 10 керамичких тегова (сонде А). Отисци са дна посуда послужили су као посредни доказ за тврдњу да је већ у неолиту постојала развијена *индустрија текстила* (Lyneis 1988: 436–445).

На вишеслојном локалитету Црквине – Мали Борак нису сачувани остаци текстила, али су сачувани бројни артефакти који посредно потврђују постојање израде текстила. Током ископавања неолитских и енеолитских слојева је пронађен велики број фрагмената керамичких посуда са отиском текстила на дну. Након што је прегледано 90 % прикупљеног керамичког материјала из тих слојева, издвојено је 815 примерака са отисцима, што слику о развоју праисторијског текстила и техника ткања на Балкану чини комплекснијом (Нинчић 2011: 181).

Сл. 15. Гомолава – Хртковци, изглед винчанске куће 6/1980, 5. миленијум пре Христа, идеална реконструкција (аутор мр Јермина Станојев, дипл. архитекта)

ТЕКСТИЛ У БРОНЗАНОМ ДОБУ

На антропоморфним фигуринама из млађег неолита видно је настојање неолитског уметника–ствараоца да статуете моделује реалистично, приказујући на њима одећу, обућу, накит и друге детаље. Поред одеће, уметник је настојао да забележи и прикаже необичне фризури и украсе које су *неолитске даме* радо носиле уз одређену, рекло би се, свечану одећу тог времена. Но, то не значи да није било радне одеће, као и мушког одела, које је много мање приказивано.

Појава метала током петог миленијума пре Христа доводи до бројних промена у животу праисторијских људи. Са променама које су настале као последица потраге за металом, превасходно бакром и калајом, праисторијске заједнице напуштају своја станишта. После скоро миленијумског просперитета, мира и благостања, економског, трговачког и занатског успона, у винчанској култури наступа период стагнације. Потреба за израдом антропоморфне пластике такође замире. Фигурине с краја винчанске епохе имају једноставне облике. Оне су скоро сумарно моделоване; на њима су наглашени само неки детаљи. Антропоморфне теракоте се, у измењеној форми, јављају и у бакарном и бронзаном добу у Подунављу. Углавном су проналажене на простору од ушћа Драве до ушћа Олта и Лома у Дунав (Letica 1973: 9). Са ове територије је познато око 25 археолошких локалитета на којима је откривено преко 100 антропоморфних фигурина. Загорка Летица је, приликом обраде фигурина из бронзаног доба са простора бивше Југославије, извршила њихову ужу класификацију. Она је констатовала да се антропоморфне фигурине из бронзаног доба хронолошки могу повезати са културама развијеног (вршачко-ватинском групом) и позног бронзаног доба (дубовачко-жутобрдском групом). Упркос бројним заједничким елементима, као и због

својих особених карактеристика, наведене групе чине посебне територијалне и културне целине (Letica 1973: 21). Оне су, стога, подељене у две групе: западну, славонско-сремску групу – која обухвата налазишта у Бачкој (Гардиновце и Стубарлију¹⁴), Срему (Бапску) и Славонији (Даљ); југоисточну, југословенско-румунску групу. Због типолошких и стилских разлика, материјал је подељен у две зоне: Кличевац – Дубовац – Жуто брдо; Корбово – *Giřla Mare* – *Cîrna* (Letica 1973: 28).

Према З. Летици, све антропоморфне фигурине бронзаног доба пронађене у средњем Подунављу имају ритуалне елементе. Оне представљају обучену жену, у фронталном ставу, са рукама положеним на грудима, односно струку.

Са појавом бронзе, која је све чешће налазила примену у свакодневном животу, постепено су се мењале навике и потребе људи. Промене су биле вишеструке: у начину живота, изради производа од глине – керамици, одевању, појави нових заната, изради луксузног накита, комуникацијама, трговини, новим врстама оружја. Могло би се рећи да је бронза из основе променила живот тадашњих становника Подунавља. До јуче земљорадник, сточар, ловац и риболовац, преређивач лана и вуне, оснивач *текстилне индустрије*, дрводељац и сл., човек се брзо окренуо другим вредностима, које је представио на антропоморфним идолима. Неки од њих су сачувани у богатим некрополама, нарочито у женским гробовима. То најбоље илуструје познати гроб 200 из Мокрина, на основу чијих прилога се може сагледати величина и маштовитост тадашњих уметника (Girić 1971).

Због начина моделовања, антропоморфне фигурине из бронзаног доба представљају скулптуре у слободном простору. Фигуре се углавном јављају у фронталном ставу; на њима су представљене дуге хаљине, звонастог облика,

14 Medović, P. *Stubarlija, nekropola naselja Feudvar*, Novi Sad 2007. 43, 63, Tab. XVII/4–7, Tab. XVIII/1, 2.

које досежу до земље. На овако моделованим фигуринама је сумарно обликована глава, док су руке приказане у виду патрљака. Због начина обликовања, на глави су наглашени само неки делови лица, најчешће очи и нос. Интересантно је да на статуетама није наглашен врат, нити је дефинисан положај руку. На глави је представљена коса. Она је често приказана као „очешљана“ – односно распоређена у виду праменова, који се на различите начине спуштају низ леђа и рамена. Коса је на неким идолима једноставно зачешљана на потиљку. Поред тога, на теракотама из западне групе је наглашена кружна линија око главе, која, по мишљењу З. Летице, представља траку односно *дијадему*. Међутим, на овај начин је могла бити представљена и нека врста *капе*, с обзиром на то да коса није приказана (Letica 1973: 24).

Оно што антропоморфне фигурине из бронзаног доба чини интересантним је представа одеће, којој је посвећено много пажње. На статуетама је, поред одела, приказан и накит, који је уметник урезао у свежу глину, пре печења, трудећи се да га верно прикаже. Тако је на терекотама приказано неколико врста огрлица. При обликовању накита најчешће је коришћена обична жица. Огрлице су израђиване од тордиране или спирално увијене жице, али је било и огрлица са спирално увијеним крајевима. Другу групу накита коју срећемо на фигуринама чине привесци израђивани у разним варијантама – у облику месеца, срца, чешља, спиралних увојака и спирално увијене цевчице, у археологији познате као „салталеоне“. Типични представници ове групе су привесци са фигурине из Даља (Letica 1973: 26, Т. II, 1a, b) и фигурине са непознатог налазишта која се чува у осигеком музеју (Letica 1973: 26, Т. VI, 1a, b). Ту спада и делимично оштећена фигурина из Гардиноваца (Brukner 1962: 22, Т. 3; Letica 1973: 24), као и неколико фигурина са шире територије Оџака код Сомбора (Karamanski 1969, 1977, 1978, 1984). Још једна антропоморфна фигурина се може уврстити у ову групу. То је фигу-

рина пронађена код Жабља у Бачкој; она је оштећена – сачуван је само *торзо* (Medović 1998: 130, Taf. 36.1).

Антропоморфна теракота из Гардиноваца у Бачкој¹⁵ пронађена је на високој левој обали Дунава, на потезу где се и данас налазе остаци насеља из неолита, бронзаног и гвозденог доба и келтског периода, као и савремено насеље. Уз насеље су регистровани остаци десетак хумки (Medović 1998: 177). На антропоморфној фигурини из Гардиноваца само су назначене очи и уста – малим перфорацијама. На глави се налази нека врста капе или *дијадеме са украсима*, који се спуштају низ леђа идола. Руке су сумарно обликоване, у виду кратких патрљака. На грудима се налази огрлица, постављена у неколико низова. Хаљина је звонаста, са каишем на струку. На бочним странама, тј. куковима окачени су низови вероватно металних привесака – у пет редова (Medović 1998: 110. таф. 16/1).

Код бронзанодобне фигурине из Жабља у Бачкој сачуван је део главе и торзо. Глава је сумарно моделована, а руке обликоване у виду кратких патрљака. На грудима је урезана оглица од три низа, док је изрез у облику полукруга на хаљини украшен висећим троугловима. Од темена се, дуж леђа идола, пружа трострука урезана нит, која својим обликом имитира шивење (можда коже). На леђном делу хаљине постоји украс у облику ћириличног слова П, чији су крајеви полукружно савијени.

Истраживањима археолошког локалитета Феудвар на Тителском брегу је ова група допуњена са још два идола. Некропола старијег гвозденог доба на потезу Стубарлија, откривена у атару села Мошорин, на североисточној ивици Тителског брега, део је насеља на Феудвару. За нас је интересантан гроб 28, у којем су, поред урне са остацима спаљеног покојника, пронађене и две фигурине – антропоморфна и зооморфна.

15 Теракота се налази у Праисторијској одељењу Музеја Војводине у Новом Саду. Инв. бр AP 1001.

Мања фигурина има необичан зооморфни облик. Глава је приказана шематизовано, у облику троугла; на лицу су урезане три паралелне линије које означавају очи, нос и уши (Medović 2007: 43, сл. 38/3a). На глави су лепезасто постављени мали израштаји, који означавају уши. Руке нису приказане, па теракота, због троугласте главе, више подсећа на змију. Хаљина је звонаста, са наглашеним урезаним каишем на средини тела. Испод појаса су урезани висећи троуглови. С предње стране хаљине су окачени привесци у облику месеца. На доњем делу хаљине су, испод кружне линије, урезани украси, а на горњем паралелни вертикални низови од три линије; у доњем делу се налазе украси у облику шрафираних висећих троуглова (Medović 2007: 44, сл. 38/3a, b, c).

Друга фигурина је већа (виси на 14 цм, пречник доњег дела хаљине 7 цм). Глава је сумарно обликована, као и код већине фигурина из бронзаног доба. Ова статуета по много чему подсећа на идол из Даља. Очи, уста и брада су приказани помоћу три паралелне, дубоко урезане линије. Руке су представљене у виду широких, равних патрљака. Хаљина има округли изрез око врата и раскошну оглицу. На њој се налази и појас, приказан урезаним линијама. Доњи део хаљине је богато декорисан. На предњој страни је, на месту где би се налазила прегача, урезан низ висећих троуглова и два привеска у облику месеца. Бочне стране хаљине украшене су вертикалним тракама, које се јављају у три низа; испуњене су попречно урезаним хоризонталним линијама, које подсећају на апликације. На задњем делу сукње је украс у облику меандра и кривих линија. Доњи део хаљине украшен је урезаним троугловима, изломљеним линијама и концентричним круговима, па се стиче утисак да су ови украси додати након ткања, односно да су једноставно зашпигнени или извезени (Medović 2007: 44, сл. 38/4, Т. XVIII 1, 2).

Поред ових идола, свакако треба поменути и огрлице или ђердане од

стаклене пасте и бронзане фибуле типа чертоза, које су нешто млађе. Интересантан податак је да су халштатске жене радо носиле лепо обликован накит од стаклене пасте и фибуле типа чертоза, које се, по подели Б. Тержан, везују за групе V и XIII (Teržan 1977: 338, 339). У скелетном гробу 1 некрополе Стубарлија пронађене су две огрлице, док се у скелетним гробовима број 3, 4 и 6 налазио по један лепо украшен ђердан (Medović 2007: 70, Т. VII 1–5).

Антропоморфне фигурине са представама одеће пронађене у западној Славонији – на Сарвашу, Вучедолу, у Винковцима и на Љубљанском барју, мотивисале су М. Милићевић да се лати посла и изради прве цртеже са одећом која се носила током бронзаног доба (Milićević 1984: 17). Користећи њена искуства, ми смо покушали да реконструишемо одећу са налазишта из нашег дела Подунавља. По форми и начину украшавања, идоли са територије Бачке и Баната припадају западносремској групи. Чини нам се да је одевање и украшавање тела у бронзаном добу временом *превазишло* функционалност и постало модни тренд (као и данас), што се нарочито добро види по разноврсном накиту пронађеном у некрополама како код нас (некропола у Мокрину) тако и у средњој Европи. Зато одећа на идолима из бронзаног доба делује раскошно и свечано. Промене које су настале крајем винчанског раздобља, појава прерађеног бакра, а самим тим и накита од овог *драгоценог метала*, наговестиле су улазак у метално доба.

НАКИТ

Када бисте били у прилици да прошетате неким праисторијским насељем, били бисте пријатно изненађени лепотом и складом који је постојао унутар ових, данас по много чему необичних станишта. Лепо уређене куће, смештене на пропланку обасјаном сунцем и поређане у низове, остављају утисак да међу њиховим житељима влада дух толеранције и благостања. Свако је имао своје место у заједници. Човек тог доба је, у складу са својим имовним стањем, могао да прибави ствари за свакодневне потребе, као и луксузну робу која је караванима долазила из удаљених области. Човек неолита се кретао и размењивао робу и производе на невероватно великим раздаљинама. То значи да се кретао слободно, без страха за свој живот и материјална добра која носи. Тадашњи људи нису познавали писане законе; поштовали су неписано обичајно право. То право је било свима познато и сви су га поштовали.

Путијући трговци су, већ уходаним маршутама, пристизали на мали сеоски трг. Тада би, за час, оживео трг, па би жагор људи одзвањао насељем. Пред њима су били разасути предмети направљени од различитог материјала, полупроизводи од метала и других сировина. Ту су биле и сировине од којих се израђивао накит – наруквице, огрлице, перле, привесци. Тако је било вековима. Мењале су се само локације и народи, а неке вредности успостављене још у палеолиту важе и данас.

Нажалост, број систематски истражених некропола у Подунављу је мали. Оне нам још увек не пружају праву слику о животу праисторијских људи и о предметима које су свакодневно користили. Разноврстан археолошки материјал, у који убрајамо предмете од глине, накит и друге артефакте, представља посредни материјални доказ о одређе-

ном времену и култури. Захваљујући тим остацима, данас можемо да реконструиремо начин живота праисторијског човека, његове обичаје, обреде, култове и религију.

Током истраживања се сусрећемо са ретким и луксузним предметима. Накит од разних шкољки, алабастра и ћилибара, кречњака, глине, али и животињских костију углавном проналазимо на локалитетима из старијих епоха. У металном добу, он поприма сасвим друге облике, те се израђује од бронзе, бакра, сребра, злата, стакла, стаклене пасте, гата и емајла.

Судећи по налазима из Подунавља и централног Балкана, даме су током праисторијског раздобља, уз елегантну одећу (хаљине, сукње, кошуље, хаљетке, огртаче, прегаче и друге комаде), радо носиле и лепо обликован накит. Потврду за то налазимо на антропоморфним фигуринама, на којима је накит посебно истакнут, као и на прилозима из гробова и некропола. На појединим винчанским идолима од печене земље су *урезане огрлице*, а на неким су пластично моделоване веће перле. Перле су се, иначе, могле користити и као пршљенци за вретена.

Нашу пажњу привлачи група луксузних предмета откривена на локалитету Ботош код Зрењанина (у Банату). Реч је о предметима који су пронађени у неолитској некрополи – као „гробни прилози“. Од прилога издвајамо само *накит* – четири камена амулета у облику печурке израђена од алабастра, која су могла да се користе и као дугмад. Наруквице од спондилус шкољке су најбројније (21 примерак), затим огрлице од кречњака од спондилус шкољке. Привесци су направљени од делова шкољки и камена. Међу прилозима је пронађено и 17 различитих перли (од кречњака, ћилибара, шкољки и костију), три пршљенка од печене земље, као и једна необрађена валва спондилуса и два предмета непознате намене, такође израђена од спондилус шкољке (Marinković 2010: 25).

За разлику од накита из некрополе у Ботошу, накит из винчанске некрополе са Гомолаве је израђен од бакра, животињских костију и спондилус шкољке. Поред других прилога (три зделе и секире од камена), у гробу број 12, у којем је сахрањен мушкарац, откривена је и масивна *гривна од бакра*. Део огрлице (или наруквице) од бакра са седам минијатурних перли пронађен је у дејем гробу бр. 8, док су у дејем гробу бр. 14 откривене две мање перле од животињских костију (Брукнер 1980: 32, 34).

Накит је током праисторије мењао облике и у одређеним временским епохама био одраз модних трендова. Занатлије, мајстори и уметници су га израђивали од разних материјала: најчешће од печене глине, дрвета, животињских костију, злата, сребра, бронзе, ћилибара, стакла и стаклене пасте, те полудрагог камења и кречњака. До одређених сировина за израду луксузног накита – попут шкољки *Sphondylus* и *Glycymeris*, алабастра и ћилибара, бронзе и племенитих метала – долазило се на неколико начина: трговином, разменом или поклонима. Поједини комади накита спадају у групу луксузних предмета, које су могли да прибаве виђенији, богатији или утицајнији људи у праисторијским заједницама. То се јасно уочава већ у старијем и млађем каменом добу – у старчевачкој и винчанској култури.

Слично је било и током бакарног, бронзаног и гвозденог доба. Сетимо се само богатих кнежевских гробница у Србији – Атенице код Чачка и Пилатовића. У Подунављу преовлађују оставе са мноштвом предмета од злата, сребра и бронзе. Издвојићемо оставу златних предмета из енеолитског хоризонта са Градине на Босуту код Вашица (у Срему). Интересантне су и оставе из бронзаног доба – из Футога, Крчедина и Вршца. Својим разноврсним садржајем су, на неки начин, биле повезане са централном Европом, што је доказ о изузетно добрим комуникацијама тадашњих становника Карпатског басена и

Европе. Везе са богатим хеленистичким градовима и маштовитим занатлијама старе Хеладе видљиве су у оставама са централног Балкана, али и Подунавља. Са доласком Келта у Подунавље започиње ново раздобље, односно келтски стил. У моди је оригинална и самоникла латенска култура, поникла на простору средње Европе. Накит са келтским елементима познат нам је углавном преко некропола које су откривене на Карабурми код Београда (Todorović 1972) и Пећинама код Костолца (Jovanović 1984; Jovanović 1992: 85-91). Препознајемо га по фибулама, наушницима, наруквицама од шупљег бронзаног лима, као и лепо обликованим наруквицама од стаклене пасте (углавном плаве боје). Метални појасеви били су подједнако заступљени у женској и мушкој ношњи Келта. Поред астрагалних појасева прихваћених из старијег гвозденог доба (панонско-илирске ношње), ту су и појасеви састављени од посебно обликованих чланака, тј. „чланака у облику лира“, који су били испуњени емајлом. Њихове копче биле су украшене разним привесцима. Од посебног значаја су копче „типа Ламинци“, које су радо носиле жене виђенијих Келта у Подунављу и Посавини (Jovanović 2010: 72, Т. I 1/3, Т. II 1, Т. III 1, 2, Т. IV 1). Уз некрополе издвајамо и оставе сребрног накита, које пружају праву слику о келтском кићењу у Подунављу – остава из Чуруга, Јарка, Ковина, Жидовара и Гомолаве.

На основу разноврсног накита који потиче из некропола и појединачних гробова можемо да утврдимо и облике комуницирања праисторијских заједница у региону и широј околини. Прелеп накит говори о томе да се човек током праисторије радо украшавао. Накит је, на неки начин, био статусни симбол појединих чланова заједнице. Посеђовали су га виђенији (богатији) чланови домаћинства, вође, старешине или трговци, занатлије. Судећи по прилозима из гробова, у њему су подједнако уживали сви чланови праисторијских заједница. Радо су га носиле и жене, и деца, и мушкарци.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kartlidž, Pol (pr.). *Antička Grčka*. Novi Sad 2007.
2. Антоновић, Д. Винчанска индустрија глачаног камена у светлу нових истраживања. *Гласник Српског археолошког друштва* 17 (2001): 169–175.
3. Antonović, D. *Neolitska industrija glaćanog kamena u Srbiji*. Beograd 2003.
4. Антоновић, Д. Неолитско земљорадничко оруђе и његов значај у почетица пољопривреде на тлу Србије. *Зборник Народног музеја XVIII–1* (2005): 47–68.
5. Аранђеловић-Гарашанин, Д. *Старчевачка култура*. Љубљана 1954.
6. Бабовић, Љ. Оруђе и оружје од камена, у: *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд 1984: 114–117.
7. Бабовић, Љ. Оруђе и оружје од кости и рожине, у: *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд 1984: 117–120.
8. Бабовић, Љ. Култни предмети и накит, у: *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд 1984: 120–128.
9. Barber, E. J. W. *Prehistoric Textiles*. Princeton 1991.
10. Biel, J. *Der Keltenfürst von Hochdorf*. Stuttgart 1985.
11. Biel, J. Der fürst und die folgen, in: *Experiment Hochdorf*. Stuttgart 1996.
12. Binstener, A. *Der Fall Ötzi*. Linz 2007.
13. Бабовић, Љ. Култни предмети и накит, у: *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд 1984: 120–128.
14. Бабовић, Љ. *Светилишта Лепенског Вира : место, положај и функција*. Београд 2006.
15. Blažić, S. *Fauna arheoloških lokaliteta u Vojvodini*. Novi Sad 2005.
16. Богдановић, И. Типологија бодержа раног бронзаног доба у горњем и средњем Подунављу. *Рад Музеја Војводине* 37–38 (1995/1996): 27–42.
17. Bogdanović, M. Architecture and Structural Features at Divostin, in: A. McPherron, D. Srejović (ed.) *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*. Pittsburgh 1988.
18. Bogdanović, M. *Grivac, Settlements of Proto-Starčevo and Vinča culture*. Kragujevac 2008.
19. Bognár-Kutzián, I. *The Copper Age Cemetery of Tisapolgár-Basatanya*. Budapest 1963: 20–229.
20. Borić, D. Ostava kasnog bronzanog doba iz Futoga. *Рад војвођанских музеја* 39 (1997): 41–92.
21. Borić, D. Absolute Dating of Metallurgical Innovations in the Vinča Culture of the Balkans, in: Tobias L. Kienlin, Ben W. Roberts (ed.) *Metals and Societies, Studies in honour of Barbarra S. Otaway*. Bonn 2009: 191–245.
22. Босић, М. Рибарске справе и алати у Војводини. *Рад војвођанских музеја* 31 (1982): 1–127.
23. Брукнер, Б. Праисторијско насеље на потезу Белетинци код Обрежа. *Рад војвођанских музеја* 11 (1962): 89–122.
24. Брукнер, Б. Неолитски и рано-енеолитски слој на Гомолави 1965–1966.

- године. *Рад војвођанских музеја* 14 (1965): 137–175.
25. Brukner, B.; B. Jovanović i N. Tasić. *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad – Beograd 1974.
 26. Brukner, B. Pozni neolit, kulturne grupe razvijene zemljoradnje, vinčanska grupa, u: *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad 1974: 69–112.
 27. Brukner, B. Umetnost i religija praistorijskih zajednica Vojvodine, u: *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad 1974: 337–364.
 28. Brukner, B. Rani i srednji eneolit, u: *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad 1974: 69–152.
 29. Brukner, B. Beitrag zur Feststellung des Beginns der Metallurgie und der Aneolithisierung. *Archaeologica Iugoslavica* XVIII (1977): 9–12.
 30. Брукнер, Б. Насеље винчанске групе на Гомолави: неолитски и раноенеолитски слој. Извештај са ископавања 1967–1976. *Рад војвођанских музеја* 26 (1980): 5–55.
 31. Brukner, B. Zum Problem Auflösung der Frühäneolitischen Kulturen in Südostpannonien. *Archeologia Iugoslavica* XX–XXI / 1980–1981 (1983): 16–26.
 32. Brukner, B. Early Cooper Age and the beginning of the Middle Copper Age in Yugoslavia. *Balkanica* XXI (1990): 129–137.
 33. Brukner, B. Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava (Die Wohnschicht des Spätneolithikums und Frühäneolithikums Gomolava Ia, Gomolava Ia–b, Gomolava Ib) und der Wohnhorizont des Äneolithischen humus (Gomolava II), in: *Gomolava, Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und Antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas*. Novi Sad 1988: 19–38.
 34. Brukner, B. Vinčanska kultura u prostoru i vremenu. *Рад Музеја Војводине* 43–45 (2001/2003): 7–28.
 35. Brukner, B. Die Vinča-Kultur in Raum und Zeit. *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* 30 (2002): 61–103.
 36. Budakov, Lj. Die Fischfauna von Donau und Theiß, in: B. Hänsel, P. Medović (Hrsg.) *Feudvar I. Das Plateau von Titel und die Šajkaška – Titelski Plato i Šajkaška*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 13. Berlin 1998: 365–383.
 37. Васић, М. М. Прилози ка решавању тројанских проблема. *Глас Српске краљевске академије* LXX (1906): 163–289.
 38. Васић, М. М. Преисторијски обредни предмети. *Старинар* н. р. г. III (1908): 71–124.
 39. Васић, М. М. Жуто Брдо. *Старинар* V/ 1–2 (1912): 2–3.
 40. Васић, М. М. *Преисторијска Винча I*. Београд 1932.
 41. Васић, М. М. *Преисторијска Винча II*. Београд 1936а.
 42. Васић, М. М. *Преисторијска Винча III*. Београд 1936б.
 43. Васић, М. М. *Преисторијска Винча IV*. Београд 1936в.
 44. Vasić, R. Sremska grupa zapadnobalkanskog kompleksa, u: *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, knj. V. Sarajevo 1987: 555–558.
 45. Вински, З. „Трачко-кимеријски“ налаз Адашевци у Сријему. *Рад војвођанских музеја* 4 (1955): 27–42.
 46. Вуковић, Ј.; М. Игњатовић и Д. Шљивар. Свакодневни живот на обали Дунава: занатлије и трговци, рибари и земљорадници, у: *Винча – праис-*

- торијска метропола: истраживања 1908–2008. Београд 2008: 121–137.
47. Галовић, Р. Неолитска ритуална група из Смедеревске Паланке. *Зборник Народног музеја VIII* (1975): 21–35.
 48. Garašanin, M. *Hronologija vinčanske grupe*. Ljubljana 1951.
 49. Гарашанин, Д. Религија и култ неолитског човека на централном Балкану, у: *Неолит централног Балкана*. Београд 1968: 261–264.
 50. Гарашанин, М. *Праисторија на тлу Србије*. Београд 1973.
 51. Гарашанин, Милутин (ур.). Праисторијске оставе у Србији и Војводини. *Археолошка грађа Србије* серија 1, књ. I (1975).
 52. Гарашанин, Милутин (ур.). Праисторијске оставе у Србији и Војводини. *Археолошка грађа Србије* серија 1, књ. II (1994).
 53. Георгиев, Н. и Н. Ангелов. Раскопки на селишната могила до Русе. *Известия на Археологическия институт (ИАИ) XXI*. Софија 1957: 56–57.
 54. Girić, M. *Mokrín – nekropola ranog bronzanog doba*. Beograd 1971.
 55. Грбић, М. Старчево као израз најраније неолитске економике на Балкану. *Старинар IX–X* (1959): 11–19.
 56. Гргуровић, В.; П. Орбовић и Д. Вукотић. *Културно наслеђе Врбаса*. Врбас 2007.
 57. Dautova-Ruševljanin, V. i P. Popović. Le trésor de monnaies barbares de Krčedin. *Numizmatičar* 4 (1981): 15–47.
 58. Zeist, W. Ugljenisani biljni ostaci na višeslojnom nalazištu Gomolava. *Рад војвођанских музеја* 23–24 (1978): 5–18.
 59. Idvorean-Stefanović, B. О појесима ткања на тлу Војводине. *Рад војвођанских музеја* 35 (1993): 199–218.
 60. Јацановић, Д. и Д. Шљивар. Налази астрагала са неолитског локалитета Беловоде. *Зборник Народног музеја XVII–1* (2001): 31–36.
 61. Jegge, A. J. Animals, Economic and Environment, Selevac Neolithic Village in Yugoslavia. *Monumenta Archaeologica* 15 (1990): 240–242.
 62. Јевтић, М.; М. Лазич и М. Сладић. *Жидоварско благо, остава сребрног накита из насеља Скордиска*. Вршац–Београд 2006.
 63. Јовановић, Б. и Ј. Глишић. Енеолитско насеље на Кормадину код Јакова. *Старинар н. с. XI* (1960): 113–142.
 64. Јовановић, Б. Постапак и кратак историјат металургије бакра балканско-подунавског енеолита. *Старинар XVII/1966* (1967): 1–14.
 65. Jovanović, B. Plemenski savez Skordiska u protoistorijskom periodu Vojvodine – mlađe gvozdeno doba, latén, у: *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad 1974: 277–316.
 66. Jovanović, B. Ekonomska i društvena organizacija praistorijskih zajednica Vojvodine, у: *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad 1974: 317–336.
 67. Jovanović, B. *Rudna Glava – najstarije rudarstvo na centralnom Balkanu*. Bor–Beograd 1982.
 68. Јовановић, Б. Келтски чланковити појас из Хртковаца. *Рад војвођанских музеја* 28 (1983): 27–34.
 69. Jovanović, B. i M. Jovanović. *Gomolava, naselje mlađeg gvozdenog doba*. Knj. 2. Novi Sad – Beograd 1988.
 70. Јовановић, Б. Археолошки део сталне поставке. *Рад војвођанских музеја* 33 (1991): 187–191.

71. Jovanović, B. D. *Ostave vršačkog gorja: Markovac–Grunjac*. Vršac 2010.
72. Jovanović, M. Astragalni pojasevi na području centralnog Balkana i jugoistočne Evrope, *Рад војвођанских музеја* 40 (1998): 39–95.
73. Jovanović, M. Žitarice u praistoriji u Podunavlju i na Balkanskom poluostrvu. *Рад Музеја Војводине* 46 (2004): 101–127.
74. Karmanski, S. *Neolitski lokaliteti jugozapadne Bačke*. Odžaci 1968.
75. Karmanski, S. *Nalazi bronzanodobne idolooplastike iz okoline Odžaka*. Odžaci – Bačka Palanka 1969.
76. Karmanski, S. *Katalog bronzanodobne idolooplastike i zaštitno iskopavanje lokaliteta Veliki Atovi kod sela Pivnice*. Odžaci 1984.
77. Kaczanowska, M. *Rohstoffe, Technik und Typologie der Neolitischen Feuersteinindustrien im Nordteil des Flussgebietes der Mitteldonau*. Warsawa 1985.
78. Kaczanowska, M. and K. J. Kozłowski. *Gomolava – chipped stone industries of Vinča Culture*. Warszawa–Kraków 1986.
79. Коларић, Миодраг (ур.). *Бронзано доба Србије*. Београд 1972.
80. Лазић, М. Драгослав Срејовић о уметности древних земљорадника, у: *Драгослав Срејовић и уметност*. Крагујевац 2008: 35–44.
81. Lazarovici, Gh.; Fl. Draşovan and Z. Maxim. *Parţa*. Temişoara 2001.
82. Лековић, В. Неолитска насеља, у: *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*. Нови Сад 1995: 25–44.
83. Leroa-Guran, A. *Religije prethistorije: paleolitik*. Beograd 1991.
84. Letica, Z. Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji. *Dissertationes et Monographiae*. Tom XVI. Beograd 1973.
85. Lyneis, M. M. Antler and Bone Artifacts from Divostin, in: A. Mc Pheron and D. Srejović (ed.) *Divoistin and the Neolithic of central Serbia*. Pittsburg 1988: 436–445.
86. Majnarić-Pandžić, N. Vinkovci kod Silosa – kasnohalštatski grobovi. *Arheološki pregled* 15 (1973): 39–40.
87. Majnarić-Pandžić, N. Srednjebrončanodobni grobovi na Atu u Vršcu. *Opuscula archaeologica* 14 (1989): 43–57.
88. Маринковић. С. *Матејски брод*. Зрењанин 2006.
89. Маринковић, С. Накит од спондилус шкољке у Народном музеју у Зрењанину. *Гласник музеја Баната* 8 (1998): 15–17.
90. Marinković, S. Arheološki materijal sa nalazišta Živanićeva dolja iz zbirke u Narodnom muzeju u Zrnanjinu – vinčanska kultura. *Рад Музеја Војводине* 52 (2010): 21–36.
91. Medović, P. Die Waage aus der frühhallstattzeitlichen Siedlung Bordjoš (Borjas) bei Novi Bečej (Banat), in: Benhard Hänsel (Hrsg) *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*. Südosteuropa-schriften Bd. 17. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa Bd. 11. München–Berlin 1995: 209–219.
92. Medović, P. Die inkrustierte Keramik der Mittelbronzezeit in der Vojvodina, in: *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring regions in the 2nd Millennium B. C.* Beograd–Vršac 1996: 163–172.
93. Medović, P. Die Geländebegehungen im Raum um das Titeler Plateau 1965 und 1969, in: B. Hänsel, P. Medović (Hrsg.) *Feudvar I. Das Plateau von Titel und die*

- Šajkaška – Titelski Plato i Šajkaška. Prähistorische Archäologie in Südost-europa* 13. Berlin 1998: 42–177.
94. Medović, P. Ein neuer Idoltyp aus der Nekropole Stubarlija bei der Siedlung Feudvar, Vojvodina. *Studia Honoria* 1 (1997): 335–340.
 95. Medović, P. *Vojvodina u praistoriji*. Novi Sad 2006.
 96. Medović, P. i I. Medović. *Gradina na Bosutu*. Novi Sad 2011.
 97. Mikić-Antonić, B. i D. Ivetić. *Keramika kroz vekove*. Bečej 2000.
 98. Milićević, M. *Rekonstrukcija ženske odjeće u eneolitiku međuriječja Dunava, Drave i Save*. *Opuscula archaeologica* 9 (1984): 1–22.
 99. Milićević, M. *Rekonstrukcija ženske odjeće u vučedolskoj kulturi*, u: *Vučedol, treće tisućljeće p. n. e.* Zagreb 1988: 27–29.
 100. Milićević, M. Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras (Verg. Aen. 6.252). *Opuscula archaeologica* 11–12 (1987): 99–130.
 101. Minichreiter, K. *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*. Zagreb 1992.
 102. Mihelić, Sanjin (ur.). *Trgovina i razmjena u pretpovijesti*. Zagreb 2006.
 103. Никитовић, Л.; М. Стојић и Р. Васић. *Мојсиње, некропола под хумкама из бронзаног и гвозденог доба*. Чачак 2002.
 104. Нинчић, О. Тканине из Мојсиња, у: *Мојсиње, некропола под хумкама из бронзаног и гвозденог доба*. Чачак 2002: 66–68.
 105. Нинчић, О. Текстил на Колубари, у: *Колубара* 5. Београд 2011: 181–193.
 106. Палавестра, А. Модели трговине и друштвене структуре на централном Балкану гвозденог доба. *Balcanica XX* (1989): 191–210.
 107. Палавестра, А. Праисторијска трговина. *Balcanica XXI* (1990): 149–164.
 108. Palavestra, A. *Praistorijski ćilibar na centralnom i zapadnom Balkanu*. Beograd 1993.
 109. Петровић, Б. Модел неолитске куће из Прогара. *Годишњак града Београда XLVII/XLVIII* (2001): 11–22.
 110. Петровић, Ј. Насеље старчевачке културе на Голокуту код Визића: ископавање 1973. и 1976. године. *Рад војвођанских музеја* 29 (1984–1985): 9–25.
 111. Petrović, J. Zemunica u naselju starčevačke kulture na Golokutu. *Рад војвођанских музеја* 30 (1987): 13–28.
 112. Петровић, Ј. Архитектура куће 4 на Гомолави. *Рад војвођанских музеја* 34 (1992): 19–32.
 113. Петровић, Ј. Керамика и алатке из куће 4 на Гомолави, насеље млађе винчанске културе. *Рад војвођанских музеја* 35 (1993): 7–26.
 114. Petrović, J. – B. Jovanović. *Gomolava: naselja kasnog eneolita*. Knj. 4. Novi Sad – Beograd 2003.
 115. Petrović, J. A Late Starčevo Settlement at Golokut near Vizić, u: *From Starčevo to Vinča Culture*. Zrenjanin 2006: 81–91.
 116. Петровић, Б.; В. Катић и М. Спасић. Живот у глини: неолитска уметност на тлу Београда-фигурална пластика из збирки Музеја града Београда. *Каталог изложбе* No 55. Београд 2009.

117. Perišić, S. Banjica, Beograd – naselje vinčanske kulture. *Arheološki preglad* 21 (1980): 18–19.
118. Поповић, П. Налази новца из латенског насеља на Гомолави 1970. године. *Рад војвођанских музеја* 20 (1971): 147–160.
119. Popović, P. Ostava srebrnog novca iz Krčedina. *Numizmatičar* VI (1983): 11–28.
120. Popović, P. Ostava varvarskog novca iz Barande. *Starinar* XXXI (1981): 171–183.
121. Поповић, П. *Новац Скордиска: новац и новчани промет на централном Балкану од IV до I века пре н. е.* Београд – Нови Сад 1987.
122. Поповић, Д. и Н. Радојчић. *Градина на Босуту: каталог изложбе.* Шид 1996.
123. Popović, D. Älteste und jüngste elemente der Hortfunde aus der späten Bronzezeit in Srem, in: N. Tasić (ed.) *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring regions in the 2nd Millennium B.C.* Belgrade–Vršac 1996: 265–278.
124. Radišić, R. Potiska kultura, u: *Praistorijske kulture na tlu Vojvodine.* Novi Sad 1984: 21.
125. Radauš-Ribarić, J. O tekstilnom rukotvorstvu na tlu Jugoslavije kroz vekove, u: *Čarolija niti: vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji.* Zagreb 1988.
126. Рашајски, Р. Преисторијско насеље на Матејском броду: (претходни извештај о систематским археолошким откопавањима на Матејском Броду код Н. Бечеја у Банату у 1951 години). *Рад војвођанских музеја* 1 (1952): 104–116.
127. Srejović, D. *Neolitska i eneolitska plastika u Jugoslaviji.* Doktorska disertacija. Beograd 1964.
128. Срејовић, Д. Неолитска пластика централнобалканског подручја, у: *Неолит централног Балкана.* Београд 1968: 177–249.
129. Srejović, D. i Lj. Babović. *Umetnost Lepenskog vira.* Beograd 1983.
130. Срејовић, Д. Уметност и религија, у: *Винча у праисторији и средњем веку.* Београд 1984: 42–57.
131. Stanković, S. *Žrtvenici i prosopomorfni poklopci iz Vinče.* Beograd 1986.
132. Станковић, С. Представа бика у старијем неолиту. *Старинар* XL–XLI (1989/1990): 35–42.
133. Стајевић, Б. *Говор глине.* Београд 1995.
134. Сталио, Б. Насеље и стан, у: *Винча у праисторији и средњем веку.* Београд 1984: 34–41.
135. Schönwiese, Ch.-D. *Klimaänderungen – Daten, Analiysen, Prognosen,* Berlin–Heidelberg 1995.
136. Тасић, Н. Насеља и гробови из бакарног доба, у: *Винча у праисторији и средњем веку.* Београд 1984: 69–75.
137. Тасић, Н. Н. Винча – метропола касног неолита, у: *Винча – праисторијска метропола: истраживања 1908–2008.* Београд 2008: 15–37.
138. Тасић, Н. Н. Неми сведоци једног времена: фигурална уметност Винче, у: *Винча – праисторијска метропола: истраживања 1908–2008.* Београд 2008: 139–179.
139. Teržan, B. Čertoška fibula. *Arheološki vestnik* XXVII/1976 (1977): 317–443.

140. Тодоровић, Ј. Бањица код Београда: праисторијско насеље. *Стари-нар* XI (1960): 231.
141. Тодоровић, Ј. и А. Цермановић. *Бањица, насеље винчанске културе*. Београд 1961.
142. Todorović, J. *Praistorijska Karaburma I: nekropola mlađeg gvozdenog doba*. Beograd 1972.
143. Todorović, J. A recently discovered House in the Neolithic Settlement of Banjica in Belgrade. *Archaeologia Jugoslavica* XVIII (1981): 13–16.
144. Tringham, R.; B. Brukner and B. Voytek. The Opovo Project: a Study of Socioeconomic Change in the Balkan Neolithic. *Journal of Field Archeology* 4/12 (1985): 425–444.
145. Трипковић, Б. *Домаћинство и простор у касном неолиту: винчанско насеље на Бањици*. Београд 2007.
146. Tripković, B. *Domaćinstvo i zajednica u kasnom neolitu centralnog Balkana*. Doktorska disertacija. Beograd 2009.
147. Tripković, B. Kontinuiteti kuća i domaćinstva na središnjem Balkanu od 5300. do 4600. g. pr. n. e. *Opuscula archaeologica* 33 (2010): 7–28.
148. Hänsel, B. – P. Medović. Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986–1990. Bericht RGK 72 (1991): 48–204.
149. Chamoux, F. *Grčka civilizacija u arhajsko i klasično doba*. Beograd 1967.
150. Childe, G. *The Danube in Prehistory*. Oxford 1929.
151. Chapmen, J. The Vinča culture South-East Europe: Studies in crronology, economy and society. *BAR Internatinoal Sieries* 117, I, II (1981).
152. Clason, A. T. The farmers of Gomolava in the Vinča and La Tène period. *Пад војвођанских музеја* 25 (1979): 60–114.
153. Ševalije, Ž. – A. Gerbran. *Rečnik simbola*. Novi Sad 2004.
154. Šeper, M. Predpovijesne glinene figurine. *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* XXIV–XXV (1943–1944): 1–50.
155. Šeper, M. Neolitičko naselje na Kormadinu. *Arheološki vestnik* III/1 (1952): 24–98.
156. Willims, Christoph. Neolithischer Spondylusschmuck Hundrert Jahre Forschung. *Germania* 63/2 (1985): 331–343.

ОДЕВАЊЕ ОД
НЕОЛИТА
ДО МЛАЂЕГ
ГВОЗДЕНОГ
ДОБА НА ТЛУ
ВОЈВОДИНЕ

ОДЕВАЊЕ ОД НЕОЛИТА ДО МЛАЂЕГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА НА ТЛУ ВОЈВОДИНЕ

Пројекат реконструкције одевања од неолита до млађег гвозденог доба на тлу Војводине реализован је у оквиру изложбе „Господари глине и жита”. Истраживањем су обухваћени периоди: млађе камено доба – неолит, бакарно доба – енеолит, бронзано и гвоздено доба.

Одевањем у наведеним периодима на подручју Војводине и Србије бавио се мали број истраживача, и то, по правилу, у оквиру опширнијих археолошких и костимографских студија (М. М. Васић, З. Летица, М. Гимбутас, М. Гирић, П. Медовић, П. Васић).

Основну препреку у реконструкцији одевања Војводине у поменом времену, али и праисторијског одевања уопште, представља недовољан број археолошких налаза: очуваних одевних предмета, тканина и средстава за њихову израду.

Неопходност интердисциплинарног приступа у процесу реконструкције костима из датих периода огледа се у упоредној анализи резултата истраживања везаних за археологију, историју костима и текстила, историју уметности, етнологију, антропологију, палеоботанику, археозоологију

у Војводини и непосредном окружењу, као и на ширем подручју Европе и Мале Азије.

* * *

Пољопривредна производња, доместикација животиња и обрада метала – револуционарне појаве које су обележиле последњих седам миленијума старе ере на тлу Војводине – пресудно су утицале не само на начин одевања већ и на технологију израде текстила и одеће.

Услед неадекватних услова, на територији Војводине нису сачувани одевни предмети који припадају праисторији. О развијеној текстилној производњи сведоче отисци тканина на глиненим посудама, ретки пронађени фрагменти текстила, пршљенци за вретена и тегови за затезање основе на разбојима.

Палеоботаничка и археозолошка истраживања откривају да су лика, лан, вуна, кожа и крзно коришћени као основне сировине у изради тканина и одевних предмета.

Драгоцен извор у реконструкцији одевања представљају налази накита, кулtnих предмета, оруђа и оружја од камена, глине, кости, метала и других материјала.

Изузетно важна за ово истраживање је и антропоморфна фигурална пластика, чији развој пратимо не само у неолиту већ и током бакарног и бронзаног доба; она пружа значајне податке о одевању. Улога антропоморфних фигурина у неолиту је специфична, проузрокована недостатком металних налаза, које срећемо у каснијим периодима. На основу богатих гробних прилога и распореда металног накита на телу покојника из, на пример, бронзаног доба можемо претпоставити како је изгледало тадашње одело, што није случај са неолитским периодом.

НЕОЛИТ – МЛАЂЕ КАМЕНО ДОБА

Реконструкција одела из млађег каменог доба на тлу Војводине претежно се заснива на анализи антропоморфне фигуралне пластике винчанске културне групе. Од посебног значаја је збирка фигуралне пластике винчанске културе са вишеслојног археолошког налазишта Гомолава код Хртковаца (у Срему). Други важан извор представљају налази накита, култних предмета, оруђа и оружја. До значајних открића долази се упоредном анализом представа одеће на фигуринама са територије Војводине и Србије и географски блиских територија (Румуније, Бугарске, Мађарске), или нешто удаљенијих култура (Анадолије). Сродност представа на том релативно широком подручју указује на општи образац у одевању током млађег каменог доба. То потврђују претпоставке појединих аутора о културним утицајима неолита Ле-

Реонструкција одеће из неолита на основу приказаних детаља на антропоморфним фигуринама и налаза накита, винчанска култура, 5. миленијум пре Христа

Сл. 1. Антропоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

ванта и Анадолије на неолит југоисточне Европе (Hansen 2007).

Наше претпоставке у вези са одећом на статуетама повезане су са ретким очуваним комадима текстила, првенствено у областима са одговарајућим условима, нпр. сојеничарским насељима централне Европе (Rast 1990:

Сл. 5. Антропоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

Сл. 2. Антопоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

Сл. 3. Антопоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

Сл. 4. Антопоморфна фигурина, Белетинци – Оберж, неолит, 5. миленијум пре Христа

123–126). Два текстилна налаза са територије Србије, односно Војводине, а то су фрагменти тканина са налазишта Винча – Бело брдо и Угар код Опова, потврђују развијеност текстилне производње у неолитској Војводини (Васић 1936б: 143, Т. LXXIX, сл. 299 а, б; Medović 2006: 104). Отисци на глиненим посудама откривају изглед простирки и грубљих тканина на којима су се посуде сушиле. Пршљенци за вретена и тегови за разбоје пронала-

жени у гомолама на подовима неолитских кућа представљају још један доказ о развијености текстилне „индустрије” (Jovanović 2004: 113–114). Семенке лана из винчанског насеља на Гомолави и кости домаћих и дивљих животиња (говечета, овце, козе, свиње, јелена, срне, дивљег говечета, дивље свиње) са војвођанских налазишта упућују на сировине коришћене у изради одела (Jovanović 2004: 104; Medović 2006: 45).

Сл. 6. Антопоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

Сл. 7. Антопоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

Сл. 8. Антопоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

Сл. 9. Антопоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

Пластика старчевачке групе старијег неолита не пружа много информација о одевању. Издваја се фигурина пронађена у Старчеву (Garašanin 1987: Т. XXV, сл. 3 а, б). Урези на врату ове фигурине формирају карактеристичан V изрез и повезују је са представама на пластици винчанске групе (сл. 1).

Специфичност винчанске антропоморфне пластике се, између осталог, огледа у разноврсности и уникатности представа одеће. На фигуринама је представљена свакодневна и свечана односно ритуална одећа. Доминантне су представе жена, што се може објаснити култном улогом фигурина (култ плодности).

Припијена дуга сукња односно хаљина представља основни елемент женске одеће (сл. 2, 3, 4). Припијеност одела може се тумачити ритуалном функцијом, док је свакодневна одећа морала бити једноставнија и прилагођена радним условима. Уколико је ношена сукња, горњи део одела могао се састојати од „кошуље” или краће тунике. За израду

Сл. 10. Гомолава – Хртковци, винчанска некропола, гроб 12; детаљ – наруквица од бакра, 5. миленијум пре Христа

одеће коришћена је ланена односно вуњена тканина – природне боје, или бојена пигментима биљног и минералног порекла, нпр. црвеном бојом добијеном прерадом минерала цинабарита (Тасић 2008: 24). Одело вероватно није кројено, већ је састављано од међусобно зашивених комада коже или тканине. „Поља” одвојена урезима, карактеристична за винчанску пластику, можда представљају делове материјала коришћених за израду одела. Сукња је могла бити шивена, или обмотана око бедара и драпирана (сл. 3). Хаљина и сукња су у појединим случајевима представљане као драпиране и спреда задигнуте, што може бити објашњено декоративном функцијом, или практичним разлозима (сл. 3, 4). На појединим винчанским статуетама су приказани одевни предмети, који изгледају као да су изведени од изузетно лагане, плисиране тканине (Бабовић 1984: кат. 161, 199). Плисирање се могло примењивати свуда, и то тако што се материјал „сложи као хармоника, увезе конопцем

Сл. 11. Антропоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

и потом мочи у води и туче камењем” (Milićević 1988: 27). Паралелни урези на горњим екстремитетима фигурина могу се тумачити као накит, или као рукави различите дужине (сл. 1).

Статуете са налазишта Потпорањ – Кременац код Вршца доказују да су дуге хаљине могле бити ношене „слободно”, без потпасивања (Draşovean, Ciobotaru 2001: cat. 37–39). Одело је, ипак, најчешће придржавано појасом, прегачом, или је око бедара обавијано широком правоугаоном тканином – набедреником (сл. 1, 2, 4) (Vasić 1992: 26). Појасеви су прављени од коже и украшавани ресама, или су пак састављани од глиненних медаљона (сл. 1, 6, 7). Прегача – препознатљив елемент винчанског одела, могла је бити ткана, односно израђена од коже, украшена ресама и утканим или отиснутим орнаментима (цикцак линијама, меандрима, спиралама и др.) (сл. 4, 5, 8, 15). Шаре на кожи или тканини су, вероватно, отискиване малим печатима – пинтадерама, карактеристичним за неолитске културе (Barber 1991: 226). На сличан начин су могле бити украша-

Сл. 12. Антропоморфна фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

ване и хаљине, сукње и набедреници. Примерци пинтадера пронађени су и на територији Србије (Петровић, Катић 2009: 160–161).

На једној од фигурина са Гомолаве је приказан богато орнаментисан одевни предмет, који досеже до груди, придржан је траком између груди и наглашен појасом од медаљона (сл. 6) (Brukner 1974: 76, Т. III). Грудни, изгледа, нису покривене, што можда открива ритуалну функцију одела. На левој бочној страни фигурина је урезаним линијама приказано копчање. У ту сврху су могла послужити винчанска „дугмад”, израђена од мермера различитих боја, алабастера и калцита, истоветна савременим, коришћена и у другим неолитским културама (Анадолија, Грчка) (Бабовић 1984: 127, кат. 240, 242; Gimbutas 1982: 45). Такође се издваја фигурина са Гомолаве на којој је приказано одело украшено медаљонима – око врата, на зарукављу и око струка (сл. 7).

Као и женско, мушко одело је, вероватно, чинио једноделни одевни

предмет – туника, прављена од ланене или вунене тканине. У употреби је могла бити и дводелна варијанта одеће. Може се претпоставити да је то одело, из практичних разлога (због лова, риболова, земљорадње), било краће него женско, осим, можда, оно које је ношено приликом свечаности или ритуала. На грудима и леђима појединих фигурина је представљена једна трака, или две укрштене траке. Оне су могле бити прављене од коже и служити за ношење торби и тоболаца са прибором за лов и риболов и другог алата (сл. 9) (Јовановић, Глишић 1960: 124, сл. 16). Сличне представе присутне су и у другим неолитским и енеолитским културама (Petre 2008: 124–127, по. 74–76, 79). Приликом лова је, вероватно, преко доњег одела ношена заштитна кожна одећа, нпр. „сукња” подељена у траке ради лакшег кретања (сл. 9) (Јовановић, Глишић 1960: 124, сл. 16). У лову су коришћене камене секире са перфорацијом и лук и стреле са кременим или коштанним врховима (Bruckner 1974: 74, v. 18). Рибарске удице и харпуни прављени су од животињских костију и рогова (Бабовић 1984: 114–120).

Накит (огрлице, наруквице, прстење, привесци) израђиван је од шкољки, камена, глине и кости. Ношени су и посебно обликовани амулети од раз-

личитих материјала. Накит од спондилус шкољке, пореклом са источног Медитерана, посебно је цењен током неолита. Предмети од спондилуса су трговином доспевали и до неолитске Војводине (Вуковић, Игњатовић, Шљивар 2008: 136). На Гомолави су пронађене бакарна наруквица и перле које припадају позном неолиту, а које наговештавају почетак бакарног доба на тлу Војводине (сл. 10) (Брукнер 1980: 30–31, 35, сл. 14, 17).

Анализом фигурина стиче се утисак да је представљена „летња” варијанта одела. За израду топлијих одевних предмета је, сигурно, коришћено животињско крзно и вуна, која се могла филцати, или употребити као предиво. Поред претходно поменутих налаза костију дивљих животиња, на винчанским налазиштима су проналажени и скелети малих сисара (зеца, добра, куне, јазавца, лисице) (Вуковић, Игњатовић, Шљивар 2008: 123). Крзно тих животиња је, такође, могло послужити у изради одевних предмета. Од лике су се могле правити специјалне водоотпорне „кабанице”. Иако је датован у касни енеолит, налаз тзв. леденог човека (*Ötzi the Iceman*), „сачуваног” у глечеру италијанских Алпа, сведочи о могућој употреби таквог одевног предмета (Binsteiner 2007: 47). У прилог томе иду и представе на пласти-

Сл. 13. Три антропоморфне фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

ци других неолитских култура, као и налаз купастог шешира од лике и руна из сојеничарских насеља (Hansen 2007: Taf. 509, 1; Rast 1990: 124). Купасти шешири могу се видети на мушким фигуринама са винчанских налазишта, а о њиховој популарности у праисторији сведочи налаз из гвозденог доба – шешир од брезове коре у гробници келтског старешине у Хохдорфу (Васић 1936б: 128–129; Biel 1985: T. XV).

Оглавља и капе су слабо заступљени на војвођанској пластици. Главу фигурина са налазишта Потпорањ – Кременјак краси висока ваљкаста капа, која би могла представљати и фризуру (Brukner 1974: 342–343, 493, kat. 50). На статуетама са других винчанских налазишта у Србији представљене су плитке округле капе, а на једној од фигурина са налазишта Винча – Бело брдо приказана је „фригијска” капа. Могуће је да се ради и о посебно обликованој фризури, или коси обавијеној „марамом” (Бабовић 1984: 123, кат. 183).

Пластика старчевачке групе пружа информације о фризурама старијег неолита. На фигуринама су представљене „шишке”, односно раздељак и дуга коса пуштена слободно низ леђа, скупљена у кики или плетеницу (Gimbutas 1991:

270, Fig. 7–70). Глава је, изгледа, бријана на слепоочницама, вероватно из практичних разлога (Medović 2006: 49, sl. 35). Прикази фризура на винчанској пластици су много сведенији. Обично су у питању вертикални урези који могу представљати дугу пуштenu косу, ситне плетенице или „бичеве” (сл. 11). У Винчи су пронађени груменчићи окера (изузетно малих димензија), а претпоставка је да се ради о украсу за фризуру „у бичевима, која се постиже окером и машћу” (Тасић 2008: 158–159). Стилизоване представе косе на главама појединих фигурина могу се тумачити као пунђе од спирално увијене власи (Gimbutas 1991: 270, fig. 7–73). Мали број представа не дозвољава коначне закључке о мушкој фризури. На фигурини са Гомолаве је, изгледа, уздужним урезима приказана брада (сл. 12).

Дакле, стиче се утисак да је коса у другом плану у односу на представу лица. То се, као и у старчевачкој култури, може тумачити практичним разлозима – коса је склањана са лица да не би сметала при раду, или у лову. Друго тумачење односи се на кулtnу улогу фигурина и важност која се придавала стилизацији лица, односно представама маски, што је приметио и први истраживач Винче – М. М. Васић (Васић 1936: 144–146, T. LXXIX, сл. 301). Недавни налаз фраг-

Сл. 14. Две антропоморфне фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

Сл 15. Антропоморфна седећа фигурина, Гомолава – Хртковци, неолит, 5. миленијум пре Христа

мента маске у природној величини са налазишта Ујвар (Uivar) у Румунији отвара низ могућих тумачења, а значајан је као потврда теорије о представама маски на винчанским статуетама (Schier, Draşovean 2004: 181–183, Abb. 23). Сматра се и да је винчанска фигурина из румунског Баната представљена са маском у левој руци (Draşovean, Ciobotaru 2001: cat. 29). На телима и главама појединих статуета се налазе рупице, које су током обреда могле служити за уметање праменова косе, перја, цвећа и других материјала, што указује на могуће украшавање косе (сл. 6, 13).

Урези на лицима појединих фигурина можда представљају ритуалну шминку, аплицирану природним пигментима (сл. 13). Символи који су издвојени на статуетама могу представљати тетоваже, или ожиљке настале скарификацијом (сл. 14).

Обућа није често приказивана на винчанској пластици. На једној од статуета са Гомолаве јасно су видљива стопала (сл. 15). На појединим винчанским фигуринама са територије Србије представљена је једноставна обућа, вероватно од једног комада коже, везивана око глежњева и листова (Gimbutas 1982: 51, fig. 21). Иста форма могла се добити и од лике. О томе сведочи сачуван оригинал из сојеничарских насеља (Rast 1990: 124). На појединим винчанским статуетама приказани су увијачи за ноге, који су могли бити прављени од текстила, коже и лике, а вероватно су ношени по лошем времену и у лову (Gimbutas 1982: 51, fig. 21). Оригинални кожни увијачи за ноге припадају одељу претходно поменутог „леденог човека” (Binsteiner 2007: 46).

Реконструкција одеће и обуће из бакарног доба на основу приказаних детаља на антропоморфним фигуринама, вучедолска култура, 3. миленијум пре Христа

ЕНЕОЛИТ – БАКАРНО ДОБА

Развој енеолитског одевања на тлу Војводине пратимо на основу антропоморфне фигуралне пластике и налаза накита, оружја и оруђа – израђеног од метала и других сировина. Почетак енеолита обележила су велика миграциона кретања, тумачена као индоевропска сеоба, а једна од последица је и присуство различитих културних група на територији Војводине. Због тога није могуће формирати јединствену слику о одевању у том периоду, већ је неопходно узети у обзир карактеристике појединачних група.

Налази винчанске антропоморфне пластике и других артефаката са налазишта Јаково – Кормадин значајни су за истраживање одевања у раном енеолиту. Даљи развој енеолитског одевања су нам приближиле фигурине из баденске културе са налазишта Винча – Бело

Сл. 16. Два златна привеска из Вајске, касни неолит, 4. миленијум пре Христа

брдо. Оне одговарају сличним налазима у Мађарској и Словачкој. Баденску групу пратимо и на тлу Војводине. Будући да у Војводини нема битнијих налаза антропоморфне пластике из средњег и позног енеолита, размотрени су налази територијално блиске позноенеолитске групе Љубљанско барје – Вучедол (претежно у данашњој Словенији и Хрватској). Вучедолски културни комплекс је током позног енеолита и раног бронзаног доба захватао и део територије Војводине (Срем), али без налаза значајних за ово истраживање. Реконструкцијом женске одеће из вучедолске културе на основу представа на антропоморфним фигуринама бавила се М. Миличевић.

На подручју Војводине није очуван текстил из периода енеолита. Палеоботаничка истраживања указују на коришћење лана у костолачком хоризонту на Гомолави, док остеолошки налази у насељима најмлађе енеолитске вучедолске културе откривају употребу вуне и коже, односно крзна животиња (говечета, свиње, овце, козе, јелена) (Jovanović 2004: 108; Medović 2006: 79). На подручју блиском војвођанској територији, тј. у Вучедолу (у Хрватској) документован је налаз кожног „опанка“, који припада баденској култури (Miličević 1984: 10).

Слично као и у неолиту, фигуралном пластиком бакарног доба доминира женска одећа. На фигуринама је представљано свакодневно и ритуално одело. Силуета има облик пешчаног сата, што

нарочито долази до изражаја у бронзаном добу.

Почетак енеолита у Војводини обележила је касна винчанска култура. Одевање припадника те културне групе пратимо на основу налаза претходно размотрених у оквиру анализе неолитског одевања. Њима одговарају и представе на статуетама са налазишта Јаково – Кормадин (Јовановић, Глишић 1960: 123–125; Петровић, Катић 2009: 115–122). На фигуринама баденске културе са локалитета Винча – Бело брдо је, вероватно, приказан ритуални костим (Тасић 1984: 70–71, кат. 264). Представе одеће су сведене, а цикцак мотиви указују на ткање, или украшавање одећа. Вертикални урези на задњој страни једне од фигурина асоцирају на ресе и повезују је са пластиком винчанске, али и позноенеолитске вучедолске културе. Сличности се огледају и у представи трака укрштених на грудима, што је и једна од карактеристика налаза баденског идола из Вучедола (Miličević 1984: 1–2, Т. 1, 1 а–б). Тај мотив јавља се у различитим културама неолитског и енеолитског периода и може бити у вези са представом култне одеће, али и реалистичним приказивањем одевних елемената.

Одевање касног енеолита пратимо на основу налаза пластике са локалитета Љубљанско барје – Вучедол. На ста-

Сл. 17. Бакарно оруђе и оружје, из Војводине; Гомолава – Хртковци, Баранда, Избиште, Врачарев гај, Гудурица, Ватин, В.Средиште, Пећинци, Пландиште, Барице, бакарно доба, 4 – 3. миленијум пре Христа

туетама вучедолског комплекса представљена је искључиво женска одећа. Свакодневно одело се, вероватно, састојало из једног дела – хаљине или, како претпоставља М. Милићевић, капута (Milićević 1988: 27–28, kat. 34–36). Капут је могао бити израђен од коже, вуне или филца. Претпоставља се да је вучедолска популација која је била ловачки активна користила кожу и крзно дивљих животиња за израду различитих одевних предмета (Milićević 1988: 27). Испод капута је могло бити ношено ланено или вунено одело. Хаљина односно капут има веома наглашен струк. Уколико се претпостави да је у питању реалистичан приказ одеће, остаје отворено питање у вези са кројем и начином на који је постигнута ширина одела. Геометријски украси на фигуринама упућују на то да су одевни предмети могли бити украшени везом, или нашивањем везених апликација (Milićević 1988: 27). Кожа и тканине су бојене и украшаване бојама биљног и минералног порекла. Како наводи М. Милићевић, поред бељења, које се постижало кувањем тканине или пређе у врућој води са лугом од дрвета – обично букве или храста, пронађени биљни остаци откривају боје актуелне у том периоду. Храстов жир и зелене гране лешника коришћене су за бојење у црно, орахова кора за смеђу, а кора младог бреста за црвену боју. Кувањем са ораховим лишћем добијала се боја вишње, док су жутиловка и кора дивље јабуке коришћене за жуту боју. Палеоботаничке анализе показују да су и на војвођанским локалитетима пронађене сличне биљне врсте (Medović 2006: 37, 39–40). Будући да основне сировине за плаву и зелену боју потичу са ваневропског подручја, претпоставља се да су у вучедолској култури те боје добијане прерадом појединих минерала (Milićević 1988: 28).

Ритуално одело представљено је на два идола из Винковаца (Milićević 1988: 3–5, Т. 1, 2 а–с, Т. 2, 1 а–с). Обнажене груди и траке укрштене на грудима једне од статуета повезују је са представама у баденској и винчанској култури. На основу представе на леђима једне од

фигурина М. Милићевић је реконструисала тзв. стражњу прегачу као плисану тканину (Milićević 1984: 3–5).

Као и у неолиту, мушко одело није често приказивано, осим у раном енеолиту – на статуетама винчанске групе. Основу је, вероватно, чинило ланено, или вунено доње одело, док је горње одело могло бити израђено од коже и ношено као заштита у лову. У вучедолској култури је, можда, ношен капут сличан женском капуту. Иако није у директној вези са територијом Војводине, налаз поменутог „леденог човека” изузетно је значајан за реконструкцију енеолитског одела. Поред кожних увијача за ноге, који су допирали до бедара, *Еци* је носио капут од коже домаће козе – са појасом од телеће коже, капу од медвеђег крзна, обућу од јеленске коже и медвеђег крзна, као и претходно поменути „загонетни” предмет исплетен од барске траве. Претпоставља се да је тај део одела служио као кабаница, покривач за главу, или материјал за „ранац” (Binstainer 2007: 46–51). Сва одећа је шивена кожним тракама и влакнима од животињских тетива – што је био уобичајен поступак у праисторији, који се код неких народа задржао до данас (Schoeser 2003: 12). *Еци* је био наоружан бакарном секиром, кремением боджом и луком и стрелама, и опремљен пратећим прибором (Binstainer 2007: 40–41).

Већ је поменут налаз баденског кожног „опанка”. Ради се о обући изведеној од једног комада коже, коју срећемо током целе праисторије. Глинени модели који припадају вучедолској пластици, а који су тако реалистично представљени да се лако могу извести закључци не само о облицима већ и о кроју и начину израде, посебно су значајни за реконструкцију енеолитске обуће (Milićević 1984: 10–12, Т. 4, 1 а–д, Т. 5, 1 а–с, 2, 3). Ради се о дубоким ципелама и чизмама прављеним од више зашивених делова коже. Та обућа је, вероватно, израђивана од чвршће коже, говеђе или свињске, односно јеленске, уколико је ношена у свечаним приликама, или по лепом вре-

мену. На једној од статуета из Вучедола реалистично су приказане богато украшене чарапе, које су досезале до бедара (Milićević 1984: 8, Т. 3, 1 а-с). Украси су могли бити накнадно везени, или изведени у плетиву.

Налази бакарног накита са Гомолаве из касног неолита су, такође, помешани. Током раног енеолита ношени су глинени амулети, који припадају винчанској култури, а пронађени су у већем броју на налазишту Јаково – Кормадин (Петровић, Катић 2009: 144–150). Налази бакарног и златног накита, као и оруђа и оружја од бакра доказују да метал већ у овом периоду постаје цењена сировина, што ће посебно доћи до изражаја током бронзаног доба (сл. 16, 17) (Brukner 1974: 144–145, Т. IV).

Уколико је представљена, женска фризура је означена вертикалним урезима – обично на леђима фигурина. Вероватно је у питању пуштена коса, односно коса уплетена у ситне плетенице, придржана траком, или покривена плитком капом. Недовољан број представа оставља отворено питање у вези са мушко фризуром. На једној од винчанских фигурина са Кормадина брада је представљена тачкастим убодима (Петровић, Катић 2009: 115, кат. 132). Изгледа да је Еци носио дугу косу и браду (Binsteiner 2007: 46, Abb. 22)

Иако су прикази лица на фигуринама сведени, може се претпоставити да је оно украшавано током ритуала. На појединим вучедолским фигуринама су, можда, представљене тетоваже, или ожиљци настали у процесу скарификације (Milićević 1988: 27, kat. 33). На телу „леденог човека” пронађено је преко педесет различитих тетоважа, а сматра се да су изведене у терапеутске сврхе (Binsteiner 2007: 57, Abb. 34).

Реконструкција женске одеће са накитом на основу приказаних детаља на антропоморфним фигуринама са територије Војводине и налаза накита, некропола Мокрин, гробови 73 и 200, бронзано доба, 2. миленијум пре Христа

БРОНЗАНО ДОБА

Антропоморфна фигурална пластика и налази накита, оруђа и оружја од метала (бронзе, бакра, злата) и других сировина представљају основне изворе за реконструкцију одевања бронзаног доба на тлу Војводине. Иако војвођанску територију у том периоду насељавају различите културне групе, у облицима накита и других артефаката приметан је континуитет, што олакшава реконструкцију одевања.

Стилска повезаност претходно размотрене антропоморфне пластике позноенеолитске групе Љубљанско барје – Вучедол са пластиком средњег и развијеног бронзаног доба на територији

Србије наводи на помисао о „креирању” потпуно новог „стила” у одевању крајем енеолита, који ће свој пун замах достићи током бронзаног доба (Letica 1973: 11–12).

Антропоморфне фигурине карактеристичне за поједине културне групе развијеног бронзаног доба пронађене су на ограниченој територији. Углавном су у питању подунавске групе на потезу од ушћа Драве до ушћа Олта и Лома у Дунав (Letica 1973: 9). Реконструкција одевања захтевала је упоредну анализу приказа одела на фигуринама пронађеним у Румунији (Cîrna) и Хрватској (идол из Даља) са домаћим налазима, али и разматрање могућих културних утицаја на ширем подручју, нпр.: утицај критско-микенске цивилизације (Letica 1973: 8). Антропоморфну пластику карактерише наглашена декоративност, а већ је Милоје М. Васић, разматрајући фигурине са локалитета Жуто брдо, у тој орнаментици препознао представе одела и металног накита – основну карактеристику одевања бронзаног доба (Васић 1910).

Како је одећа изгледала, могуће је претпоставити на основу распореда накита и других предмета на скелетима, о чему сведоче и налази из мокринске некрополе, датоване у рано бронзано доба (Girić 1971). На сличан начин је вршена реконструкција одевања и у другим деловима Европе, нпр.: реконструкција женске ношње у Доњој Саксонији у Немачкој (Laux 1996, 96–116).

На војвођанској територији нема очуваног текстила из бронзаног доба. Посредни докази о развијеној текстилној производњи су налази са Феудвара у Бачкој, насељеног припадницима ватинске културе: семенке лана, пршљенци за вретена, калемови за намотавање пређе и пирамидални тегови за затезање основе на разбоју (Jovanović 2004: 109; Medović 2006: 104). Остеолошки налази из Феудвара откривају заступљеност већине животињских врста карактеристичних за претходне периоде (Medović

Сл. 18. Антропоморфна фигурина, Вршац – Ат, бронзано доба, 2. миленијум пре Христа

2006, 99–100). У гробном тумулу на Купрешком пољу у Босни пронађена је тканина у коју је било увијено тело покојника, израђена од вуне и тканина тзв. платненим везом (Radauš Ribarić 1988: 15–16). Одећа из гробова становника северне Европе, која је тако добро очувана да је могуће одредити не само њену основну форму већ и крој и материјале од којих је прављена, представља један од најзначајнијих извора за реконструкцију одела (Thiel 2000: 67–71).

Основна карактеристика одевања у бронзаном добу огледа се у употреби знатно веће количине накита него у претходним периодима. На основу гробних прилога и представа на фигуринама стиче се утисак да је одело тог периода теже, богатије.

Не без разлога окарактерисане као звонасти идоли, фигурине бронзаног доба пронађене на територији Војводине прокламују традицију позноенеолит-

ског одевања (сл. 18) (Letica 1973: T. VI, 3, T. VII, 2, 3, 5, 6, T. VIII, 2; Medović 2007: 43–44, T. 18, 1, 2). Иако представе на фигуринама упућују на закључак о томе да је основно женско одело било једноделно, одећа пронађена у северноевропским гробовима, али и представе из критско-микенске културе говоре у прилог тези да се оно могло састојати из два дела – широке звонасте сукње и „блузе“. Одевни предмети израђивани су од вуне и лана, а бојени су и украшавани бојама биљног и минералног порекла, као и у претходним периодима. У насељу Феудвар је пронађена шафрањика, коришћена за бојење тканина у црвено и жуто (Medović 2006, 104).

На основу карактеристичне орнаментике на „одећи“, а нарочито рубовима „сукања“ антропоморфних фигурина, може се претпоставити да су коришћене технике веза и разноврсне ткачке технике (сл. 18) (Radauš Ribarić

. Сл. 18 а. Антропоморфна фигурина, Стубарлија – Феудвар, некропола, гроб 28, бронзано доба, 2. миленијум пре Христа

1988: 16). Претпоставља се да је другом врстом орнаментике, обично изведеном ситним убодима, био представљен метални накит – торквеси, огрлице, украси за главу, привесци и др. Одело је било стегнуто у струку – појасом или прегачом. Статуете откривају и то да се појас могао састојати од металних елемената: калотасте дугмади, металних ланаца и висећих украса. Поред тога, он је могао бити прављен од коже, могао је бити ткан, односно састављен од разноврсних перли, металних привезака и животињских зуба (Girić 1971: 226). Сматра се да је на кличевачком идолу, најзнаменитијој фигурини бронзаног доба са територије Србије, приказана ткана прегача (Radauš-Ribarić 1988: 16–17). Велике игле и фибуле проналажене претежно у женским гробовима бронзаног доба указују на ношење огртача, можда од „теже“ вунене материје или крзна (Girić 1971: 216–217).

О томе како је изгледало мушко одело не може се извести много закључака, осим да се оно, као и у претходним периодима, састојало од дуже или краће тунике различитих дужина рукава и огртача. Одећа представљена на статуетама мушког божанства са чувених колица из Дупљаје је, по форми, слична женској (Letica 1973, T. X, XI). Таква дуга и богато украшена туника је, можда, ношена приликом свечаности и ритуала.

Разноврсност металног накита и других артефаката може се издвојити као основна карактеристика бронзаног доба. Доминантан облик је спирала. У богат асортиман накита спадају: прстење, гривне, наруквице, наногвице, украси за косу – витичасти увојци и слепоочничарке (*Noppenring*), дијадеме, огрлице, игле, дугмад, привесци – који су могли бити пришивени за одевне предмете, и др. (сл. 19, 20) (Girić 1971: 214–231). Осим у производњи накита, бронза је, као најзаступљенији метал, претежно коришћена у изради оруђа и оружја, док су бакар и злато били резервисани за финији и ексклузивнији накит. Поред метала, у изради накита и осталих предмета ко-

Сл. 19. Антропоморфна фигурина, Градиновци, бронзано доба, 2. миленијум пре Христа

ришћени су кост, камен, глина и љуштуре шкољки и пужева. У Феудвару је, у слоју ватинске групе, пронађен велики број коштаних предмета, међу којима су се налазиле украсне игле и привесци, за које се претпоставља да су рађени под микенским утицајем (Medović 2006: 110). Прилоге у мушким гробовима обично чини оружје – секире и бодежи. Налази из Мокрина показују да су мушкарци носили мање накита од жена, и то углавном торквесе, наруквице и огрице, а само у појединим случајевима игле, украсе за главу и косу. Оставе са краја бронзаног доба, посебно из југоисточног Баната и Срема, откривају широку лезу бронзаног накита, оруђа и оружја – српова, бодежа, секира, мачева и копаља (Medović 2006: 121–122).

Обућа није представљена на фигуринама. У слоју ватинске културе у Винчи је пронађено фрагментовано стопало (стопа предмета нејасне намене) са приказом обуће сличне вучедолским моделима (Перишић, Тодоровић 1984: 130, кат. 280).

Као и у енеолиту, фризура је у другом плану. Фигурине и гробни прилози доказују да је далеко важније било украшавање накитом. Сматра се да су слепоочничарке и витичарке које су рађене од злата и бакра коришћене као ексклузивни украси за косу. Карактеристика женског, али и мушког одела је, свакако, оглавље формирано као украсни леђни ансамбл. Оглавља су представљана на фигуринама, а у гробовима су пронађени елементи од којих су се састојала; то нам откривају налази са мокринске некрополе: љуштуре пужића, бронзане и бакарне апликације – троцевне и четвороцевне плочице, калотаста дугмад, начараста привесци и др. Украси су пришивани на мараме од грубље тканине, или на кожну подлогу (Girić 1971: 133, 163–164, T. LIV, 1–8).

Нејасно представљена лица на фигуринама не дозвољавају коначне закључке о коришћењу шминке.

Сл. 20. Део накита из гроба 200, Мокрин, некропола, бронзано доба, 2. миленијум пре Христа

ГВОЗДЕНО ДОБА

Велика миграциона кретања у Европи и на подручју источног Медитерана крајем бронзаног доба, као и почетак експлоатације гвоздене руде означили су потпуно нове услове живота у наступајућем периоду. Нов начин ратовања, подстакнут ширењем металургије гвожђа, допринео је истицању улоге ратника – „кнеза”, родовског или племенског старешине, као најистакнутијег члана друштва. Старешине су сахрањиване у гробне хумке – са богатим гробним прилозима, који могу послужити као одличан извор за реконструкцију одевања у гвозденом добу (Majnarić-Pandžić 1998: 231).

За разлику од претходних периода, на подручју Војводине је приметан недостатак фигуралне пластике. У реконструкцији одевања гвозденог доба је,

према томе, неопходно сагледати налазе накита, делова опреме, оружја и оклопа у оставама и гробовима, али и податке које су оставили антички писци.

Одевни предмети из овог периода нису сачувани, због чега је још значајнији налаз три фрагмента текстила (од вуне и лана) са налазишта Мојсиње код Чачка. Ти фрагменти су пронађени уз гвоздене предмете (ножеве и фибулу), што је допринело њиховој делимичној очуваности (Никитовић, Стојић, Васић 2002: 33, 40, 42–43, Т. III, Т. XIII, бр. 105, Т. XVI, бр. 141; Нинчић 2002: 66–68). Налази лана из старијег гвозденог доба у Феудвару, као и из млађег гвозденог доба у утврђеном насељу келтског племена Скордиска на Гомолави (Jovanović 2004: 111–112) доказују да је то и даље била једна од основних сировина за израду одела. Поред лана, на локалитетима гвозденог доба западне и централне Европе проналажено је и кудељно влакно до-

Реконструкција женске и мушке одеће са накитом, са територије Војводине; локалитети Стубарлија, Гомолава и Тител, старије и млађе гвоздено доба, 1. миленијум пре Христа

бијено од конопље (Jovanović 2004: 110). Археозоолошка истраживања потврђују да су се, као и у претходним периодима, користили кожа и крзно различитих домаћих и дивљих животиња (Medović 2006: 135). Проналажење све већих тегова за затезање основе за ткање указује на израду дебљих тканина (Medović 2006: 142). Значајни су налази фрагмената текстила, одевних предмета, обуће и пратеће опреме рудара у рудницима соли у аустријским Алпима (у Халштату) (Sievers 1991: 438–439; Norton-Taylor 1975: 38–39). Иако није директно повезана са територијом Војводине, ситулска уметност италског порекла представља одличан извор за проучавање одевања и начина живљења у старијем гвозденом добу. На ситулама – церемонијалним посудама од бронзаног лима, јављају се фигуралне наративне представе, са реалистично приказаним сценама из живота владајућег слоја (Kastelic, Mansuelli, Kromer 1964).

Период млађег гвозденог доба у Војводини обележила је келтска доминација. Антропоморфне представе су изузетно ретке код Келта и обично врло стилизоване, а на подручју Војводине их скоро уопште нема. Зато је, поред постојећих налаза накита и ратничке опреме са војвођанске територије и блиских налазишта (Карабурме, Пећина код Виминацијума), неопходно сагледати археолошке налазе и већ изведене реконструкције келтског одевања на ширем подручју Европе.

У току своје експанзије, Келти су се проширили по Европи, и то од данашње Ирске и Велике Британије на северу до Мале Азије (Турске) на југу, и за собом оставили велику количину разноврсног археолошког материјала. Један од најпознатијих примера је чувена гробница келтског старешине у Хохдорфу (у Немачкој), која не само да је истражена већ

Сл. 21. Келтски астрагални појас од бронзе, Гомолава – Хртковци, млађе гвоздено доба 3. век пре Христа

и у потпуности реконструисана, што подразумева и реконструкцију одела келтског кнеза на основу налаза текстила, златног накита и друге опреме (Biel 1996: 8–21). Одевање Келта реконструисано је у бројним публикацијама и у оквиру различитих музејских поставки. На основу налаза накита, оружја и фрагмената текстила из Посавја (у Словенији) извршена је графичка реконструкција одела келтске жене, односно одела и оружја ратника (Jovanović 2007). Поред тога, одевање Келта пратимо на основу приказа у етрурској, грчкој и римској уметности, као и у делима појединих античких писаца (Andreae 1991: 60–71; Thiel 2000: 71–76). Ратничка опрема приказана је на чувеном сребрном котлу из Гундеструпа у Данској (Kaul 1991: 538–539).

Налази тзв. мумија из тресетишта, карактеристични за север Европе, сведоче не само о оделу већ и о комплетном изгледу људи гвозденог доба (Thiel 2000: 80–81).

У Војводини нема много налаза који би нам помогли у одгонетању начина

Сл. 22. Огрлица од стаклене пасте, Стубарлија – Феудвар, некропола, гроб 1, старије гвоздено доба, бронзано доба, 1. миленијум пре Христа

одевања у периоду халштата – старијег гвозденог доба. На урни из Шопрона (Sopron) у југозападној Мађарској, тј. са територије блиске војвођанској босутској култури урезане су стилизоване представе жена које преу и ткају на вертикалном разбоју (Medović 2006: 142; Norton-Taylor 1975: 46–47). Приказане звонасте сукње одговарају форми женског одела бронзаног доба, па се може закључити да је тај „тренд“ настављен током старијег гвозденог доба. Аутентичан облик и карактеристичан део јужнопанонске ношње су и астрагални појасеви, откривени као део женске опреме на територији Војводине (сл. 21) (Jovanović 1998: 39–95). Поједини аутори истичу богатство ношње јужнопанонских жена, настале под утицајем хеленизованог југа.

Сл. 23. Опрема келтског ратника: мачеви, копља, фибула, маказе, Госпођинци и Бачко Градиште, 2. век пре Христа

Налази луксузног накита (наушнице од електрона и златна огрлица из Сремске Митровице) указују на развијене трговачке односе и присуство мајстора финих заната у Војводини крајем старијег гвозденог доба (Majnarić-Pandžić 1998: 246–249).

Масовна појава гвожђа у Војводини везује се за долазак Келта у III веку п. н. е. (Medović 2006: 130). Гвожђе се није много употребљавало за накит – више за израду оруђа и, нарочито, оружја. Популарне сировине за израду накита су биле бронза (током старијег гвозденог доба), злато и, посебно, сребро (Medović 2006: 130, 136). Управо се у женској ношњи примећује и усвајање нових облика, актуелних у том тренутку у средњоевропској моди, што наговештава продор келтских племена са севера и почетак

млађег гвозденог доба (остава сребрног накита у Чуругу) (Medović 2006: 137, 140, сл. 125). О моди тог времена сведоче и велики асиметрични сребрни појасеви типа *Мраморац* из Титела, који су могли бити део како женске тако и мушке ношње (Medović 2006: 137, 141, сл. 126). Накит од ћилибара и стакластих паста је, такође, био веома популаран, о чему сведоче и налази са Стубарлије, некрополе насеља Феудвар (сл. 22). Културни утицаји са запада, а нарочито из Долењске (у Словенији) огледају се у налазима фибула типа Чертоза на Стубарлији (Medović 2007: 72).

Освајачки походи келтских племена, која су се из матичног подручја око реке Рајне упутила ка југу Балкана и богатим грчким градовима, бележе се крајем V и почетком IV века п. н. е. После пораза код Делфа 279. г. п. н. е., Келти настављају северну Србију и Подунавље, а ту групу племена антички извори наводе као Скордиске.

Латенска култура, тј. култура млађег гвозденог доба настала је услед промена до којих је средином V века п.

Сл. 24. Келтска фибула од бронзе, са емајлом, Гомолава – Хртковци, 1. век пре Христа

н. е. дошло у култури, уметности и технологији каснохалштатске келтске цивилизације. Прихватајући тековине средоземних култура (грчке и етрурске), Келти су створили потпуно оригиналан уметнички израз. О томе сведоче и налази са територије Србије, односно Војводине, где је долазак Келта радикално утицао на промене у култури и обичајима староседелаца. Келти су се истицали у ковању оруђа и оружја од гвожђа, чије налазе пратимо и на војвођанској територији (сл. 23) (Szaбo, Petres 1992: Pl. 98, 99, 118, 119, 121, 123–125).

Буна и лан су основни материјали коришћени у изради одела. Мушко одело састојало се од чакшира, тунике и огртача закопчаног на рамену фибулом. Као једну од карактеристика келтске ношње историјски извори наводе изузетно јарке боје. Омиљени су били пругасти и каро дезени, као и тканине проткане бакарним и златним нитима, резервисане за племство. Ношена је брада, али су, изгледа, много „популарнији” били бркови (Thiel 2000: 72–73).

Антички извори наводе да су келтски ратници-најамници (gaesatae)

кретали у битку наги. Томе одговарају и представе келтских ратника у уметности Етрураца, Грка и Римљана (Andreae 1991: 60–71). Наоружање се састојало од мача, копља и штита. Карактеристичан гвоздени појас коришћен је за ношење мача (Rapin 1991: 321–331). Коса, посвећена употребом кречне воде и формирана у „гриву”, служила је за додатно застрашивање непријатеља (Andreae 1991: 61). У односу на оружје и лични прибор – велики нож, маказе и бритву, накит је ратницима био у другом плану, а чиниле су га гвоздене фибуле, наруквице и једноставан гвоздени торквес. Раскошнији накит – од бронзе и злата, носиле су углавном племенске старешине.

Женско одело састојало се од хаљине, сличне грчком пеплосу, која се на раменима копчала бронзаним фибулама, а која је касније ношена преко дужег доњег одела. Уз то је ношен и огртач. Одело је могло бити потпасано чланковитим бронзаним појасом. Најчешћи накит биле су фибуле и наруквице. Посебно треба истаћи налаз бронзане фибуле са Гомолаве код Хртковаца (сл. 24), на којој је присутна техника украшавања црвеним емајлом, карактеристична за

Одело и опрема келтског ратника. Реконструкција – детаљи (фото: Драган Шљукић)

Келте (Jovanović, Popović 1991: 342). О популарности сребрног накита сведочи остава из Жидовара, која припада каснолатенском периоду (Јевтић, Лазић, Сладић 2006). За касни латен карактеристичан је дачки утицај у Војводини. Тај утицај дочарава сребрна гарнитура (појасна копча и фибуле) из села Јарак код Сремске Митровице, као и налази из спаљеног женског гроба са налазишта Вршац – Ат, који репрезентују мешавину келтског и дачког стила (Majnarić-Pandžić 1998: 340, 346; Jovanović 1974: 299–301, 544–545, sl. 248–249).

Под утицајем Етрураца, Келти су у старијем гвозденом добу носили ципеле са зашиљеним и извијеним врховима (Freu 1991: 129–133). Обућа Скордиска је, вероватно, прављена од једног комада коже, са ивицом сеченом тако да боље приања уз стопало. Њен изглед нам могу дочарати прикази обуће у келтској уметности са територије Мађарске и Словачке (Bujna, Szaó 1991: 281; Szaó: 312). У тај „најпопуларнији” тип праисторијске обуће спадају примерци обуће који су коришћени од неолита до бронзаног доба, а о којима је претходно било речи, као и оригинали из гвозденог доба пронађени у халштатским рудницима и северноевропским тресетиштима.

* * *

На основу резултата истраживања извршена је графичка реконструкција одеће. За сада су реализована само три графички реконструисана костима. Узимајући у обзир чињеницу да налази са територије Војводине, који су значајни за ову реконструкцију, нису равномерно заступљени у сва четири истражена периода, одлучено је да се реконструишу следећи костими: женско одело из неолита (сл. 26), женско одело из бронзаног доба (сл. 27) и одело келтског ратника (сл. 28). Поред тога, реконструисана је и винчанска маска (сл. 25).

Будући да на тлу Војводине нису сачувани одевни предмети из праисторије, као и да су налази текстила изузет-

но ретки, у реконструкцији одеће, а нарочито тканина, коришћени су посредни докази, претходно разматрани у тексту. То важи и за праисторијску обућу и остале предмете од органских материјала, склоне брзом пропадању.

Представе одеће на винчанској фигуралној пластици (сл. 1, 2, 4, 8) и налази накита и култних предмета са територије Војводине послужили су нам као основа за реконструкцију женске одеће из неолита (сл. 26). Реконструисано одело чини дуга ланена хаљина и кожна прегача украшена ресама и отиснутим цикцак орнаментима. Хаљина је састављена из два правоугла комада ланене тканине, која је ткана платненим преплетајем. Коришћено је ланено предиво у природној боји. Подељеност на поља, карактеристична за винчанску пластику, постигнута је коришћењем двобојне основе. Отискивање орнамената на прегачи израђеној од говеће коже изведено је пинтадерама, реконструисаним на основу претходно поменутих оригинала са територије Србије. Обућа „у једном комаду“ израђена је од свињске коже. Украсе чине накит – наруквица од спондилуса, и култни предмет – глинени амулет.

Винчанска маска од печене глине (сл. 25) реконструисана је по узору на фрагмент маске из Румуније (Uivar) (Schier, Draşovean 2004: 181–183, Abb. 23). Као додатна инспирација у изради маске послужиле су представе лица на винчанским фигуринама са територије Војводине.

Реконструкција женске одеће из бронзаног доба (сл. 27) изведена је на основу представа одеће и накита на фигуралној пластици (сл. 18, 19) и реда накита на телу покојнице из гроба 200 са мокринске некрополе (Girić 1971: 133, T. LIV 1–8) (сл. 20). Одело чине блуза, сукња, огртач и марама. Блуза је рађена од ланеног предива које је обојено у браон, а ткана је панама преплетајем. Сукња и огртач су израђени од вуне природне тамнобраон боје. Огртач је ткан панама преплетајем, а сукња је

израђена од кепера са мотивом рибље кости и украшена утканим орнаментима црвене и беле боје. Марама је рађена панама преплетајем, од ланеног предива бојеног у црвено. Одело је допуњено чизмама од свињске коже, по узорку на представе у ватинској и енеолитској вучедолској култури. Доминантан је накит реконструисан на основу налаза из гроба 200: украс за главу – предвиђен за ношење преко мараме, састављен од љуштура пужева и бронзаних привезака пришивених на кожну подлогу; украс за косу – златна слепоочничарка; бронзани торквес; бронзана наруквица од спирално увијене жице; две велике бронзане игле (*Volutenkopfnadeln*) – које су могле служити за придржавање огртача од текстила или крзна. Огрлица је састављена од каменог привеска и перли: салталеона од бронзане жице, зрна од дугуљасто одсеченог дела љуштуре пужа и каолинских зрна зеленкасте боје. У гробу 200 нису пронађени метални предмети.

Женско одело из неолита. Реконструкција – детаљи (фото: Драган Шљукић)

ти који би асоцирали на каиш. Кожни појас, на који су аплицирана бронзана калотааста дугмад, реконструисан је на основу представа на фигуралној пластици (сл. 18).

Сл. 25. Реконструкција ритуалне винчанске маске

Одело келтског ратника састоји се од тунике, чакшира и огртача, који су израђени од вуне – у браон, црвеној, плавој и окер боји (сл. 28). Преплетај коришћен у изради тунике је кепер на ромбове, док су чакшире и огртач ткани обичним кепером у каро-дезену. Огртач је, са три стране, украшен ресама. Обућа је израђена од свињске коже, чија је ивица сечена тако да обућа боље приања уз стопало. Реконструисани су и накит и оружје. Гвоздени торквес израђен је од једног навоја дебеле гвоздене жице. Две гвоздене фибуле служе за придржавање огртача, односно копчање тунике. Дрвени штит ојачан је гвозденим умбом. Врх копља прављен је од високоугљеничног опружног челика. Мач је реконструисан по узору на оригиналне келтске мачеве

Сл. 26. Реконструкција женског одела из неолита

са војвођанске територије (Szabo, Petres 1992: Cat. No 127, Pl. 119, 1). Кован је од истог материјала као и копље, брушен и исполиран. Дршка је израђена од дрвета. Мач је припасан карактеристичним гвозденим појасом.

Сл. 27. Реконструкција женског одела из бронзаног доба
Сл. 28. Реконструкција одела и опреме келтског ратника

Женско одело из бронзаног доба. Реконструкција (фото: Драган Шљукић)

ЛИТЕРАТУРА

1. Andreae, B. The Image of the Celts in Etruscan, Greek and Roman Art, in: *The Celts: the Origins of Europe*. Milano 1991.
2. Бабовић, Љ. Оруђе и оружје од камена, у: *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд 1984: 114–117.
3. Бабовић, Љ. Оруђе и оружје од кости и рожине, у: *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд 1984: 117–120.
4. Бабовић, Љ. Култни предмети и накит, у: *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд 1984: 120–128.
5. Barber, E. J. W. *Prehistoric Textiles*. Princeton 1991.
6. Biel, J. *Der Keltenfürst von Hochdorf*. Stuttgart 1985.
7. Biel, J. Der fürst und die folgen, in: *Experiment Hochdorf*. Stuttgart 1996.
8. Binstener, A. *Der Fall Ötzi*. Linz 2007.
9. Božić, D. Naoružanje ratnika mlađeg željeznog doba, u: *Kelti i njihovi suvremenici na tlu Jugoslavije*. Ljubljana 1984: 77–82.
10. Брукнер, Б. Насеље винчанске групе на Гомолави: (неолитски и раноенеолитски слој): извештај са ископавања 1967–1976. г. *Рад војвођанских музеја* 26 (1980): 1–55.
11. Brukner, B. Pozni neolit, kulturne grupe razvijene zemljoradnje, vinčanska grupa, u: *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad 1974.
12. Brukner, B. Umetnost i religija praistorijskih zajednica Vojvodine, u: *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad 1974.
13. Brukner, B. Rani i srednji eneolit, u: *Praistorija Vojvodine*. Novi Sad 1974.
14. Bujna, J. and M. Szabó. The Carpathian Basin, in: *The Celts: the Origins of Europe*. Milano 1991.
15. Draşovean, F. – D. Ciobotaru. *Neolithic Art in Banat*. Temişoara 2001.
16. Frey, O. H. The Formation of the La Tène Culture in the Fifth Century B. C., in: *The Celts: the Origins of Europe*. Milano 1991.
17. Garašanin, M. Centralnobalkanska zona, u: Alojz Benac (ur.) *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*. Sarajevo 1987.

18. Gimbutas, M. *The Civilization of the Goddess*. San Francisco 1991.
19. Gimbutas, M. *The Goddesses and Gods of Old Europe*. London 1982.
20. Girić, M. *Mokrin – nekropola ranog bronzanog doba*. Beograd 1971.
21. Hansen, S. *Bilder vom Menschen der Steinzeit: Untersuchungen zur antropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*. Mainz 2007.
22. Јевтић, М.; М. Лазић и М. Сладић. *Жидоварско благо*. Београд-Вршац 2006.
23. Jovanović, A. *Kelti ob sotočju Save in Krke*. Brežice 2007.
24. Jovanović, B. *Plemenski savez Skoriska u protoistorijskom periodu Vojvodine – mlađe gvozdeno doba, laten, u: Praistorija Vojvodine*. Novi Sad 1974.
25. Јовановић, Б. и Ј. Глишић. Енеолитско насеље у Јакову код Кормадина. *Старинар* н. с. XI (1960): 113–142.
26. Jovanović, B. and P. Popović. The Scordisci, in: *The Celts: the Origins of Europe*. Milano 1991.
27. Jovanović, M. Astragalni pojasevi na području centralnog Balkana i jugoistočne Evrope. *Рад Музеја Војводине* (1998): 39–95.
28. Jovanović M. Žitarice u praistoriji u Podunavlju i na Balkanskom poluostrvu. *Рад Музеја Војводине* 46 (2004): 101–127.
29. Kalicz, N. *Clay Gods: The Neolithic Period and Copper Age in Hungary*. Budapest 1970.
30. Kastelic, J.; G. Mansuelli i K. Kromer. *Umetnost situla*. Beograd 1964.
31. Kaul, F. The Gundestrup Cauldron, in: *The Celts: the Origins of Europe*. Milano 1991.
32. Kossack, Georg. *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder – und Hallstattzeit Mitteleuropas*. Berlin 1954.
33. Laux, F. Tracht und Schmuck der Frauen und Männer, in: *Günter Wegner Leben – Glauben – Sterben vor 3000 Jahren: Bronzezeit in Niedersachsen*. Oldenburg 1996.
34. Letica, Z. Antropomorfne figurine bronzanog doba u Jugoslaviji. *Dissertationes et Monographiae* tom XVI. Beograd 1973.
35. Majnarić-Pandžić, N. Brončano i željezno doba, u: *Prapovijest*. Zagreb 1998.
36. Medović, P. *Vojvodina u praistoriji*. Novi Sad 2006.
37. Medović, P. *Stubarlija, nekropola naselja Feudvar*. Novi Sad 2007.
38. Milićević, M. Rekonstrukcija ženske odjeće u vučedolskoj kulturi, u: *Vučedol, treće tisućljeće p. n. e.* Zagreb 1988: 27–29.
39. Milićević, M. Rekonstrukcija ženske odjeće u eneolitiku međuriječja Dunava, Drave i Save. *Opuscula Archaeologica* 9 (1984): 1–22.
40. Никитовић, Л.; М. Стојић и Р. Васић. *Мојсиње, некропола под хумкама из бронзаног и гвозденог доба*. Чачак 2002.
41. Нинчић, О. Тканине из Мојсиња, у: *Мојсиње, некропола под хумкама из бронзаног и гвозденог доба*. Чачак 2002: 66–68.
42. Norton-Taylor, D. *Les Celtes*. Amsterdam 1975.
43. Перишић, С. и С. Тодоровић. Винча у бакарно и бронзано доба, у: *Винча у*

- праисторији и средњем веку. Београд 1984: 129–131.
44. Petre, Z. The Neolithic Revolution, in: *Neolithic Art in Romania*. Naples 2008.
 45. Петровић, Б. и В. Катић. Каталог, у: *Живот у глини*, Београд 2009.
 46. Radauš-Ribarić, J. O tekstilnom rukotvorstvu na tlu Jugoslavije kroz vekove, у: *Čarolija niti: vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji*. Zagreb 1988.
 47. Rapin, A. Weaponry, in: *The Celts: the Origins of Europe*. Milano 1991.
 48. Rast, A. Jungsteinzeitliche Kleidung. *Die ersten Bauern* 1. Zürich 1990.
 49. Schier, W. and F. Draşovean. Vorbericht über die rumänisch-deutschen Prospektionen und Ausgrabungen in der befestigten Tellsiedlung von Uivar, jud. Timiş, Rumänien (1998–2002). *Praehistorische Zeitschrift* Bd. 79, Heft 2 (2004).
 50. Schoeser, M. *World Textiles: a Concise History*. London 2003.
 51. Szabó, M. The Celts and their Movements in the Third Century B. C., in: *The Celts: the Origins of Europe*. Milano 1991.
 52. Szabó, M. and É. Petres. *Decorated weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin*. Budapest 1992.
 53. Sievers, S.; R. Pleiner, N. Venclová and U. Geilenbrügge. Handicrafts, in: *The Celts: the Origins of Europe*. Milano 1991.
 54. Тасић, Н. Насеља и гробови из бакарног доба, у: *Винча у праисторији и средњем веку*. Београд 1984: 69–75.
 55. Тасић, Н. Н. Винча – метропола касног неолита, у: *Винча – праисторијска метропола: истраживања 1908–2008*. Београд 2008: 15–37.
 56. Тасић, Н. Н. Неми сведоци једног времена: фигурална уметност Винче, у: *Винча – праисторијска метропола: истраживања 1908–2008*. Београд 2008: 139–163 .
 57. Thiel, E. *Geschichte des Kostüms*. Berlin 2000.
 58. Todorović, J. *Karaburma* I. Beograd 1977.
 59. Васић, М. М. Жуто Брдо. *Старинар* V/ 1–2 (1912): 2–3.
 60. Васић, М. М. *Преисториска Винча II*. Београд 1936.
 61. Васић, М. М. *Преисториска Винча III*. Београд 1936b.
 62. Vasić, P. *Odelo i oružje*. Beograd 1992.
 63. Lichter, C. *Vor 12.000 Jahren in Anatolien: die ältesten Monumente der Menschheit*. Stuttgart 2007.
 64. Вуковић, Ј.; М. Игњатовић и Д. Шљивар. Свакодневни живот на обали Дунава: занатлије и трговци, рибари и земљорадници, у: *Винча – праисторијска метропола: истраживања 1908–2008*. Београд 2008: 121–137.

РАЗМЕНА И ТРГОВИНА У ПРАИСТОРИЈИ

РАЗМЕНА И ТРГОВИНА У ПРАИСТОРИЈИ

Сваки облик комуникације можемо посматрати као размену, било да је у питању разговор којим се размењује неко искуство, даривање и сл., било да је реч о свађи или чак крађи. Све су то облици којима се међу учесницима успоставља однос примања и давања. Када се у овај узајамни однос унесе и појам вредности, као и свесна тежња за њеним уравнотежењем на релацији примаоца и даваоца, може се размишљати о трговини. К. Полањи (Karl Polanyi) дефинисао је трговину као „узајамни пренос добара у власништво другог”. Та добра могу бити опипљиве ствари (ковани предмети или украси), али и нематеријални садржаји, као што је технологија или знање. Наравно, праисто-

ријским људима је било важно да поседују неки предмет квалитетне обраде, али су, свакако, желели да науче и како сами да га произведу. Трговати се могло и услугама. Тако су се, као и данас, могле наручивати услуге оних који су били вични у обављању одређених обреда или магија.

Повлачење јасне границе између појмова *трговина* и *размена* веома је тешко – чак и у теорији, а у пракси, на терену, скоро немогуће. Ова два појма у крајњој истанци представљају два сродна вида једног истог феномена развоја људског друштва.

Појам узајамности неодвојив је од онога што чини појам размене. Тако постоје разни нивои реципроцитета који дефинишу карактер саме размене: позитиван, равномеран и негативан реципроцитет. Позитиван је онај који се односи на давање, а при којем се не очекује повратни смер, тако да се овде може употребити термин *даривање*. Феномен размене дарова веома је значајан у антропологији. Установљено је да се наизглед необавезујућим даривањем ствара врло снажна друштвена обавеза, чије евентуално непоштовање (узвраћања дара) може проузроковати одбацивање онога ко је пренебрегао те веома танане нити друштвених односа. Стога се овде може говорити о равноправном реципроцитету, јер је однос примаоца и даваоца обично бивао уједначен. Код негативног реципроцитета, једна страна свесно покушава да оствари добит на рачун друге – ценкањем при трговини, преваром, крађом или на неки други начин. Са усложњавањем односа у праисторијским заједницама појавили су се и нови облици размене. Појам прерасподеле или редистрибуције користи се при опису оне размене код које једна страна чини средишње тело, а то је најчешће племенски поглавар. Разноврсна добра прикупљена као плен из ратног похода, данак изнуђен од подређених суседа или добра сакупљена од саплеменика ће, на крају, вођа поделити члановима заједнице. Ова расподела му је, наравно, доносила користи у статусном и имовинском

Слика 1 Привезак од ћилибара, Ботош, неолит, Народни музеј Зрењанин

смислу. Такав тип расподеле добара за-пажа се већ у бакарном добу (енеолиту), а још више у бронзаном, када су слојеви издвојени по моћи или богатству „поставили правило”.

Уколико говоримо о начину на који се одвијала размена, важно је поменути и места на којима су се могли окупљати сви они који су желели нешто разменити, купити или продати. „Агенти трговине и размене”, односно појединци и групе који су организовали добављање, добављали, преносили и размењивали робу зависили су од постојања таквих места – сајмишта, трговишта или, у античко време, емпорија. Треба напоменути да су, пре појаве новца, добра циркулисала у јасно одвојеним сферама размене. „Престижна добра”, резервисана за виши слој друштва, нису се размењивала за намирнице или неку другу свакодневну робу, за руде или неки други сировински материјал. Наравно, поимање о томе шта би могла бити престижна роба мењао се током праисторије.

Почетак најстаријег археолошког периода, палеолита или старијег каменог доба, може се одредити на основу појаве артефаката или предмета који су људском руком били прилагођени одређеној намени. Једини материјал који се могао очувати до данас, а који би то могао посведочити, јесте камен, односно камене алатке, на којима се могу уочити трагови намерне интервенције. Прве камене алатке потичу са подручја прадомовине човека – Африке, и старе су 2,5 милиона година. Развој технологије тих раних артефаката упућује на чињеницу да су идеје преношене генерацијама. Такве идеје прво су се шириле услед одвајања мањих група од група у којима су се првобитно јављале. Истраживање могућих праваца размена идеја базира се на проучавању сировинског материјала од којег је неки предмет израђен. Данас нема доказа о већем популационом кретању у раном палеолиту. У средњем палеолиту, када у Европи живе неандерталци, већ се могу установити мање покретне групе, које су биле у кон-

такту са другим групама, првенствено због размене партнера. Том приликом је дошло до размене идеја, али још нема показатеља који упућују на већи ниво размене у том периоду. Млађи период палеолита, за који се везује и појава првих група анатомски модерних људи, јесте раздобље када материјал за израду предмета долази и са раздаљине веће од 100 км од налазишта. Индустрија млађег палеолита производи сечива за која је потребан квалитетан материјал, што је проузроковало потражњу за овим углавном тешко доступним сировинама. Та околност је утицала на то да су у млађем палеолиту већ били видљиви докази размене, могуће трговине, као и разгранате мреже контаката. Треба поменути да у палеолиту долази и до популационе експанзије, заузимања и насељавања све већег простора. Насељавају се простори северне Европе, Аустралије и на крају Америке. На налазиштима из овог периода се почињу евидентирати и предмети коришћени за лично украшавање, који су пристигли са веома далеких дестинација (и до 200 км). Тако, на пример, налази шкољки могу да помогну у реконструисању трговачких путева којима је ова сировина пристизала. Појава неутилитарних предмета, као што су тзв. палеолитске венере, навеле су научнике на закључак о постојању размене идеја. Оне су распрострањене на великом простору Европе, па је, поред тога што су израђене од различитог материјала и што су стилски неуједначене, уочљиво постојање раширене заједничке симболике. Поменути налази сведоче о преносу материјала са веће удаљености, али се поставља питање у ком случају се ради о кретању неке групе ловаца, а када о резултатима размене и можда трговине.

Већина потрепштина прибављана је приликом сезонских миграција, а вишак средстава није оствариван услед мобилности група. Таква организација живота условљавала је егалитарно друштво, у којем није постојала потреба за истицањем социјалног статуса. У тим друштвима се, по Ренфрјуовој (С.

Renfrew) подели, врши реципрочна размена, и то без посредника између две индивидуе или групе, од којих ниједна није у супериорном положају.

У наредном раздобљу, мезолиту или средњем каменом добу, датованом између 10.000 и 6.000 година пре Хр., долази до драстичне промене хабитата, и то услед последњег отапања (након леденог доба). Резултати те промене били су убрзан раст морског нивоа и губитак великих копнених низија, нагле промене климе, флоре и фауне. Мезолитски ловци – скупљачи били су приморани на то да мењају дотадашњи начин живота, базиран на лову крупне дивљачи, и да се прилагођавају регионалним ресурсима. Људске заједнице су своју егзистенцију и даље базирале на покретљивости и постојању специјализованих типова станишта, без сталних насеља. Евидентирање повећаног броја налазишта из тог периода указује на успешну адаптацију мезолитских заједница на нове услове. Мобилне заједнице мезолитских ловаца – сакупљача су се, након раздвајања током топлијег дела године, окупљале почетком зиме у низијским пределима, обично у близини питке воде. Та окупљања била су идеална за размену средстава, људи и идеја, те су била пропраћена заједничким гозбама.

Што се тиче размене, може се закључити да су у мезолиту постојали само њени елементарни облици. Она се вршила директно, без посредника, као и у претходном раздобљу – током сусрета или посета суседних заједница. Већина неопходних материјалних средстава прибављана је унутар регионалних оквира, а током сезонских миграција. Међутим, егзотични материјал указује на непосредну размену међу суседним групама, а део материјала и за размену обављану на већим дистанцама. Велика је дилема да ли се у овим, још увек егалитарним друштвима мезолита, која нису остваривала вишак средстава, могу препознати трагови трговине. Камена сировина није, очигледно, најбољи пример за проучавање проблема раз-

Слика 2 Спондилус шкољка, Ботош, неолит Народни музеј Зрењанин

мене у раздобљу мезолита, јер је прибављана регионално. Један од јасних доказа размене у овом раздобљу чине украси сачињени од морских пужева (*Columbella rustica*, *Cyclope neritea* и др.), шкољки (*Spondylus gaederopus*) и других материјала (ахата, ћилибара, фосила и др.). Налази ових пужева у континенталној Европи (и до 800 км од средоземне обале) указују на то да су они могли бити предмет шире размене, те да је већ у мезолиту постојала размена обављана на већим дистанцама. Размена идеја и технолошких иновација заузимала је важно место у мезолиту. Најизразитији пример је појава шкољки у облику трапеза, добијених техником микродубила, технолошке иновације неопходне за лов у густим шумама. Такве шкољке се у касном мезолиту појављују у целој Европи, али у изузетно кратком временском периоду и готово истовремено, што указује на постојање широке контактне мреже. Важно питање у размени и трговини је и транспорт потребне и жељене робе. Због тога су бројне праисторијске зајед-

Слика 3 Амuleти од алабастера, Ботош, неолит, Народни музеј Зрењанин

нице густо насељавале обале река, које су омогућавале најбољу комуникацију са удаљеним крајевима. У овом периоду су потврђени први чамци.

Велике промене догодиле су се током сусрета мезолитских и неолитских заједница, када је дошло до специфичне размене одређених материјалних добара, али и идеја и концепата производње хране, што ће потпуно изменити начин живота који је владао стотине хиљада година.

Једна од највећих промена у историји људског рода одиграла се баш крајем мезолита, када је дошло до судара два супротна економска концепта: прикупљања хране, с једне стране, и производње хране, са друге. Ова промена се није свуда догодила истовремено. У исто време су егзистирале ловачко-скупљачке и земљорадничко-сточарске заједнице. Између њих је долазило до разних видова размене, како размене материјалних добара, тако и оне нематеријалне емпиријске – идејне, која је значајнија за развој човечанства. У том сусрету различитих заједница, предмет размене су, са једне стране, биле керамичке посуде, домаће животиње, житарице, брачни партнери, као и цели „идејни пакет” концепта производње хране, а, са друге, дивље животиње, радна снага, брачни партнери и информације о непознатим територијама. Када говоримо о контакту скупљачко-ловачких мезолитских група и земљорадничко-сточарских неолитских заједница, свакако треба навести локалитет Власац на Ћердапу на обали Дунава, заједно са читавом групом насеља на Ћердапу. Налази са тих локалитета говоре о контактима ыердапских риболоваца са првим заједницама земљорадника, које на централни Балкан долазе око 6300. године пре Хр. са простора Анадолије, доносећи керамику, припитомљене животиње и биљке, али и нове друштвене односе, идеологију и религију. Током неколико векова су одржавани контакти ових различитих група и размена између њих.

Млађе камено доба или неолит је праисторијско раздобље у којем је, као што смо већ рекли, дошло до великих промена у организацији како имовинског и друштвеног живота, тако и материјалне производње. Оно што овај период раздваја и од палеолита и од мезолита је привреда заснована на земљорадњи и сточарству, која је имала за последицу прелазак на седелачки начин живота – у насељима, односно, када је реч о материјалној култури, производњу керамике, те примену глачања при изради каменог оруђа и оружја.

Интензивна пољопривреда, појава тел-насеља и регионална организација насеља довели су до повећања количине и броја типова оруђа и сировинског материјала. Неолитски човек је врло добро познавао врсте и својства стена, па је за одређени тип алатке користио најприкладнији камен. Осим што су се као сировина употребљавали речни и морски облаци, камен је у неолиту вађен из примарних лежишта. Такве врсте камена постале су индикатори размене и трговине неолитских популација. Јадеит, нефрит, те вулканско стакло – опсидијан, највише се везују за трговину и комуникацију.

Позната лежишта нефрита и јадеита налазе се у Шлезији, северозападној Италији, швајцарским Алпима и на Сицилији. Опсидијан, црно вулканско стакло, одавно је препознат као поуздан индикатор праисторијске трговине. На нашим просторима је евидентирана употреба опсидијана карпатског типа.

Арнхофенски рудници били су једно од важнијих, а могуће и најважније, полазиште трговачких путева кремена. Арнхофенски рудари су у 5. миленијуму пре Хр. ударили темеље првој трговачкој рути у средњој Европи. Она је у неолиту захватала територију данашње Аустрије, Чешке, Моравске, Саксоније, Доње Саксоније, Северне Рајне

– Вестфалије, те просторе уз Рајну и Мајну. Главни пут за дистрибуцију кремена, који је и најстарији трговачки пут средње Европе, протезао се на потесу од Баварске до Чешке, односно Прага. Пут према југоисточној Европи водио је Дунавом.

Осим камена, индикатор трговине, као и контаката међу популацијама у овом периоду је, такође, била поменута шкољка *Spondylus*. *Spondylus Gaederopus* добијана је из Медитерана – Јадранског и Егејског мора, и била је омиљен материјал за израду накита. Овде треба поменути налазишта шкољке спондилус у Србији: Винча – Бело брдо, Гомолава – Хртковци (Срем), Ботош (Банат), Српски Крстур (Банат), Бешенова (Срем), Нови Кнежевац (Банат), Кикинда (Банат),

Слика 5 Накит од спондилус шкољки, Ботош, неолит, Народни музеј Зрењанин

Слика 4 Ножићи од опсидијана, Ботош, неолит, Народни музеј Зрењанин

Одаци – Мостонга (Бачка), Вршац (Банат), Потпорањ (Банат), Опово (Банат). Већина налаза од спондилуса пронађена је уз обале Црног мора, па се формирало мишљење да она потиче из Црног мора. Међутим, касније је утврђено да хладна вода Црног мора не представља погодну средину за њен развој. Од свог изворишта – Средоземља (Јадранског и Егејског мора) – дистрибуирана је по готово читавом европском континенту, и то долином река Вардара, Струме, Марице и Неретве. До данас је познато око 200 налазишта из неолита и енеолита на којима је пронађен накит од ове шкољке. Занимљив податак је да су налазишта углавном расута по територијама удаљеним од изворишта, за разлику од опсидијанских налаза, који су, по правилу, најбројнији управо тамо где су лоцирана лежишта. За разлику од доба ранијих ловачко-скупљачких заједница, када је опсидијан набављан са мањих удаљености, у неолиту је пристизао са већих. Велика налазишта опсидијана на подручју Европе налазе се на Липарским острвима (код Сицилије), Сардинији, Мелосу и у Карпатском басену.

При крају неолита, човек је овладао новим технологијама, односно производњом метала. Испрва се ослањао само на површинске налазе елементарног бакра. Овде треба навести винчанску културу, која је обухватала рудоносна подручја, где су израђивани први бакарни предмети. Новонастале потребе за рудама допринеле су развоју размене и трговине. Но, сам образац трговине није се променио у односу на претходно раздобље: популације су материјална добра која су им била на располагању размењивале за добра која су им недостајала, те се и процват трговине у бакарном добу – енеолиту, може сматрати само природним наставком већ устаљене праксе међу праисторијским људима.

Постоје друштва која се – како по својој привреди и друштвеној структури, тако и по материјалној и духовној заоставштини – не могу сврстати ни у млађе камено доба – неолит, ни у бронза-

но доба. Ово прелазно доба и заједнице из тог периода обележила је све чешћа појава металних предмета, пре свега бакарних, али и златних и сребрних. Због тога га називамо бакарно доба или енеолит. Међутим, оно не почиње појавом бакарних предмета, који су били присутни и раније, у многим неолитским заједницама. Те ретке неолитске предмете обично је чинио накит, привесци, али и употребни предмети, као што су шила и игле, која показују да неолитски човек још није био овладао правом природом метала, нити је метал битно утицао на његов живот.

Према томе, метално доба почиње у тренутку када слику праисторијске заједнице обликује интензивна израда метала. Ова појава је, разуме се, изазвала значајне економске и друштвено-структуралне измене. Егзистенција већине енеолитских друштава била је заснована на мешовитој привреди – земљорадњи и сточарству. Међутим, њихов однос се мењао, па је, за разлику од неолитске привреде, у овом периоду превагу стекло сточарство. Гајење ситне стоке, доминантно у неолиту, уступа место гајењу говеда. Сточарство је акумулативнија грана привреде, тако да брже ствара вишкове, а тиме омогућује интензивнију размену и трговину, што проузрокује стварање знатних материјалних богатстава. Стока се, судећи по остацима костију, није узгајала само за добијање меса него и за секундарне потребе – као радна снага. У овом периоду се са сигурношћу може констатовати постојање кола са четири точка која су коришћена за транспорт. За то налазимо индиректне доказе у постојању керамичких модела кола, пронађених у гробовима из тзв. баденске културе. Ова тешка дрвена теретна кола вукла су говеда и она су, свакако, била важан елемент за процват трговине. Неки научници сматрају, мада за то нема поузданих доказа, да се у овом периоду развија и производња млека и млечних производа. Такав став базирају на повећаном узгоју говеда, као и на неким облицима грнчарије, чију намену виде у млекарству.

Важност сточарства за егзистенцију енеолитских заједница показује чињеница да су животиње добијале култно значење. О томе сведоче ритуална сахрањивања животиња – са човеком или без њега, као и налази букраниона – правих или вештачких глава бика са апотропејском функцијом (заштита на улазу у кућу), и малих кипова животиња.

Иако није била обимна, рана производња метала се, свакако, може схватити као почетак нове привредне гране – металургије. У техничком смислу, битну предност метала над каменом представља чињеница да се метал може користити поново, након што је предмет сачињен од њега изгубио своју функцију. Стога можемо говорити о непрестаном кружењу сировине, што искључује потребу за сталним проналажењем њених нових извора. Важна особина метала је и многострукост примене: од накита се могло претопити оружје и обрнуто. Приступ самородном бакру или чак злату је, највероватније, био много лакши у праисторији него данас – услед исцрпљености лежишта. То се, пре свега, односи на налазишта оксидних минерала бакра (малахита, азурита и куприта), који настају природним процесом оксидације, односно површинским распадањем сулфидних руда, тако да је њихова обрада једноставнија. Човек ће тек крајем енеолита и почетком бронзаног доба овладати технологијом добијања бакра из сулфидних руда.

Бакру, мекој руди, могуће је искуцавањем и ковањем повећати тврдоћу, па се он могао користити за израду оружја. Током тог поступка метал се загревао, што је, свакако, довело до схватања да се загрејан бакар лако савија. То искуство је утицало на настајање процеса топлог ковања руде, који је касније ишао у правцу каљења и ливења метала. Ливење бакарних предмета у дводелним калупима омогућило је производњу већих количина истоветних предмета, најчешће секира. Развој бакарне металургије започет је независно на разним странама света, а на Балкану око 4.000

година пре Хр. Дуго се мислило да је до развоја металургије у Европи дошло под утицајем егејског подручја и Анадолије, али су енеолитски рудници на Рудној глави код Мајданпека и у Аибунару (Бугарска) показали да је металургија на Балкану аутохтона. Штавише, најновија истраживања на локалитетима винчанске културе (Беловодама, Плочнику и Рудној глави) показала су да се на подручју данашње Србије вршила прва експлоатација руде у Европи, па можда и у свету.

Врхунац искоришћавања сулфидне руде и коришћења технологије ливења у дводелним калупима, вероватно за продају или можда за пренос сировина, достигла је тзв. вучедолска култура, која је утрла пут бронзаном добу.

Све већа потреба за бакарном рудом је касније довела до ширења ове културне групе из матичног подручја у рудоносна подручја. Тако су „Вучедолци” населили територију данашње западне Србије.

Развој металургије захтевао је целодневну активност у производњи одређеног дела популације, па су тако настала и развијала се различита занимања. Како би се из производње могли намирити сви учесници и како би, на пример, остало хране за размену, она је морала надлазити основне потребе тога друштва. Потреба за сировином подстицала је трговину, али и територијалне претензије. Да би она функционисала, друштво је морало бити чвршће устројено. Стога су стваране добро повезане и организоване патријархалне родовске и племенске заједнице. Оне су живеле у организованим насељима, смештеним на истакнутим тачкама, обалама и важним правцима комуникација. Унутрашња структура тих насеља указује на друштвено раслојавање и специјализацију.

Наравно, стока и житарице су, такође, били предмет размене, односно трговине, али ту врсту трговине је тешко или, боље рећи, немогуће доказати архе-

олошким методама. Може се претпоставити да су изразите популације сточара, имајући велике вишкове стоке, а не гајећи биљне културе, радо мењале месо, кожу, вуну, кости, млеко и млечне производе за житарице. На основу истраживања локалитета винчанске културе Беловоде дошло се до закључка да су се подолска говеда размењивала за метал. Со је, такође, била важна роба, неопходна сточарским заједницама, како за исхрану стоке, тако и за конзервацију меса.

Почетком бронзаног доба, тј. крајем 3. миленијума пре Хр., у Европи наступа ново раздобље, које се у разним сегментима битно разликује од претходних раздобља. Ова промена се, археолошки посматрано, огледа у повећаном броју металних предмета и постојању нове легуре бакра и калаја. Човек бронзаног доба не користи метал искључиво за производњу луксузних и „престижних предмета” и предмета религиозне конотације, већ и за производњу предмета свакодневне употребе. Оруђа од овог новог метала тек сад добијају своју праву намену и функционалну вредност. Потражња и примена метала у производњи оружја, те делова ношње и накита све је присутнија. Масовна употреба новог материјала доноси и темељне промене у социјалном и политичком смислу.

Треба поменути да је, после више хиљада година људског постојања, први пут у бронзаном добу била насељена цела територија Европе.

Са становишта размене и трговине, најзначајнија је чињеница да су постојале популације које су имале потребу за бронзом, а нису имале природних ресурса – лежишта бакра и калаја. Цео континент можемо поделити на подручја у којима су постојале сировине и где се вршила њихова експлоатација и обрада и она где је становништво било принуђено да увози метал. Овакво стање је, неминовно, водило ка развоју система који је деловао на великим просторствима и битно утицао на социјалну слику друштвених заједница

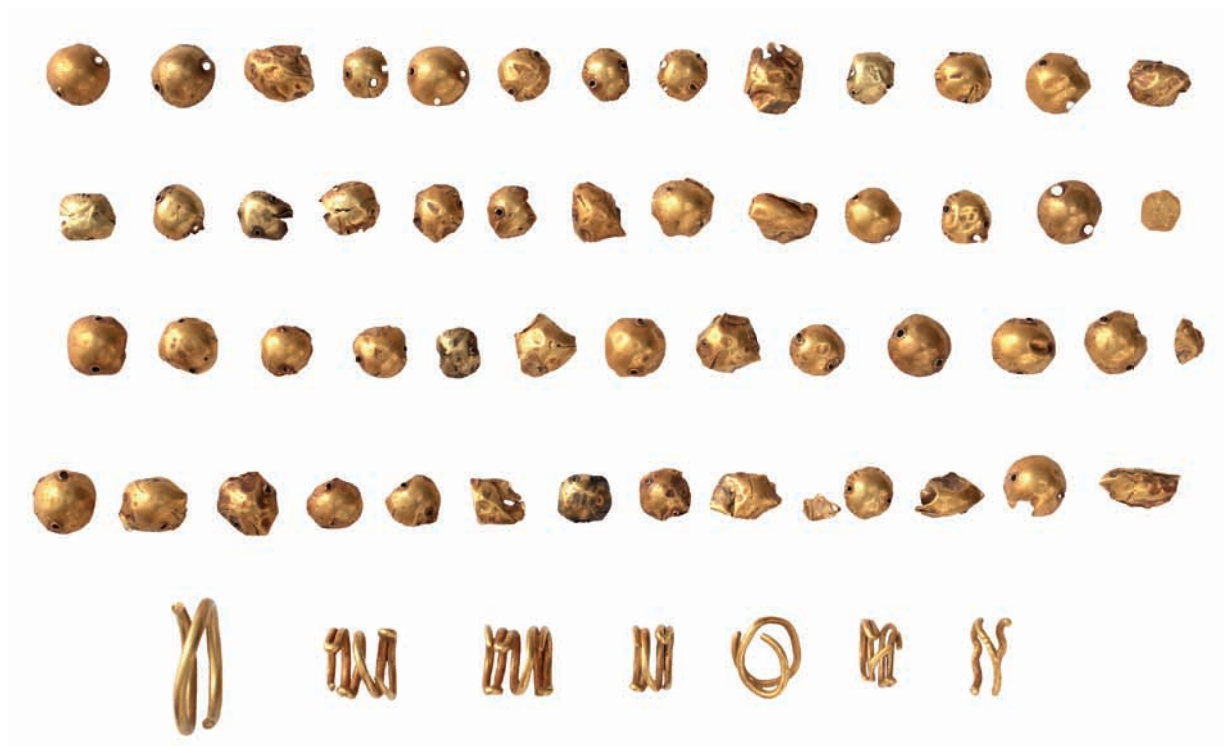
Поменута зависност од сировина довела је до квалитативне разлике у односу на претходне периоде. Да би се задовољиле те потребе, развио се дистрибутивни систем који је функционисао у дугом временском периоду. У бронзаном добу се, сигурно, задржала размена добара „из руке у руку”, каква је постојала најкасније од неолита, док је из енеолита опстала размена престижних добара између социјалних елита. Само у бронзаном добу су преовлађивали метални предмети, које је у почетку најчешће чинило оружје, јер је оно представљало идентификациони знак елите. Такви су, на пример, ранобронзанодобни бодежи, троугласте форме, који су углавном налажени у горњем и средњем Подунављу, и то у великом броју. На подручју Србије је пронађено веома мало тих бодежа: у Мокрину (Банату), Поповом салашу код Каћа (Бачкој), Новим Бановцима (Срему). Нешто касније, тј. на прелазу из раног у средње бронзано доба (око средине 2. миленијума пре Хр.), на простору од Аустрије преко Балкана се као ново доминантно оружје појављује мач. Сличност примерака из међусобно веома удаљених налазишта је евидентна, што је било последица узајамног даривања и познавања власника оружја. Тим даривањем се стварала полазна тачка међусобних односа и међусобне зависности. Кроз давање и примање је успостављан одређени ред у културним и социјалним идентификацијама. У оставама у Срему (Пећинцима, Шимановцима) пронађене су секире типа Кртенов, које су занимљиве са аспекта размене. Овај специфичан предмет, израђиван у кратком временском периоду, настао је по узору на савремене секире коришћене као оружје. Међутим, „Кртенов секире” су веома *витке*, са тупим и небрушеним страницама, тако да, сигурно, нису коришћене као оружје. Врхунска израда овог предмета упућује на закључак да се ради о некој врсти жезла, односно статусног симбола. Матично подручје распрострања тих „престижних” секира је Карпатска котлина и Моравска, уз неколико изузетака у Чешкој и североисточној Немачкој, тако да се ови налази из Срема

морају посматрати као церемонијални предмети, увезени из прилично далеких крајева – као предмети међусобног препознавања елите.

Тешко је утврдити да ли је у бронзаном добу постојала трговина у правом смислу те речи. Размена и даривање првенствено „престижних предмета” су, сигурно, били покретачи расподеле добра у старијем и средњем, а вероватно и у касном бронзаном добу. Ипак, логично је, иако за то нема доказа, да је размена важних продуката (бабра, калаја или соли) имала структуру сличну трговини, која је омогућавала дуготрајно функционисање. Један трајан и функционалан дистрибутивни ланац, који прелази уске локалне (племенске) границе, мора обухватати еквивалентне, вредне и општеприхваћене предмете, односно својеврсну монету. Као платежно средство, она се може користити на великом простору у дужем временском раздобљу. Сасвим је сигурно да су ови предмети у функцији монете били у употреби мно-

го пре успостављања првих државних заједница и регулисаног новчаног тржишта. Један од таквих предмета је и златна спирала – ноперинг, пронађена на разним европским локалитетима. Из нашег најближег суседства је налаз из оставе Ловас (Хрватска), у чијем саставу су биле 22 овакве спирале. Слични предмети проналажени су у гробовима у Скандинавији, и то тако позиционирани да се не може говорити о накиту покојника. Они су се распростирали по целој средњој Европи до јужне Италије и Грчке, где су најчешће проналажени у оставама. Са територије Србије можемо навести оставу са 51 златним предметом из Вашица на локалитету Градина на Босуту. Међу тим предметима је нађено и 7 спирали. Остатак се приписује рано-бронзаном добу и винковачкој култури. Време употребе ових предмета обухвата интервал од развијеног раног бронзаног доба (17–16. века пре Хр.) до 10. века пре Хр. Спирале су, сигурно, у разним регијама коришћене и као накит, што је разумљиво, јер је реч о вредним предме-

Слика 6. Златни предмети, Вашице – Градина на Босуту, остава, бронзано доба, 2. миленијум пре Христа, Галерија “Сава Шумановић”, Шид

тима предмонетарних привредних система. Оне су, највероватније, коришћене као украс за главу, односно косу. Њихова распрострањеност и дуготрајна употреба упућују на закључак да нису биле искључиво дело регионалне краткотрајне моде. Оне су морале имати и секундарну функцију, и то, по свему судећи, функцију носиоца или јединице вредности одређеног премонетарног трговинско-разменског ланца. Треба поменути и златне спирале из околине Берлина, затим из оставе *Schwochow* у Померанији, као и примерке нађене у остави из околине Печуја (Pécs) у Мађарској. Сви ти примерци подлежу једном тежинском систему и засигурно су вагани у више наврата, при чему је полазна јединица увек била 6,85 г. С изузетком два примерка, спирале показују минимална одступања од фиксног тежинског система. Поменуте сличности у тежини свакако нису случајне. Власник тих предмета је, сигурно, добро знао њихову тежину. При укопавању оставе, у земљу су сакривени предмети добро познате, измерене вредности, односно злато тачно израчунате количине. Међутим, разлози за укопавање ових измерених предмета немају везе са трговином и разменом, већ се ти предмети морају разумети као налази вотивног карактера, чија је вредност свима била разумљива. Ако се жртвује извагана, измерена вредност метала, сматрало се да ће примаоци (неке више силе) дати вредност ценити на исти начин. Тежинске односе је потребно испитати и код осталих златних предмета из наведених остава; можда и они крију занимљиве тежинске односе.

Са својом предмонетарном структуром, бронзанодобна новчана привреда могла је настати и развијати се само у оквиру једног слојевитог друштва, са појединцима спремним за учествовање у размени и трговини на великим даљинама.

Свакако треба навести налаз ваге (полуге са осам тегова од камених облу- така) са потеса Борђош код Новог Бечеја (у Банату), са краја бронзаног и почет-

Слика 7. Вага, потез Борђош, Нови Бечеј, бронзано доба, 2. миленијум пре Христа, Музеј Војводине, Нови Сад

ка старијег гвозденог доба (халштата А1, 13–12. века пре Хр.), која се приписује тзв. Гава – Белегиш II групи. Она представља за сада јединствен налаз овог типа, а самим тим и најстарији доказ коришћења ваге на простору Балкана и средње Европе. Њој су веома сличне две култне ваге од злата из тзв. шахт гроба (III) у Микени. Због тога се може сматрати да је њен облик и систем преузет из микенске цивилизације. О контактима племена на Дунаву, Тиси и Морави са микенским трговцима током бронзаног доба постоје бројни археолошки докази, односно локалитети: Ватин код Вршца (у Банату), Феудвар код Мошорина (у Бачкој). Може се рећи да је микенски свет утицао на материјалну и духовну културу наших крајева. Неки каснији извори говоре о томе да се током праисторије поседовање ваге и мерење сматрало светом дужношћу старешине племена, који је био овлашћен за њено поседовање и коришћење. Сама та чињеница указује на то да је она имала велики значај у

друштвеном животу и да јој је посвећивана одговарајућа пажња. Налаз ваге доказује да су људи на прелазу из бронзаног у гвоздено доба, а сигурно и раније, били заинтересовани за што тачније тежинске и вредносне односе одређене робе.

„Источни” утицаји одиграли су кључну улогу у процесу друштвених и културних промена на крају касног бронзаног доба, чији је крајњи резултат био формирање старијег гвозденог доба тзв. халштатске културе.

У старијем гвозденом добу (халштату), већина подстицаја која је покретала трговину и/или размену била је везана за смештај природних ресурса или полупроизвода. То је посебно било изражено у континенталној Европи и на Балкану, док су се на простору Средоземља већ јављали производи који су, због супериорне технологије или због реткости, били тражени у „варварској” Европи и шире. Такво схватање довело је до поједностављене слике, по којој су се

сировине из „варварских” крајева Европе мењале за луксузну робу – производе из „цивилизованог” Средоземља. Права слика је много сложенија.

Налаз каури шкољки из скелетног гроба број 1 са локалитета Стубарлија–Феудвар код Мошорина (у Бачкој) спада у ову групу материјала. С обзиром на то да воде порекло из далеких крајева (Индијског океана, источне обала Африке), каури шкољке се веома ретко налазе, те су, самим тим, постале престижни предмети.

Претпоставља се да су, због тога, биле и прво средство размене у функцији монете.

Успостављање трговачких путева био је спор и ризичан процес. Степен ризика је био веома велики док се не би успоставили стабилни односи са заједницама које су управљале прилазима до потенцијално тражених ресурса. Трговачке групе су, вероватно, биле мале, а вред-

Слика 8. Каури шкољке, Мошорин, локалитет Стубарлија – Феудвар, старије гвоздено доба, 1. миленијум пре Христа, Музеј Војводине, Нови Сад

ност евентуалне набавке добара толика да се један подухват вишеструко исплатио. Такву робу је, свакако, чинио редак метал (мање бакар и калај, а више сребро и злато) и ћилибар, као одличан пример веома престижног, ограниченог и строго контролисаног ресурса. Успостављање стабилних трговачких путева омогућило је интензивнију трговину и повећање количине и проширење врста робе којом се трговало.

Иако немамо доказе, можемо претпоставити да је највише добара која су кружила Средоземљем транспортовано морем, најсигурнијим и најисплативијим начином превоза. Речни токови повезивали су различита подручја дубоко у копну. Дунав и Рајна су најважније европске комуникације и значајно су утицале на целокупни културни развој тог великог пространства. Дунав је посебно значајан за Панонију, јер њиме пристижу утицаји са истока односно црноморског подручја, али и са северозапада – из алпског света. Најзначајнија веза на југу Паноније је река Сава. Интензивна, двосмерна комуникација између Подунавља на истоку и алпског света на западу посебно је била жива током касног бронзаног и старијег гвозденог доба. На тај стабилни и веома коришћен комуникацијски правац, који је ишао крајњим југом Паноније, прикључиће се најсевернији огранци трговачких путева с југа, чије је полазиште било у Егеји.

Места непосредног контакта, где се одвијала размена добара, веома је важно утврдити. Закони понуде и потражње упућују на поједина средишта политичке и економске моћи локалних заједница, где су се налазили појединци или групе које су контролисале цело подручје и где је била сконцентрисана њихова економска и политичка моћ. Археологија нам даје доказе за такав закључак. Култна места су се веома давно употребљавала као трговишта, јер су она имала и улогу административних седишта. Док још нису била развијена организована места за трговину, у њима је долазило до окупљања целокупне заједнице. Она су,

стога, била идеална за размену искустава и добара. Таква места су пружала и одређену заштиту, услед чега се смањивао ризик трговине. Својим значајем су често надилазила само једну заједницу, па су постајала надплеменска – култна места, која су била подједнако важна у духовном животу неколико заједница.

Размену и/или трговину у старијем гвозденом добу можемо поделити на ланчану размену добара, слободну трговину вођену индивидуалним интересима и усмерену комерцијалну трговину.

Удаљеност на којој се одвијала трговина или размена била је у обрнуто пропорционалном односу са физичком количином робе, тако да се морало радити о роби која је у одредишним културама имала веома велику вредност. Налази са севера, тј. са простора средоземних култура релативно су ретки и не могу оправдати труд и ризик уложен у трговину са овим подручјем. Зато морамо претпоставити да су добра која су путовала према југу чиниле сировине или пропадљива роба, чије се постојање тешко може археолошки констатовати. Таква претпоставка би одговарала увреженом мишљењу. Међутим, извори наводе да је на северу Европе било највише злата, калаја и ћилибара. Према Херодоту, те сировине су долазиле из „најудаљенијих подручја”. Не треба заборавити робове који су се, по Диодору Сикулском, могли купити од варварских поглавица за „врч вина”, нити плаћенике који су, у мањевише организованим групама, продавали своје услуге средоземним заједницама. По Страбону, Грци су ратничку аристократију на северу опскрбљивали „стварима које су припадале цивилизованом начину живота”. Њих је чинила престижна роба, као што је нпр. опрема за гозбе, бронзане посуде, вино и, можда, фине тканине.

Систем ланчане трговине, при којем робу преузимају заједнице једна од друге на границама свог подручја, најбоље је, географски, политички и етнички, прилагођен одређеној трговачкој

рути. Кључни концепт ланчане трговине је контрола над територијом. Да би овај систем функционисао, требало је умрежити све оне који су контролисали територије на одређеној трговачкој рути. Приликом такве трговине на веће удаљености, тј. при свакој ланчаној измени одигравало се низ регионалних трансакција, које су цео овај процес чиниле сложенијим. По свему судећи, најдаље је путовала роба стабилне и веома високе вредности, коју су таквом сматрале све заједнице дуж руте. Тим особинама су највише одговарали престижни предмети, који нису били нужно везани за непосредне потребе заједнице.

Док је размена добара на Средоземљу почела личити на праву трговину, у континенталној Европи је током старијег гвозденог доба још био заступљен систем размене престижних добара. Он је био усклађен са чињеницом да је овим заједницама управљала ратничка аристократија. Понекад је престижна роба коришћена и као врста пореза на промет добара којим се од локалног моћника покушавало обезбедити сигурно одвијање трговине робом која је доносила класичну трговачку зараду од односа набавне и продајне вредности. Она је, да подсетимо, морала надмашивати ризик и трошкове транспорта. Што су заједнице биле боље организоване, то је трговина била под већом административном контролом, тако да је елита утицала на постепено трансформисање контроле над простором у контролу трговине, која је доводила до акумулације престижних добара, а тиме и моћи у њиховим рукама. Такав концепт је подразумевао трговце.

Дефанзивно оружје и бронзано посуђе су две најупадљивије групе предмета из старијег гвозденог доба који се могу убројати у престижну робу. Културолошки контекст обе групе предмета везује се за контекст моћног ратника. Комплет прибора за гозбу имао је и функцију ознаке друштвеног статуса. Гозбе су биле важна кохезиона сила како унутар саме заједнице, тако

и међу елитом појединих заједница. О значају бронзаног посуђа коришћеног на овим гозбама говори и њихов готово церемонијални значај у погребном ритуалу припадника друштвене елите на просторима халштатске културе. Друга важна група престижних добара у заједницама у којима је доминирало ратничко хијерархијско устројство је, свакако, оружје. Без обзира на употребну вредност таквих предмета, они су имали улогу инсигнија. Ти предмети су појединцима и групама које контролишу дистрибуцију робе, било унутар заједнице или кроз контакте са другим заједницама, обезбеђивали појавност моћи и статуса; она се желела обезбедити и после смрти, тако да су представници елите и сахрањивани са поменутиим предметима.

Трговачким рутама су се, осим престижних предмета, шириле и идеје, од којих су у старијем гвозденом добу најдоминантније биле оне у вези са начином ратовања и концептом моћног ратника. Тако су дефанзивно оружје и ратничка опрема, иако често извађени из контекста културе која их је произвела, стицали ново значење и вредност у култури у коју су улазили. Стизали су и до наших крајева – без оригиналног концепта ратовања, да би ту постајали део општеприхваћеног концепта појавности моћног ратника. Ратнички гробови из овог периода, у којима су налажене различите комбинације кацага или заштитника за потколенице (кнемиде), показују да није реч о пукој имитацији, већ о правом импорту појавности или концепта ратника, у оквиру којег су ови делови ратничке опреме представљали само спољне манифестације. На неким просторима халштатске културе су, уз луксузно бронзано посуђе или уместо њега, налажене њихове керамичке имитације. Појава ових имитација не говори о томе да оригинали нису могли бити приуштени, већ да прихватање познатих облика и њихово прилагођавање и преношење указује на то да се, осим визуелне равни, поменути културни утицај одвијао и на много дубљем нивоу.

„Источни” утицаји су, као што смо већ навели, одиграли кључну улогу у процесима који су довели до културних промена на крају бронзаног доба, чији је крајњи резултат био формирање халштатске културе. Међу предметима који носе ове источне утицаје истиче се тзв. кимерска бронза. Њу углавном чини коњска опрема, која се датује у 8. век и прву половину 7. века пре Хр. Иако је утицај који се односи на ове предмете сигурно дошао са Истока, анализом је утврђено да се ради о панонским типовима и да их је далеко више присутно на простору средишње Европе и Паноније него, на пример, у јужној Русији. Појава „тракокимерске коњске опреме” резултат је контаката са популацијама на истоку и увоза техничких решења, али више као реакције него имитације. Радило се о формирању ефикасније коњице за потребе парирања евентуалних напада са Истока, која ће осигурати доминацију над одређеним простором. Дакле, ова коњска опрема појављује се као технолошка иновација проузрокована променама унутар друштва.

Крајем старијег гвозденог доба долази до промене у приступу размени добара. За разлику од размене престижних добара, која није била мотивисана зарадом него престижом, у овом периоду долази до појаве профитног система размене, који контролишу предузетници и трговци. Они су директно угрожавали „ексклузивну” контролу племенских поглавара над дистрибуцијом увозних престижних добара и поделом локалних производа и ресурса. На тај начин су били уздрмани темељи система размене на којима је почивала огромна моћ племенске аристократије, заснована на везама између појединих елита и одржавана системом размене дарова који је укључивао и политичке бракове. Тако је отворен пут потпуно новом систему трговине и размене, а тиме и друштвеним и привредним процесима који ће у следећим раздобљима из темеља изменити лице Европе.

Другу половину последњег миленијума пре Хр. у западној и средњој

Европи обележава млађе гвоздено доба, односно латенска култура – као израз бројних келтских заједница које су у другој половини 4. века пре Хр. населиле средње Подунавље и Поморавље. При повратку након пораза у походу на хеленско светилиште Делфе 279. године пре Хр., један део подунавских Келта се трајно настанио у Срему, односно нашем Подунављу и Поморављу. Тако је настала популација чије нам је име познато из античких писаних извора –Скордисци. Међуречје Саве и Дунава остаје њихов матични простор до освајачких похода Римљана на самом крају старе ере. Као носиоци латенске културе, Келти су унели низ промена у живот аутохтоних популација на просторима које су запосели и на онима до којих је допирао њихов утицај. Скордисци су у своју заједницу укључивали чак и различите аутохтоне заједнице панонског становништва, које су утицале на настанак посебног материјалног израза у оквиру латенске културе. По томе су биле препознатљиве у келтском свету, којем су осигуравале југоисточне границе. Тристагодишњи самостални развој, обележен бројним контактима, како са другим келтским заједницама, тако и са онима које су насељавале Балканско полуострво, па и са античким светом, прекинут је пред крај 1. века пре Хр., када су западнији Таурисци, а затим и Скордисци изгубили самосталност у борби са Римским царством.

Време развоја латенске културе Тауриска, као и Скордиска на нашем простору представља, како је већ наведено, раздобље интензивних контаката не само унутар келтског корпуса већ и са удаљеним подручјима. Почеци контаката могу се пратити још у периоду које претходи келтском насељавању међуречја Саве и Дунава и источноалпског подручја. О томе сведоче групе ранолатенских налаза, углавном накита, који су документовани на налазиштима из завршне фазе старијег гвозденог доба из прве половине 4. века пре Хр. Услед несигурних података о околностима налаза, за њих није могуће установити да ли су били предмет размене или трговине.

Остали, нешто млађи облици ранолатенског накита и наоружања (из друге половине 4. века пре Хр.) указују на полазишта келтских миграција, која се могу лоцирати у северозападним деловима Панонске низије. Први контакти Келта и аутохтоног становништва најчешће се детектују преко накита пристиглих жена, чија је ношња представљала препознатљив страни елемент у каснохалштатској културној средини. Тако је појединачни налаз фибуле ранолатенског облика нађен у каснохалштатском гробу из Чуруга (у Бачкој), који је, вероватно, доспео разменом или трговином са северних подручја Панонске низије, тада већ келтизираних. Са друге стране, с југа Балкана у панонску аутохтону каснохалштатску културу пристиже сребрни накит и амфорасте перле, које се даље преносе ка северу, што сведочи о живим економским и културним везама на прелазу из старијег у млађе гвоздено доба.

Након процеса учвршћивања и стабилизације, источни део међуречја Саве, Драве и Дунава постаје полазиште за келтске пљачкашке походе према Македонији и Грчкој, одакле су се њихове ратничке формације враћале са пленом, о чему, можда, сведоче бронзане посуде из ратничког гроба 22 са Карабурме. Према античким изворима (Јустин XXXII. 3. 6–8; Страбон VII. 5. 11–12), од остатака тих формација, као и од Келта који су остали у Подунављу, те аутохтоног становништва су, да поновимо, настали Скордисци. Осим нових облика ратничке опреме, оруђа и накита, с келтским насељавањем наших подручја долазе и нова, дотад непозната технолошка знања, која су у знатној мери унапредила свакодневни живот. Нова знања и идеје су се, највероватније, преносиле захваљујући мобилности занатлија и војних одреда. Тако је увођење лончарског кола – витла, омогућило серијску израду великог броја истоветних квалитетних керамичких посуда. Квалитетнија продукција гвоздених предмета и различитих облика оруђа, од којих се нека први пут појављују са Келтима и до данас су

остала неизмењена, омогућила је продуктивнију обраду земље, што је довело до знатног пораста производње хране, а делу становништва омогућило да се посвети занатству и трговини. Технолошком новином која је директно преузета с југа може се сматрати увођење двоструког ротационог жрвња и појава новца, чије је „самостално” ковање од средине 2. века пре Хр. означило почетак новчане привреде на територији данашње Војводине.

О размени и трговини у раздобљу млађег гвозденог доба на територији нашег Подунавља, њеном интензитету, опсегу и врстама добара не постоји много података. Међутим, предмети трговине или размене могу посведочити о економским односима у време латенске културе. У латенском периоду је могуће разликовати три система циркулације: престижна добра – представљена увозом медитеранских предмета за елиту (налазе се у њиховим гробовима); свакодневни употребни предмети – присутнији у широким друштвеним слојевима; трговина сировинама – широк и добро познат асортиман предмета којима се трговало у овом раздобљу (од сировина и робова, преко полупроизвода, до готових предмета на келтској страни). Са друге стране, од почетка до краја латена пристижу поједине врсте робе, првенствено вино и бронзано посуђе – као сервис за његову конзумацију, затим уље, корали, стакло и други мање престижни предмети, као што су керамичко посуђе и тканине. Под увозом из подручја изван оног насељеног Келтима сматра се ћилибар с Балтика. Келтски производи, најчешће накит и наоружање, такође су проналажени изван подручја Келта на територијама Јапона и Германа на северу.

Анализом археолошких налаза могуће је уочити промене у смеру и интензитету келтске трговине, као што је могуће разликовати и неколико категорија размене и трговине. Као и у ранијим периодима, у латену је постојала размена робе за робу, која је била доминантна када су у питању сировине, али и дари-

вање истакнутих припадника заједнице изузетно вредним и необичним предметима, устаљено од раније. Део добара представљао је плен са организованих похода, а део је могао пристићи и као плата келтских најамника. Као одређени чин размене се може посматрати и егзогамија.

Током млађег гвозденог доба се производња и трговина на одређеном простору, па и на територији где су живели Скордисци, одвијала према одређеним моделима. Први модел укључивао је кућну производњу добара, коришћење локалних сировина и циркулацију на локалном нивоу. Други модел односио се на израду предмета у радионицама, која је захтевала посебна знања и поседовање тешко доступних сировина, као што су метали или графит. Оваква производња и трговина подразумевала је организовану циркулацију предмета. У трећем, најсложенијем моделу ради се о централизованим радионицама, чије је постојање захтевало поседовање знања и где су размена, трговина и употреба таквих производа контролисани. Производима тих радионица сматрају се стаклене наруквице. Израда појединих облика грнчарије, као што су кантароси или графитиране посуде, и њихова трговина указује на постојање организоване трговачке мреже током средњег и касног латена. Стаклене наруквице пронађене на територији Скордиска су производ радионица у Подунављу, док су стаклене наруквице пронађене западно – на територији Тауриска, у женским гробовима, углавном производ северноалпских стакларских радионица. Ови предмети су произвођени у специјализованим радионицама, чиме је омогућено њихово лакше праћење у процесу трговине на већим удаљеностима.

У касном латену, с краја 2. и у 1. веку пре Хр., поново долази до успостављања интензивних веза с медитеранским кругом. Ради се о везама са североиталским подручјем, одакле су, преко Аквилеје, пристизала различита престижна добра. У прилог томе говори оста-

ва сребрног накита са локалитета Жидовар у Банату. Жидоварска остава указује и на сложене путеве трговине балтичким ћилибаром. Фино обрађен ћилибар доспео је на источну границу великих Скордиска, највероватније преко протоурбаних центара у Посавини (Сегестика) и преко територија Јапода и Тауриска – можда из Аквилеје. Други делови накита из оставе имају везе са наведеним подручјем. Из тамошњих радионица, које су биле усмерене на израду предмета за извоз, пристизало је и бронзано посуђе као део винског сервиса. Вино и луксузно бронзано посуђе за његову конзумацију су из североиталских и кампанијских полазишта доспевали до Подунавља древним комуникацијским правцем, који је пролазио долином реке Саве. Страбон описује ову руту, која је почињала у Аквилеји и завршавала се у Наупортусу (Врхника), где се роба претоварала на бродове, и рекама Љубљаницом и Савом преко Сегестике (Сисак) доспевала до Дунава и Дакије. Он наводи да су племена из крајева уз Дунав (Скордисци) размењивала робове, стоку и жене за вино и маслиново уље из Аквилеје. Реч је о делу прастаре трговачке руте која је повезивала Црно море и Подунавље с италским полуострвом, а коју је, да подсетимо, кроз легенду о Аргонаутима описао римски природњак Плиније Старији. Истим смером се век касније одвијало римско освајање јужне Паноније и северног Балкана.

Да би се квалитетна и престижна роба могла прибављати, келтске заједнице су биле приморане на увођење одређених промена у својој економији. Производња и допремање добара били су концентрисани на појединим утврђеним и отвореним насељима, која су постала производни, извозни, али и продајни центри. Осим бронзаног посуђа, до њих су, како то показују налази са западних и средњоевропских опидума (oppida), трговином доспевали и многи други предмети медитеранске провенијенције, као што су хируршки инструменти, ваге, огледала, разни украсни предмети, стаклене посуде и др.

Ради стицања зараде, келтске занатлије су следиле главне модне трендове, те су се прилагођавале потребама тржишта – израђујући имитације, које сведоче о постојању локалних радионичких средишта. То свакако не значи да није било и оригиналних производа, о чему код Скордиска најбоље сведоче емајлирани бронзани појасеви, састављени од лира и правоугаоних чланака са зооморфно обликованим копчама из средњег латена. Осим тих појасева, треба поменути и бронзане фибуле са осмичастим петљама или предмете израђене у техници филиграна и гранулације, које су разменом и трговином доспевале све до северних делова Панонске низије.

Ипак, механизми и организација келтске трговине нису довољно јасни. Ранолатенска трговина је, свакако, била, као и у ранијим раздобљима, под контролом политичке елите, која је за несметану трговину на свом подручју добијала материјалне дарове, али и робове или жене. У касном латену долази до извоза велике количине производа специјализованих мајстора, који су били у могућности да сами контролишу извоз властитих производа.

Добар показатељ трговине, а можда и њен најбољи доказ, представља налаз новца, чија појава означава почетак новчане привреде, иако је, сигурно, робна размена и даље функционисала. Појава новца, као договореног стандарда вредности у трговини, повезује се са келтским најамницима, који су исплаћивани у новцу; они га нису користили за трговање, већ су га чували као драгоцен метал. Треба поменути оставу новца из Крчедина у Срему која садржи новац – тетрадрахме Александра III Македонског и његових наследника (дијадоха) из периода од друге половине IV до почетка II века пре Хр. На то да је Келтима тада био важан квалитет метала указују и дубоки зарези на њима. Касније почиње процес имитације македонског новца, и то најчешће постхумне тетрадрахме македонског краља Филипа II, посебно након престанка њихове

Слика 9 Тетрадрахма Атине, остава Крчедин I, Музеј Војводине, Нови Сад

Слика 10 Тетрадрахма Лизимаха, остава Крчедин I, Музеј Војводине, Нови Сад

Слика 11 Тетрадрахма Александра III Македонског, остава Крчедин I, Музеј Војводине, Нови Сад

Слика 12 Тетрадрахма Филипа II, остава Баранда, Музеј Војводине, Нови Сад

Слика 13 Келтска имитација, остава Баранда, Музеј Војводине, Нови Сад

емисије 294. пре Хр. У почетку су ове имитације биле блиске оригиналима, да би касније све више добијале сопствени израз. Треба поменути налазе остава из Баранде у Банату и још једне оставе из Крчедина.

Одређивање места на којима се ковао келтски новац је могуће на основу дистрибуције налаза појединих типова, који вероватно показују постојање економских и политичких јединица, односно појединих племенских заједница које су их емитовале, а нису прихватале новац других заједница.

Келти су ковали златни, сребрни и бронзани новац. Златан није био у интензивном оптицају, већ се сматра доказом даривања или плаћања, те више показује постојање одређених политичких и социјалних обавеза. Треба навести оставу таквог – златног новца (статера) нађену у Обровцу у Бачкој. Новац из те оставе је келтско племе Боји, након досељавања са своје територије (Бохемије – данашње Чешке), ковало у Подунављу. Овај налаз говори о томе да је утврђено насеље код

Обровца било важан административан и трговачки центар у Подунављу током 1. века пре Хр.

У свакодневној размени је, вероватно, коришћен бронзани и сребрни новац, којим су биле задовољене потребе комерцијално организованих заједница, односно тежња ка стандардизацији размене.

Први писани траг о монетарној привреди сачуван је код римског историчара Апијана (III 4.24), који сведочи о томе да је Октавијан, након једномесечне опсаде Сегесте (римске Сисције – Сиска), тражио новчану одштету од њених становника.

Појава мањих номинала – драхми пред крај латена још је један доказ о употреби новца у свакодневној трговини. Они се користе све до прве деценије 1. века, када их потискује римски денар. Поред налаза појединих типова предмета, о постојању трговачких веза између келтских заједница насељених на тлу данашње Војводине сведоче и нала-

Део оставе из Футога, бронзано доба, 2. миленијум пре Христа, Музеј Војводине, Нови Сад

зи источноноричког новца на локалитету Гомолава (Хртковци – Срем). У Подунављу се појављују и драхме Аполоније и Дирахиона, а од средине 1. века пре Хр. су присутнији римски денари, који на средње Подунавље стижу са запада – из северне Италије, преко Аквилеје и Сегестике. Истим комуникацијским правцем, из североиталских радионица доспевају итаљско вино и бронзано посуђе, што указује на присуство страних трговаца, пре свега оних из северне Италије, које Велеј Патеркул почетком 1. века по Хр. спомиње као прве жртве панонско-далматског устанка.

Економски и културни односи Подунавља са североиталским подручјем претходили су каснијим војним и административним односима. Комуникација коју је описао Страбон постала је значајна након Октавијановог Илирског рата 35–33. године пре Хр. Овај вековни природни комуникацијски правац између југоисточноалпског и подунавског простора поткрепљују и налази новца грчких градова Аполоније и Дирахиона, као и римских републиканских денара.

Слика 14 Келтска тетрадрахма, остава Крчедин II, Музеј Војводине, Нови Сад

Слика 15 Келтска драхма, остава Крчедин II, Музеј Војводине, Нови Сад

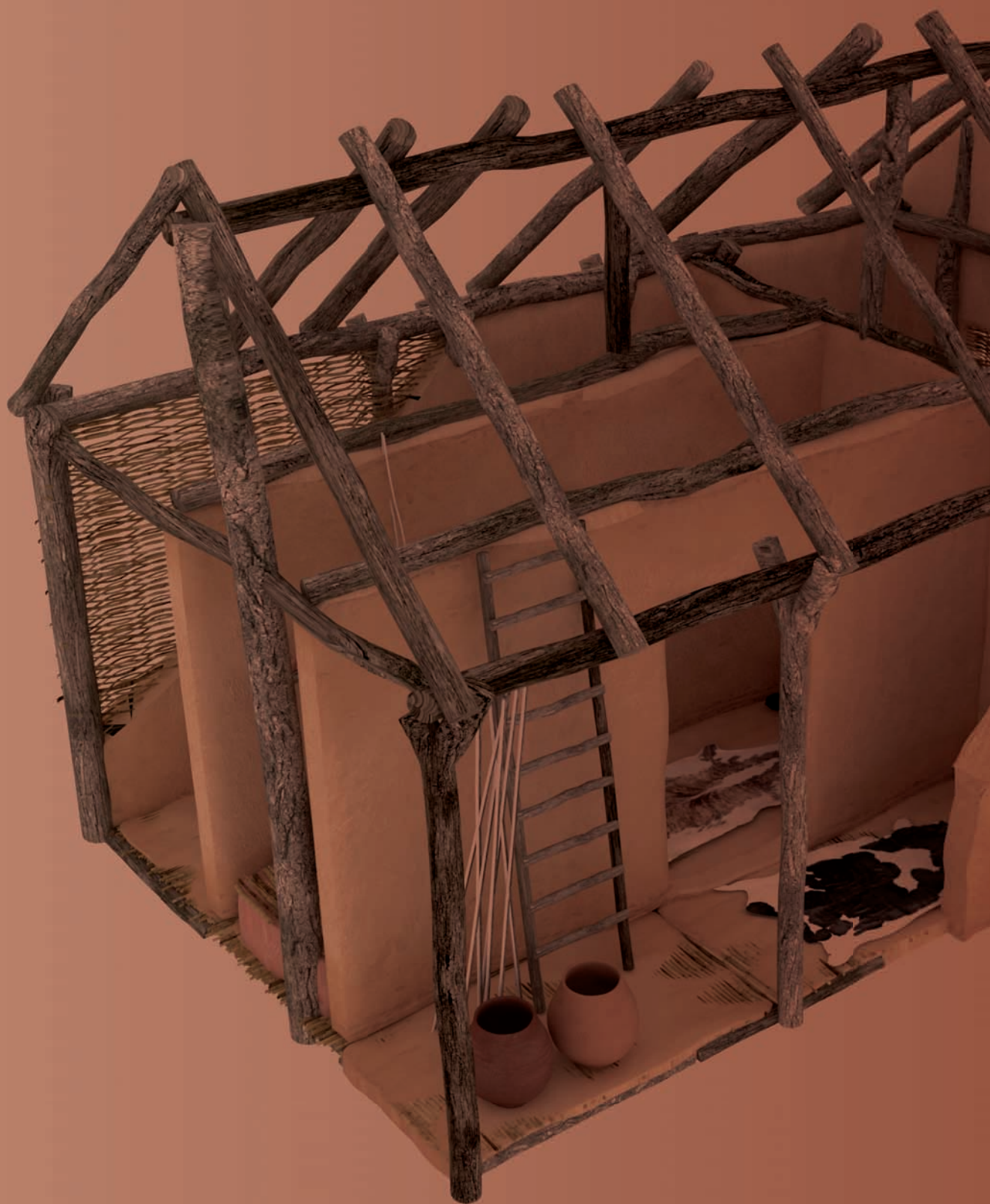
Слика 16 Статер, остава Обровац, Музеј Војводине, Нови Сад

Слика 17 Драхма града Аполоније, остава Врдник, Музеј Војводине, Нови Сад

Слика 18 Римски републикански денар, Хртковци, Музеј Војводине, Нови Сад

ВОЈВОЂАНСКА ПРАИСТОРИЈА У ЈЕСЕЊИМ НИЈАНСАМА

ВОЈВОЂАНСКА ПРАИСТОРИЈА У ЈЕСЕЊИМ НИЈАНСАМА

Бојење биљним материјама¹

Јесен је најколоритније годишње доба. Тад се природа пресвлачи бакарном, златном и жутом бојом. Сви природни сокови и енергија сакупљана од изласка пролећног сунца сливају се у јарке и сочне плодове. У освиту цивилизације, ово годишње доба је, сигурно, инспирисало савременог човека да бојама освежи предмете, али и своје окружење. Међутим, када је реч о украшавању, претпоставља се да је кренуо од себе, односно свог тела („body-art“² и тетоважа³),

1 Овом приликом се нећемо бавити употребом минералних боја, као ни бојама животињског порекла или бојама добијеним екстракцијом из микроорганизама. Пажњу смо сконцентрисали на територију Војводине и њене биљне ресурсе. Примере из „белог света“ (стари Египат, Месопотамија...) свели смо на минимум. Жеља нам је да овај регион представимо у што аутентичнијим нијансама.

2 Примере за осликавање целог тела проналазимо код Плинија Старијег (*Historia naturalis* XXII, 2). Он наводи да су жене из појединих варварских племена своје лице шарале неким биљним бојама. Келтски народи у Британији су, за време ритуала, биљком сач (*Isatis tinctoria* L.) бојили цело тело у плаво. Мушкарци из дачких и сарматских племена са Балканског полуострва су, такође, шарали своје тело, али се не зна чиме. Данас су модерне привремене тетоваже црвене и браон боје. Кожа се боји каном. То је прах добијен од осушеног листа биљке *Lawsonia inermis* L., која расте у региону Блиског истока и у северној Африци. Осим што се користи за бојење косе и ноктију, кана се може користити и као бојадисер за вуну и кожу. Употреба ове биљке се на подручју Медитерана може пратити све до 6000 година пре нове ере (Турска, археолошки локалитет Чаталухјук).

3 Најпознатија европска мумија Еци (Iceman), стара око 5300 година, пронађена крајем прошлог века у Алпима, имала је 57 тетоважа. Тетоваже су рађене помоћу чађи. Традиционалне тетоваже из наших

да би касније, након појаве вуне и узгоја текстилних биљака, почео да украшава, али и фарба, одевне предмете.

У Европи расте преко 100 биљака чији се пигменти могу искористити као бојадисери. Међу њима се налазе представници дрвећа, жбуња, зељастих биљака, као и печурки и лишајева. Бојене материје се, начелно, могу наћи у свим деловима биљке (стабљици, листу, цвету, плоду, корену), али и у биљним соковима. Само неколицина биљака се током векова показала и доказала као одличан бојадисер за тканине, а тек поједине су наши преци успели да култивишу. Скоро све биљке остављају неки траг на тканини. Међутим, треба правити разлику између дуготрајних флека и постојане боје тканина. Флеке од малиновог или купиновог сока се тешко „извлаче“ из белих тканина, усне нам поплаве кад једемо боровницу, а луковина (љуске црног лука) веома је добар бојадисер ускршњих јаја. Старији ће се, можда, сетити да су им зуби модрели од претераног конзумирања сока од зове.

Данас се од биљних бојадисера за текстил очекује да имају следеће особине: не смеју да бледе на сунцу, или да се лако исперу при прању; треба да буду отпорни на базе и киселине, као и на избељиваче, зној, трљање, пеглање; треба да буду постојане на временске услове... Свако ко је барем једном користио машину за прање веша зна да тамни веш треба одвајати од светлог веша. Природно бојене тканине су „агресивније“ од данашњих фарбаних тканина. У то колико су „агресивне“ природно бојене тканине из Индије уверили су се многи. Зато ће свима бити од користи један мали савет: перите их ручно и перите их одвојено; не остављајте их заједно ни док су мокре. Да губљење постојаности офарбаног текстила и данас

крајева донедавно су се изводиле на сличан начин као Ецијева тетоважа: орнамент се тупим крајем игле замоченим у „црнило“ прво исцртавао на кожи, па се шиљатим предметом боцкало по цртежу док орнамент не би био готов. Да се „црнило“ не би осушило, цртеж се за време тетовирања неколико пута влажио бојом. Употребљено „црнило“ је био туш, који је справљан од чађи. Чађ од луча би се хватала преклопљеним тањиром или сачом, па се растварала младим медом и водом.

представља проблем, доказује реклама која за један производ тврди да „одржава изглед одеће као да је нова“. Како би се природна боја што боље везала за вуну и тканину од биљних влакана, пре фарбања ју је потребно третирати одређеним минералним солима, тј. мочилом. Природни фиксир за боје је стипса, бела со која се проналази у природи. Биљни бојадисери се, осим за бојење текстила и коже, користе и за фарбање пића и јела.

Средином 19. века је произведена прва синтетичка боја. Она је одмах постала популарна, јер је свилу фарбала у љубичасто. Пурпур је још у антици био веома цењен и скупocen,⁴ те је био достојан само римских царева. Разлог за то треба тражити у чињеници да се свега неколико биљних врста на свету може искористити за добијање плавих тонова, а мали број биљака за црвене. С друге стране, три четвртине свих биљних бојадисера дају жуте тонове. Свака од ових боја се, зависно од умешности бојације, јављала у више нијанси, почев од најсветлијих до најзагаситијих тонова. Зелена боја се добијала мешањем жуте и плаве. Иако се процес бојења обављао на веома примитиван начин, ипак је било потребно поседовати извесно знање, које се стицало искуством и остављало у наслеђе. Након појаве синтетичких боја, то знање је нагло избледело.

Поједине биљке веома лако „испуштају“ боје, а код других се треба помучити. Уколико се екстракција биљних боја врши из корена или коре дрвета, тај процес траје дуже него, на пример, екстракција из лишћа. Фине цветове је довољно прелити кључалом водом да би се из њих ослободили пигменти. Осим тога, једна иста биљка често садржи два различита пигмента. Неке боје су раствориве у води, а друге у метанолу, етанолу, етру итд. У праисторији су се за боја-

дисање углавном користиле биљке које су се могле наћи у непосредној близини куће или бојачнице. Разлоге за то треба, пре свега, тражити у великим количинама биљног материјала потребног за фарбање тканина и коже. За фарбање 10 кг суве вуне потребно је обезбедити и до 40 кг свежег биљног материјала. Ниједан биљни пигмент не прелази 1 % свеже биљне масе (уколико се посматра сува маса, тежински удео пигмената може да достигне и 4 %). Просечни удео пигмената средњоевропских биљних бојадисера креће се између 0,1 и 0,2 %. То значи да после сушења и екстракције 1 кг биљног материјала не остаје много пигмента.

Лан је током праисторије на тлу Војводине био једини представник текстилних биљака. Међутим, за бојадисање ланеног текстила може се користити само мали број боја биљног порекла. Лан се много теже фарба од вуне и памука. Да би се ланена тканина офарбала, претходно ју је потребно опрати, избелити и подвргнути троструком процесу мочења: стипса–танин–стипса.

Најраније писано сведочанство о бојадисању текстила потиче из древног Вавилона, старог око 4 миленијума. Одговори на питање о томе који су биљни бојадисери коришћени пре појаве писма на овим просторима крију се у слојевима археолошких локалитета. Међутим, интерпретација археоботаничких налаза није увек једноставна. Количина налаза, њихова учесталост, вероватноћа да се нешто угњенише и конзервише хиљадама година, као и сам контекст налаза само су неки од чинилаца на основу којих се може претпоставити намена одређене биљке. Неке биљке, као што је нпр. шафраника, узгајају се искључиво у култури, чиме је олакшано тумачење налаза ове биљке. Наравно, за доношење адекватних закључака археоботаничари користе достигнућа опште културе и многих научних дисциплина: етноботанике, ратарства, екологије, етнологије, митологије, медицине. Овом приликом желимо да представимо досадашње резултате археоботаничких истраживања у Војво-

⁴Разлог се крије у следећој чињеници: да би се екстраховао 1,5 г пурпурног пигмента, потребно је уловити невероватних 12.000 морских пужева врсте бодљикави волак (*Murex brandaris L.*). То значи да је потребно обезбедити 200 грама овог пигмента или 3 килограма слуги поменутог пужа да би се офарбао један килограм вуне.

дини и наведемо оне биљне бојадисере које су, верујемо, наши преци користили. Списак врста није коначан. Уколико овде тражите примере за бојадисање орахом (кора, лист, љуска), дуњом (лист), бресквом (лист) или парадајзом (лист), онда сте се изгубили у времену, простору, али и континенту. Иако се за многе биљне врсте верује да су домаће, оне су у Војводину пристигле тек у историјско доба.

УЗГАЈАНИ БИЉНИ БОЈАДИСЕРИ

ШАФРАНИКА, ШАФРАЊИКА, ЖУЧИЦА,
ТУРСКИ ЦАФРАН, ДИВЉИ САФРАН
(*Carthamus tinctorius* L.)⁵

Археоботанички налази: Феудвар код Мошорина (бронзано доба).

Шафраника је једногодишња биљка која може да презими. Ова „боца“ може да нарасте до висине кука просечног човека. Боја њених цветова варира од жуте до наранџастожуте. Постоје и типови шафранике чији се цветови јављају у нијансама од беле до наранџастоцрвене боје. Осим бодљикавих форми ове биљке, познате су и сорте без бодљи. Ове последње се, међутим, још нису „доказале“ у производњи. Данас се шафраника узгаја као уљарица. Уље се налази у плодовима, тзв. ахенама. Ахене су попут малих, заобљених семена сродног сунцокрета. Међутим, оне су тврђе. Уље шафранике је богато вишеструко незасићеним масним киселинама. Због тога се употребљава и у исхрани – за салате. Загревањем се смањује његов квалитет. Како биљка може да издржи са мало воденог талоба, углавном се узгаја у оним пределима где су лета сува и топла. Осим

у исхрани, уље се користи и у производњи сапуна, фирниса, уљаних боја, лакова и др. Плодови шафранике и недовољно прочишћено уље коришћени су у народној медицини, јер делују као јак лаксатив. Међутим, употреба уља добијеног из плодова ове биљке донедавно је имала споредни карактер.

Шафраника се, пре свега, узгајала због цветова, који садрже пигменте. Цветне главице беру се све док биљка цвета и брзо се суше, како би се што боље сачувала наранџаста боја. Шафраника има два пигмента, која се различито употребљавају: живописним жутим пигментом се бојадишу различита јела, а другим пигментом се тканине и влакна боје у нијансе од црвене до браон или црне. Жута боја, која је, иначе, споредна боја шафранике, раствара се у води. Њена основна боја је шпанско црвено или картамин. Она се раствара у алкалној води (соди). Картамин се, пре свега, користио као бојадисер у бојачницама, али и као кармин. Њиме је бојена вуна, свила и памук. Вуни и лану шафраника даје роза боју. Међутим, овако обојене тканине нису постојале, те врло брзо изгледе. Пре изума синтетичких анилинских боја, шафраника је била други најважнији биљни бојадисер – после индига. Готово у свакој башти у Војводини се пре само неколико деценија могло пронаћи и мало шафранике.

Осим у цветовима, жути пигмент се налази и у листовима шафранике. Њиме обојена вуна добија светложуту нијансу. Листови шафранике су и данас омиљен биљни бојадисер у Турској.

Становници Феудвара су у средњем бронзаном добу узгајали шафранику ради бојадисања, а не као извор биљног уља. Они су је, највероватније, користили за шминкање, фарбање тканина и врпци које су користили за штрикање или увртање декоративних конопаца. Цветови су, вероватно, коришћени за бојење понеког куваног јела или пецива. Јела офарбана фином жутом нијансом су, сигурно, утицала на отварање апетита.

⁵ Латински назив биљке потиче од арапске речи *karthum* (= бојадисати; цвастима се бојадише у жуто или црвено) и латинске речи *tinctorius* (= фарбарски; употребљив за бојење).

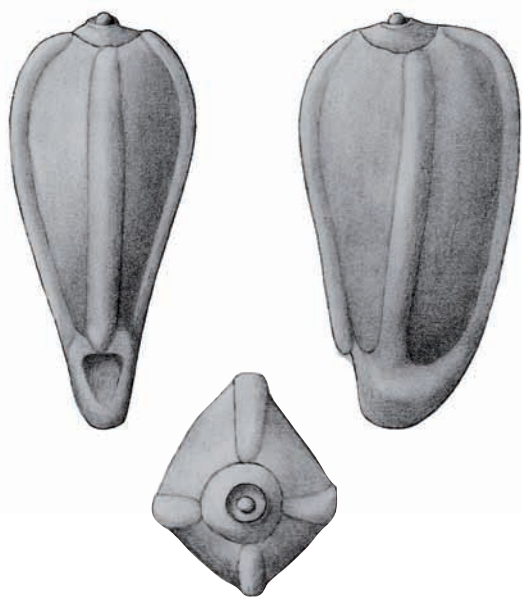

БИЉНИ БОЈАДИСЕРИ ИЗ ПРИРОДЕ

ПЕТРОВАЦ, РАЊЕНИК, ОВЧИЈИ ЧИЧАК,
КОСТОЛОМ, ТРАВА ОД ПОСЕКЕ
(*Agrimonia eupatoria* L.)

Археоботанички налази: Феудвар код Мошорина (бронзано/гвоздено доба); Жидовар код Орешца (бронзано доба).

Петровац је трајна зељаста биљка која расте свуда. Он цвета од јуна до августа. Ова омиљена народна лековита биљка од давнина је коришћена и за добијање постојане златножуте боје. Жута боја екстрахује се из свих делова биљке: уколико се биљка узбере до почетка септембра, бојадисањем се добија бледа жута боја; ако се пак биљка бере касније, нијансе постају тамније, а обојена вуна добија јаркожуту нијансу. Како се из петровца током целе године може добити добар екстракт, а уз то се ради о биљци која се у природи врло често среће и лако култивише, он представља идеалан биљни бојадисер. При бојадисању петровцем се као мочило употребљава стипса.

Слика 1. Шафраника (из E. Hallier 1888); угљенисани плод *Carthamus tinctorius* L. (Феудвар код Мошорина; цртеж А. Медовић, по Kroll 1990), разм. 1 цм

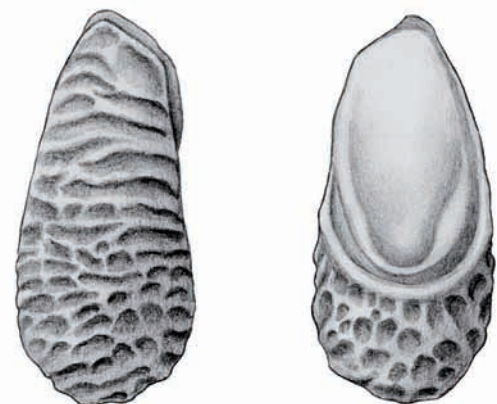
РЕЦЕПТ ЗА ФАРБАЊЕ У ЗЛАТНОЖУТУ БОЈУ

Мочило: 20 г стипсе на 100 г текстилног материјала за бојење (вуна, лан).

Фазе бојења: 100 г цветова шафранике потопити у 3 л воде, која треба да одстоји преко ноћи, како би цвет „пустио“ боју. Потом извадити цвет, а у обојену течност досути воду док се не добије запремина од 5 л. Течност сипати у купатило за бојење и загрејати на 30°C. Додати текстилни материјал који се жели обојити, повисити температуру на 100°C и држати на ватри сат времена. Постепено је хладити и обојени текстил испирати док се не скине невезана боја.

Слика 2. Петровац
(из E. Hallier 1888);
угљенисани плод
Agrimonia eupatoria
L. (Феудвар код Мо-
шорина; цртеж А.
Медовић), разм. 1
мм

ЖУТА ИВИЦА, МАЛИ БОР (*Ajuga chamaepitys* Schreb.)

Археоботанички налази: Феудвар код Мошорина (бронзано/гвоздено доба); Гомолава код Хртковаца (млађе камено доба).

Жута ивица је једногодишња или двогодишња биљка. Њене многобројне стабљике досежу висину од 25 цм. Оне пузе по земљи, или су полуусправљене. Жута ивица је коров који расте како у усеву, тако и на рудералним стаништима, песковитим и сунчаним местима.

Ако му је додата стипса, екстракт ове биљке вуни даје боју пржене кафе, која је постојанија уколико се употреби млада биљка.

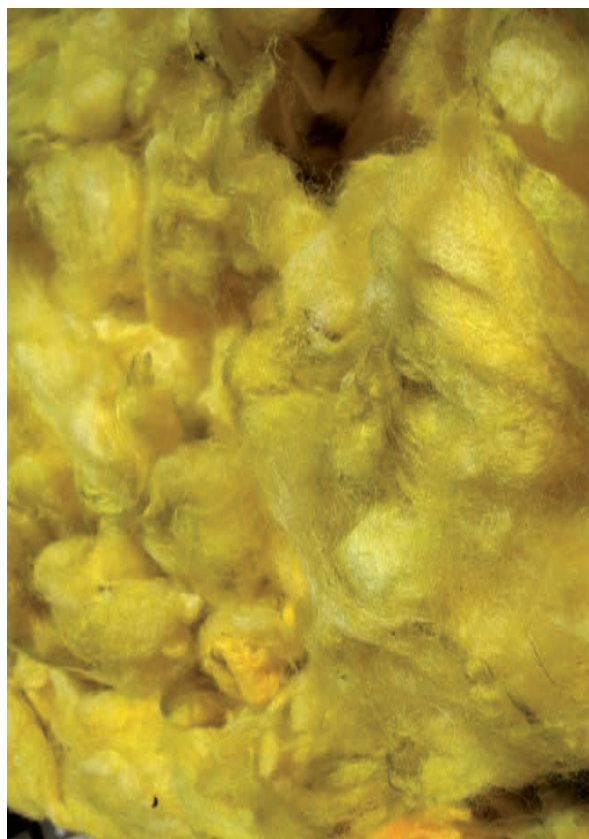
Слика 3. Жута ивица (из E. Hallier 1888); минерализовани орашчић *Ajuga chamaepitys* Schreb. (Феудвар код Мошорина; цртеж А. Медовић), разм. 1 мм

ЖУТИ ПРСТЕНАК, ЖУТА РАДА , ЖУТИ ЯРМЕН
(*Anthemis tinctoria* L.)

Археоботанички налази: Феудвар код
Мошорина (бронзано/гвоздено доба).

Жути прстенак је вишегодишња биљка, висока до 60 цм. Златножуте цветне главице, чији пречник износи 2,5–4 цм, налазе се на дугачким дршкама. Његов плод је гола ахенија, дугачка 2 мм. Она је четвороугласта и са обе стране је пругаста. Биљка цвета од јула до септембра. Она расте на каменитим местима, поред путева, на ливадама, у деградираним и проређеним шумама. Понекад расте и у усевиима, што је случај и са жутим прстеном пронађеним на праисторијском насељу Феудвар.

Цветови се беру у неколико наврата. Они се одмах суше, и то при температури од 40°C. Данашњи приноси цветова осушених на ваздуху крећу се између 200 и 250 кг по хектару. Главни пигмент у главицама је лутеолин, који природна влакна боји у жуто. Као мочило се користи стипса.

Слика 4. Жути прстенак (из E. Hallier 1888);
угљенисани плод *Anthemis tinctoria* L. (Феудвар
код Мошорина; цртеж А. Медовић), разм. 1 мм

КАНТАРИОН, ЖУТА КАНТАРИЈА,
БОГОРОДИЧИНА ТРАВА, ГОСПИНА ТРАВА
(*Hypericum perforatum* L.)

Археоботанички налази: *Hypericum* sp.,
Феудвар код Мошорина (бронзано/гвоз-
дено доба).

Кантарион је вишегодишња зељаста и коровска биљка, висине 30–100 цм. Корен јој је вретенаст и јако развијен. Има врло чврсту, угласту и разгранату стабљику, као и китњасте цвасти са жутим цветовима. Када се латица протрља, на прстима остаје тамноцрвенкаст траг, који потиче од пигмента хиперицина (кантарионовог црвенила). На листовима се налазе карактеристичне прозирне жлезде, које садрже етарско уље. На рубу листова, као и на стабљикама и чашичним листићима се, осим провидних жлезда, налазе и црне жлезде, које садрже црвену бојену материју. Жута боја потиче од флавиноидних хетерозида из цвасти.

Плод је троделна брадавичаста чаура, у којој се налази ситно семе. Оно је цилиндрично, обрасло брадавицама и мало (нарасте до 1 мм).

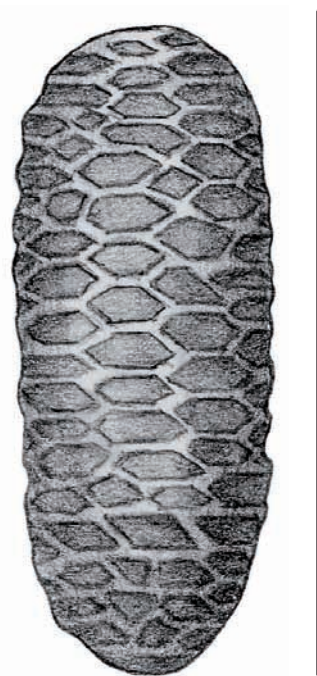
Кантарион расте свуда, а највише по напуштеним њивама. Заступљен је у разним типовима храстових шума, у шибљацима, по ливадама и пашњацима, пожариштима. Он је одавно познат као лековита биљка. Према традиционалном веровању, кантарион се користи за лечење кожних болести. Повређена кожа „крвари“ слично као преломљена стабљика кантариона, која испушта црвени уљани сок.

Из цвета и листа се добијају жута и браон боја, из целе биљке која је претходно потопљена у воду – жута боја, из цвета након ацидификације – црвена, а из целе биљке потопљене у уље или алкохол – црвена.

У нашим крајевима можемо срести око 20 самониклих врста рода *Hypericum*.

Слика 5. Кантарион (из E. Hallier 1888); угљенисано семе *Hypericum* (Феудвар код Мошорина; цртеж А. Медовић), разм. 1 мм

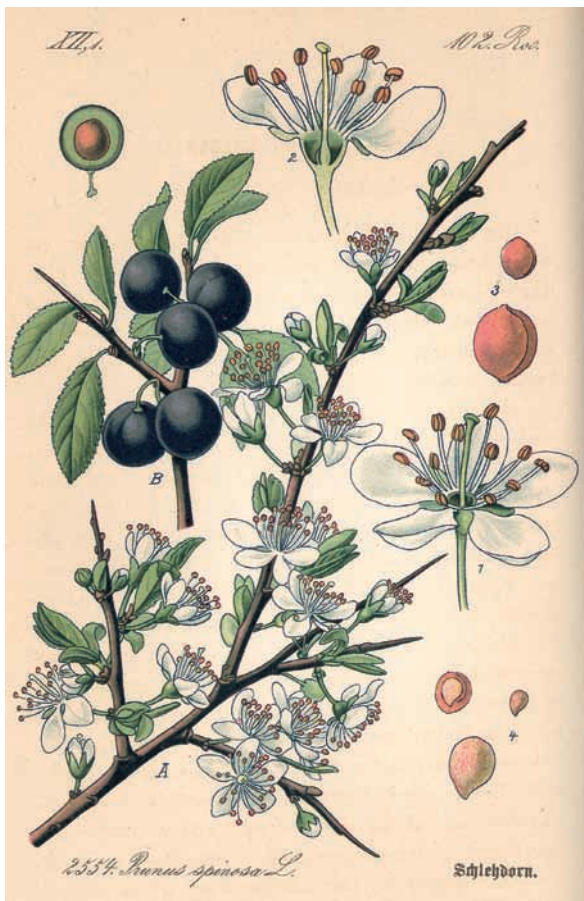

ТРН, ТРЊИНА, ЦРНИ ТРН, МАЛИ ТРН
(*Prunus spinosa* L.)

Археоботанички налази: Феудвар код Мошорина (бронзано/гвоздено доба); Жидовар код Орешца (бронзано доба).

Овај трновит, врло отпоран, веома разгранат и густ грм расте свуда. Има многобројне ситне беле цветове. Цвета рано, од марта до априла. Плод му је округла, готово црна, око 1 цм велика коштунџица, прекривена беличастим восштаним пепељком. Она има опор и кисео укус. Плодови трна једу се након што их неколико пута „омекша“ мраз. Налази са археолошких локалитета указују на то да је трњина пре свега сакупљана за јело.

Недозрели плодови бојадишу ланени текстил у постојану бледобраон боју, а осушени у црвену. Сок од трњине бојадише вуну у црвено. Овај сок може да се користи и као замена за мастило, које је у почетку црвенкасто, а временом постаје црно. Одликује га постојаност и дуготрајност, која чак превазилази постојаност обичне тинте. Уколико кору дрвета прелијемо цеђу (пепелом куваним у води), добићемо црвену боју, која вуни даје црвено-браон тон.

Слика 6. Трн (из E. Hallier 1888); угљенисана коштица *Prunus spinosa* L. (Феудвар код Мошорина; цртеж А. Медовић), разм. 1 мм

ЗОВА, БЗОВА, БАЗГА, БАЗ
(*Sambucus nigra* L.)

Археоботанички налази: Феудвар код Мошорина (бронзано/гвоздено доба); Гомолава код Хртковаца (млађе камено доба, гвоздено доба); Градина на Босуту код Вашице (старије гвоздено доба); Опово (млађе камено доба).

Зова је грм или мање дрво – висине до 5 м. Она веома рано листа. Цветови су јој ситни јаког, карактеристичног мириса и удружени у крупне цвасти. Они се јављају у нијансама од млечнобеле до жућкасте боје. Плодови су ситне, кугласте, тамнољубичасте, сјајне и сочне коштуничаве бобице, широке 5–6 мм. У њима се налазе 3 коштице и црвеномодри сок. Зова расте по селима, око кућа, уз плотове и живице, по пољима, шикарама, на обалама река, а нарочито на плодном и влажном земљишту. Њене бобице се још од праисторије користе за јело.

Бојене материје се добијају екстракцијом из плода и коре. Кора са грана се, као и корен, користи за добијање мешавине неопходне за бојадисање у црно. Зелена бојена материја добија се из листа, али само ако се као мочило користи стипса. Из плодова се добијају различите нијансе плаве и љубичасте боје. Сок од зове помешан са стипсом даје виолет, а помешан са стипсом и сољу лила боју. Познато је да су Римљани зовин сок користили као фарбу за косу, а да коса опрана бобицама скуваним у вину постаје црна. Бобице се понегде употребљавају и за бојење вина (порта). Плава боја из плодова одличан је природни лакмус и помаже при тестирању киселости или алкалности: бојена материја постаје зелена у алкалним срединама, а црвена у киселим растворима.

АПТА, БУРЈАН, СМРДЉИВА ЗОВА
(*Sambucus ebulus* L.)

Археоботанички налази: Феудвар код Мошорина (бронзано/гвоздено доба), Гомолава код Хртковаца (млађе камено доба, бакарно доба, гвоздено доба), Градина на Босуту код Вашице (старије гвоздено

доба); Опово (млађе камено доба); Старчево – Град (млађе камено доба); Жидовар код Орешца (бронзано доба).

Апта је вишегодишња зељаста биљка одбојног мириса. Може да нарасте до 1,5 м. Њени плодови су слични зовиним, али су неугодног мириса и отровни. У бобицама се налазе 3–4 семенке и љубичаст сок. У Србији се од њих донедавно пекла ракија, која се користила као лек против дизентерије. У „гладним годинама“, оне се могу користити за прављење пекмеза. За разлику од зове, апта се може сврстати како у корове, тако и у дивље воће.

Плава бојена материја и мастило добијају се екстракцијом из плода. У Румунији су се њени плодови употребљавали за бојење вина. Аптин сок користи се за фарбање косе у црно, бојадисање коже у плаво, вуне у нијансе од тамноплаве до црне, а лана у тамноплаво.

Слика 7. Зова (из E. Hallier 1888); апта (из E. Hallier 1888), на следећој страни

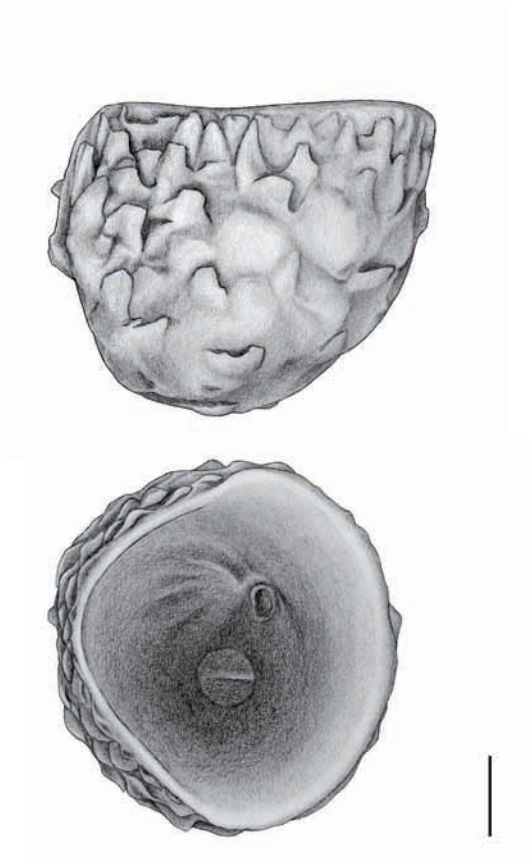
ХРАСТ (*Quercus* L.)

Археоботанички налази: Чарнок код Бачког Доброг Поља (млађе гвоздено доба); Феудвар код Мошорина (бронзано/гвоздено доба); Гомолава код Хртковаца (млађе камено доба, бакарно доба, гвоздено доба); Градина на Босуту код Вашице (старије гвоздено доба); Жидовар код Орешца (бронзано доба).

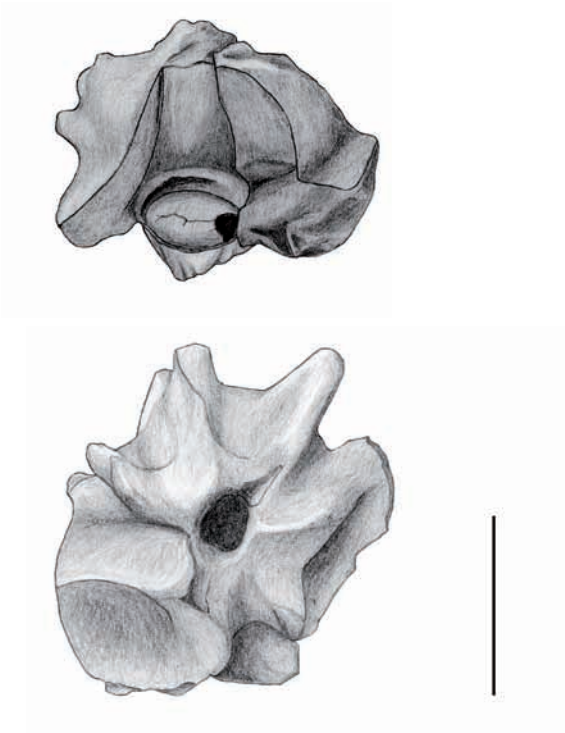
Храстово дрво је синоним за одличну дрвну грађу. Међутим, храст је имао значајну улогу и у исхрани праисторијских људи. Храстов жир може да се пече као кестен, али се може и кувати, након чега се гњечи у пире. Пре јела га треба очистити од љуске. Од храстовог жира је, такође, прављено брашно, од којег се месио хлеб.

У нашим крајевима је за бојење вуне у црно донедавно коришћена кора дрвећа: храста за фарбање тканине у црно, односно сиво; јасена за добијање зелене и зелено-црне боје; јабуке за жуту; јове за црну и земљану боју (каки)... Осим тога, црна боја се добијала и фарбањем галама (шишкама) храстовог жира. Да би се добили црни тонови, у купатило за бојење треба додати зелене галице (витриол), које служе као мочило.

Слика 8. Угљенисана купула храста (*Quercus*); цртеж А. Медовић, разм. 1 мм

Слика 9. Угљенисана гала осе шишаруше (*Andricus quercuscalicis* Burg.); цртеж А. Медовић, разм. 1 цм

ОБИЧНА КУРИКА, КУРИКОВИНА, МАШЉИКА, МЕКА ШИБА, ПАСЈА ПОГАЧА, ШИБОВИНА (*Euonymus europaeus* L.)

Археоботанички налази: Чарнок код Бачког Доброг Поља (млађе гвоздено доба) – угљенисано дрво.

Овај шиб расте свуда, а највише по ободима шума. У јесен га красе веома лепи ружичасти плодови. Цела биљка је отровна! Из плодова се добија жућкаста, али непостојана фарба, која бојадише вуну у жуто. Ћумур од обичне курике је идеално средство за писање и цртање. Семе и кора се, у недостатку других средстава, могу употребити за уништавање инсеката. То је, међутим, друга прича...

Слика 10. Обична курика (из Е. Hallier 1888); пасдрен (из Е. Hallier 1888), на следећој страни

ПАСДРЕН, ПАСЈА ЛЕСКА, ПАСДРЕНОВИНА,
ПАСЈАКОВИНА
(*Rhamnus cathartica* L.)

Археоботанички налази: Чарнок код Бачког Доброг Поља (млађе гвоздено доба) – угљенисано дрво.

Од бобице ове биљке добија се пријатна зелена боја, коју сликари врло радо користе. Да би се дошло до боје, бобице се претходно морају туцати у авану од бакра. Што се дуже држе у авану, боја је све zasiћенија. Ако се незреле бобице осуше и квасе у раствору стипсе, добија се боја шафрана. Овом бојом се може бојити кожа, вуна и хартија. Ако их пак кувамо у води којој је додат калијумов раствор или царска вода, онда боја постаје светложута. На северу Европе се екстрактом коре ове биљке вунене тканине боје у загаситожуту. Кора се претходно осуши на сунцу, а затим кува и у њу потапа чоја.

БИЉНИ БОЈАДИСЕРИ ИЗ ДРУГИХ КРАЈЕВА ЗЕМЉЕ

Док је у 4/3. веку пре нове ере у Војводини трајала епоха праисторије, додуше са јаким утицајем античке Грчке, југ Србије је већ припадао античком свету. На археолошком локалитету Кале – Кршевица код Бујановца откривено је велико урбано насеље. Свој процват је доживело за време Филипа Македонског и Александра Великог. Археолошки налази указују на веома развијену ткачку делатност, а археозоолошки на узгој оваца на овом локалитету. Овај град је неговао интензивне трговачке везе са Егејом. Стога није чудно што су баш овде пронађени остаци веома значајног биљног бојадисера.

БРОЋ, КРАП, ЦРВЕНАЦ
(*Rubia tinctorum* L.)

Броћ је вишегодишња зељаста повијуша која, уколико има ослонац, може да нарасте и до 2 м. Главни корен је јак и грана се на многе бочне коренове. Чланковит је и црвен. Стабљика је четвороугласта. Она може бити полегла, или се пење уз друге стабљике. Цветови су ситни и жутозелени. Цвета од јуна до јула. Плодови броћа су црне округле бобице, које сазревају од септембра до октобра.

Из броћа се добија један од најстабилнијих природних пигмената – ализарин. Ова биљка је вековима била коришћена за добијање црвене боје (турска црвена). Пигмент се налази у корену биљке. Осим тога, у њему се налази и други пигмент – ксантин, који тканине фарба у жуто. Броћ се као културна биљка узгајао у области Медитерана и на Блиском истоку. Користили су га стари Египћани, Грци и Римљани. Плиније Старији је тврдио да је броћ неопходан за фарбање вуне и коже, али и да је његов узгој изузетно профитабилан. Ланена тканина офарбана броћем добија роза нијансу.

Бочни корени броћа дугачки су 20–30 цм. Они се сакупљају тек после треће године, и то у пролеће и јесен, када се суше и ситне, или мељу. Црвена боја долази до изражаја тек после сушења.

Ализарин се везује само за оно текстилно влакно које је претходно мочено у одговарајућим металним солима. У народној медицини се корен броћа користи за лечење мокраћних органа. После свега наведеног се не треба чудити чињеници да после узимања препарата од броћа мокраћа постаје интензивно црвена. О јачини пигмента говори и следећи пример: уколико се броћ користи у исхрани животиња, њихове кости, мокраћа, млеко, па чак и „зној“ постају црвени.

РЕЦЕПТ ЗА ФАРБАЊЕ КОРЕНОМ БРОЋА:

Дан раније потопити корен броћа у воду. Обојену течност, у коју је потопљен корен и текстилни материјал, сипати у купатило за бојење, уз константно одржавање температуре 70–80°C. При већој температури боја ће постати браон. Да би се боја равномерно нанела на текстил, неопходно је константно мешање. Уколико се као мочило користи стипса, на текстилу ћемо добити јарке црвене тонове, а, уколико користимо металне соли, добићемо браон нијансе.

Слика 11. Броћ (из E. Hallier 1888); угљенисани плод *Rubia tinctorum* L. (Кале – Кршевица; цртеж А. Медовић), разм. 1 мм

Народни назив биљке	Ботанички назив биљке	Део биљке	Вуна	Лан
шафраника	<i>Carthamus tinctorius</i>	цвет	роза	роза
петровац	<i>Agrimonia eupatoria</i>	зељасти делови	жута	
жута ивица	<i>Ajuga chamaepitys</i>	биљка	браон	
жути прстенак	<i>Anthemis tinctoria</i>	цвет	жута	
кантарион	<i>Hypericum perforatum</i>	зељасти делови	жута	
кантарион	<i>Hypericum perforatum</i>	цела биљка	зеленкастожута	
трн	<i>Prunus spinosa</i>	плод	црвена	црвена
трн	<i>Prunus spinosa</i>	кора дрвета	нијансе од браон до црвене	
зова	<i>Sambucus nigra</i>	цвет и лист	светложута	
зова	<i>Sambucus nigra</i>	бобице	нијансе од браон до љубичасте	
апта	<i>Sambucus ebulus</i>	бобице	нијансе од тамноплаве до црне	тамноплава
храст лужњак	<i>Quercus robur</i>	кора дрвета, гале	нијансе од сиве до црне	
обична курика	<i>Euonymus europaeus</i>	плод	жута	
пасдрен	<i>Rhamnus cathartica</i>	плод	нијансе од зелене до жуте	
пасдрен	<i>Rhamnus cathartica</i>	кора дрвета	жута	
броћ ⁶	<i>Rubia tinctorum</i>	корен	црвена	роза

Табела Избор вероватних биљних бојадисера из праисторијске Војводине

До сада је праисторија овог подручја увек представљана црно-бело. Иако прикупљени археоботанички налази са археолошких локалитета у Војводини представљају само врх леденог брега, слободно се може рећи да је свакодневни живот у овим пределима био изузетно живописан и колоритан.

ЛИТЕРАТУРА

Biertümpfel, Andrea and Günter Wurl. Dye Plants in Europe, in: Thomas Bechtold and Rita Mussak (eds.) *Handbook of Natural Colorants*. Chichester, West Sussex UK: John Wiley and Sons, Ltd., Publication, 2009, 39–52.

Grieve, Margaret. *A Modern Herbal: The Medicinal, Culinary, Cosmetic and Economic Properties, Cultivation and Folk-Lore of Herbs, Grasses, Fungi, Shrubs & Trees with Their Modern Scientific Uses*. New York: Dover Publications Inc., 1971.

Grlić, Ljubiša. *Enciklopedija samoniklog jestivog bilja*. Zagreb: „August Cesarec“, 1990².

Marin, Petar i Budislav Tatić. *Etimološki rečnik naziva rodova i vrsta vaskularne flore Evrope*. Beograd: Margo art, 2004².

Hallier, Ernst. *Flora von Deutschland*. Gera-Untermhaus: Verlag von Fr. Eugen Köhler, 1888⁵.

Körber-Grohne, Udelgard. *Nutzpflanzen in Deutschland. Kulturgeschichte und Biologie*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag GmbH, 1994³.

Kroll, Helmut. Saflor von Feudvar, Vojvodina. Ein Fruchtfund von *Carthamus tinctorius* belegt diese Färbepflanze für die Bronzezeit Jugoslawiens. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 20 (1990): 41–46.

Марчетић, Милорад. Бојење биљним материјама: према подацима из Волнијевог хербара. *Рад војвођанских музеја* 3 (1954): 284–286.

Prinz, Eberhard. *Färberpflanzen. Anleitung zum Färben. Verwendung in Kultur und Medizin*. Stuttgart: Schweizerbart, 2009.

Šmelcerović, Miodrag; Dragan Dorđević i Mile Novaković. Bojenje tekstila bojama iz prirodnih izvora. *Hemijska industrija* 60, 5–6 (2006): 120–128.

Туцаков, Јован. *Лечење биљем: фитотерапија*. Београд: Култура, 1971.

ТЕГОВИ ОД АСТРАГАЛА ЗА ТКАЧКИ РАЗБОЈ

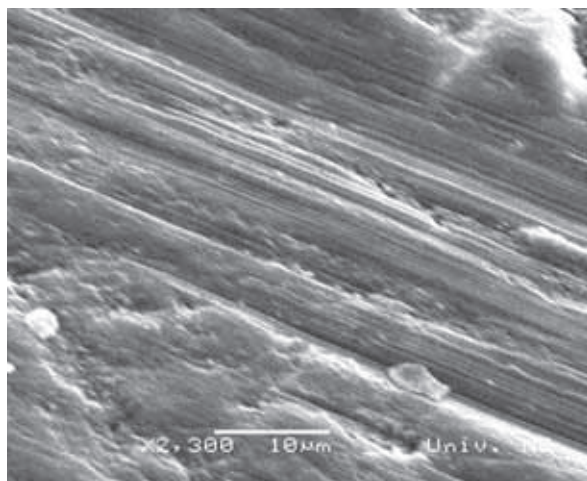

ТЕГОВИ ОД АСТРАГАЛА ЗА ТКАЧКИ РАЗБОЈ

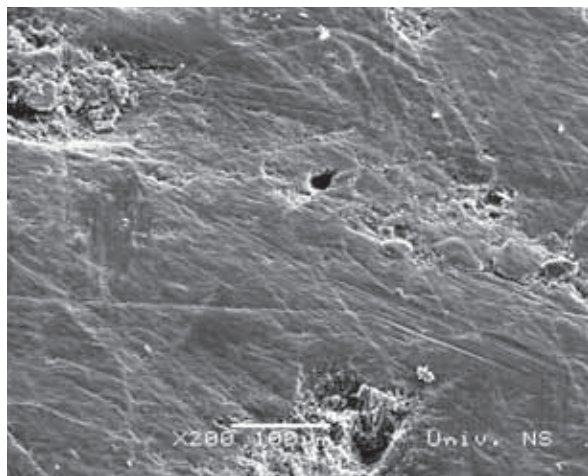
У кућама, објектима и јамама у неолитским слојевима на локалитету Гомолава пронађени су обрађени астрагали. До сада је откривено око 200 комада астрагала од три врсте животиња: домаћег говечета (*Bos taurus* L.), дивљег говечета или тура (*Bos primigenius* Вој.) и јелена (*Cervus elaphus* L.). На неким од пронађених астрагала су видљива оштећења и трагови горења, највероватније узроковани различитим видовима обраде. Под траговима обраде се подразумевају три до четири изглачане површине на дорзалној површини кости (слика 9). Астрагали су пронађени у го-

милама на подовима неолитских кућа. На неким су видљиви трагови примарне употребе. На основу утврђеног стања материјала може се претпоставити да су кости коришћене као алат – највероватније као тегови за разбој.

Података о оваквом виду обраде и употребе астрагала до сада није било у литератури, што је необично, с обзиром на то да се о ткању у праисторији много зна. Постоје примери обраде астрагала оваца и коза који су много ситнији, па је и њихова примена другачија. Чини се да су тегови од керамике чешће коришћени од коштаних, или се овом проблему није посветила довољна пажња.

Слика 2: СЕМ - увећана глачана површина говећег астрагала (x2300)

Слика 1: СЕМ - увећана глачана површина говећег астрагала (x200)

Глачане површине на астрагалима су различитих димензија, што се види на цртежима (слика 4, 6 и 8). Трагови глачања су, највероватније, настали међусобним трењем дорзалних страна астрагала – приликом њихове употребе као тегова за разбој. Међутим, постоји и могућност да су претходно глачани неким оруђем. На електронском снимку материјала се види да су правци трења пре свега били вертикални, са неколико косих линија (слика 1 и 2). Према броју, маси и врсти пронађених астрагала могу се одредити парови костију који су били довољно тешки да носе потку у вертикалном разбоју.

Обрађени астрагали пронађени су у кућама из млађег неолитског хоризонта на локалитету Гомолава (куће 1/1972, 3/1972 и VIII/1956). Осим у наведеним објектима, обрађивани астрагали пронађени су и испод пода куће 5 у блоку II, као и у јамама Д, О, П и Х у 21, 22, односно у 24. откопном слоју.

Према облику и величини глачаних површина се може претпоставити да су астрагали били коришћени у паровима, и то десни и леви – окренути један према другом својим дорзалним странама.

У **кући 1/1972¹** пронађена су 24 астрагала (3 комада од тура, 16 од говечета и 5 од јелена).

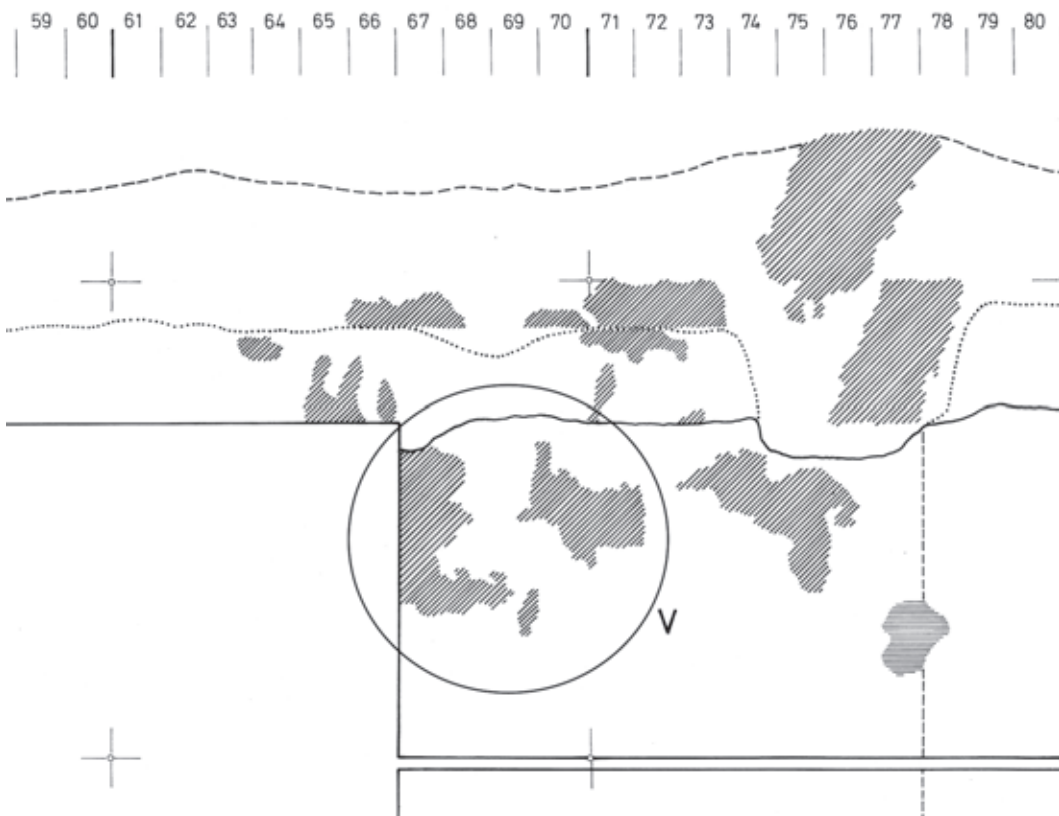
Са једном глачаном површином су пронађена 3 астрагала, са две глачане површине 7 астрагала, са 3 глачане површине 1 кост и са 4 површине 3 астрагала. Код 10 астрагала нема јасно изражених глачаних површина, што може бити знак почетка њихове употребе. Код три примерка постоји отвор прецизно обрађен у проксималном делу, док на једном астрагалу постоје два отвора. Дужина и ширина глачаних површина је различита, вероватно у зависности од употребе и величине саме кости. Дужина глачане површине на медијалном кондилусу може бити од 20 до 8 мм, а ширина од 2 до 5 мм. Глачане површине на латералном кондилусу су елипсасте, дугачке од 22 до 8 мм и широке од 4 до 9 мм. Латерални трагови глачања на дисталном делу кости су скоро округли, а медијални су у облику мање елипсе. Астрагали са траговима коришћења који су пронађени у поменутим кућама измерени су према упутству А. v. d. Driesch (1976).

1. *Bos primigenius* (тур – праговече), астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLI

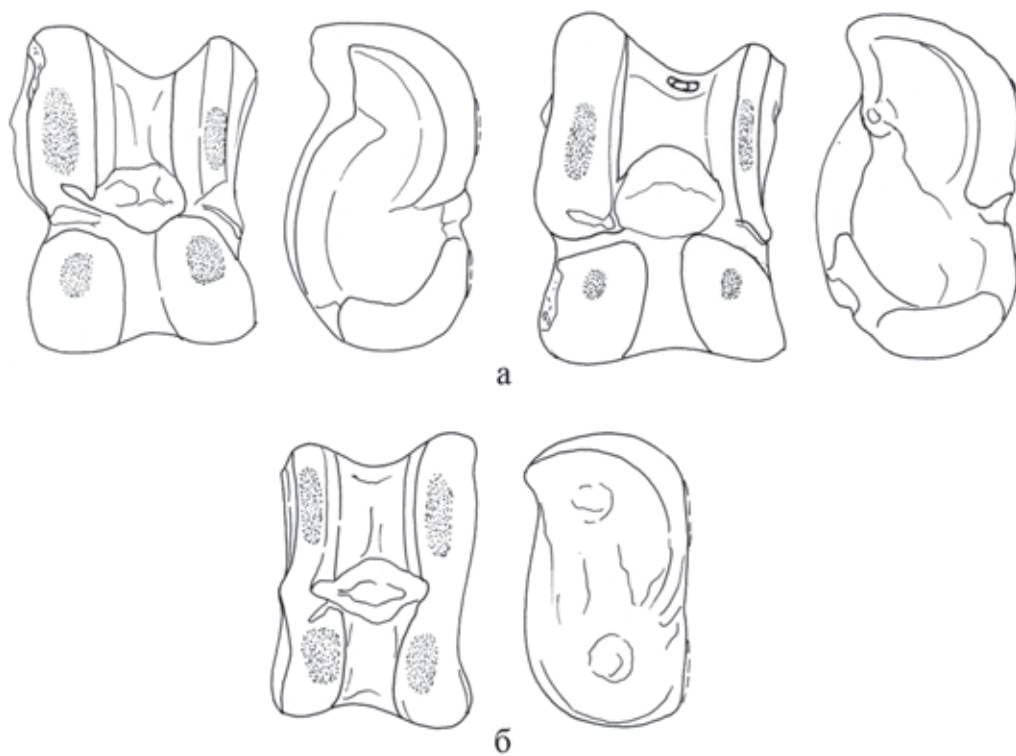
= 83,82 мм, GLm = 74,84 мм, DI = 46 мм, Dm = 46 мм, Bd = 51,92 мм, маса = 133,5 г, индекс = 61,93. Констатоване су две глачане површине на латералном и медијалном кондилусу: медијална проксимална дужина = 10 мм, ширина = 4 мм; латерална проксимална дужина = 10 мм, ширина 5 мм.

2. *Bos taurus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: GLI = 77,17 мм, GLm = 72,05 мм, DI = 44 мм, Dm = 45 мм, Bd = 49,19 мм, маса = 104 г, индекс = 63,74. Констатоване су три глачане површине – једна на латералној, а две на медијалној страни кости: медијална проксимална дужина = 14,4 мм, ширина = 5,07 мм; латерална проксимална дужина = 20,3 мм, ширина = 8,04 мм; медијална дистална дужина = 10,78, ширина = 7,85 мм; латерална дистална дужина = 10 мм, ширина = 6,63 мм.
3. *Bos primigenius* Вој. (тур – праговече), астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLI = 81,53 мм, GLm = 74,16 мм, DI = 44,5 мм, Dm = 45 мм, Bd = 52,44 мм, маса = 110 г, индекс = 64,31. Констатоване су две изглачане површине: медијална проксимална дужина = 10 мм, ширина = 5 мм; латерална проксимална дужина = 10 мм, ширина 6 мм.
4. *Bos primigenius* Вој. (тур – праговече), астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLI = 83,67 мм, GLm = 76,46 мм, DI = 46,5 мм, Dm = 47 мм, Bd = 53,18 мм, маса 122 г, индекс = 63,55. Констатоване су четири изглачане површине: медијална проксимална дужина = 15 мм, ширина = 6 мм; латерална проксимална дужина = 15 мм, ширина 9 мм; медијална дистална дужина = 8 мм, ширина = 8 мм; латерална дистална дужина = 10 мм, ширина = 10 мм.
5. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLI = 75,34 мм, GLm = 69,39 мм, DI = 41,4 мм, Dm = 42 мм,

¹ Астрагали су пронађени у квадрату 71, 72 / XIII, XIV блока V, у откопном слоју 15, на дубини од 3,08 м (Винча – Плочник Ц фаза, млађи винчански стамбени хоризонт).

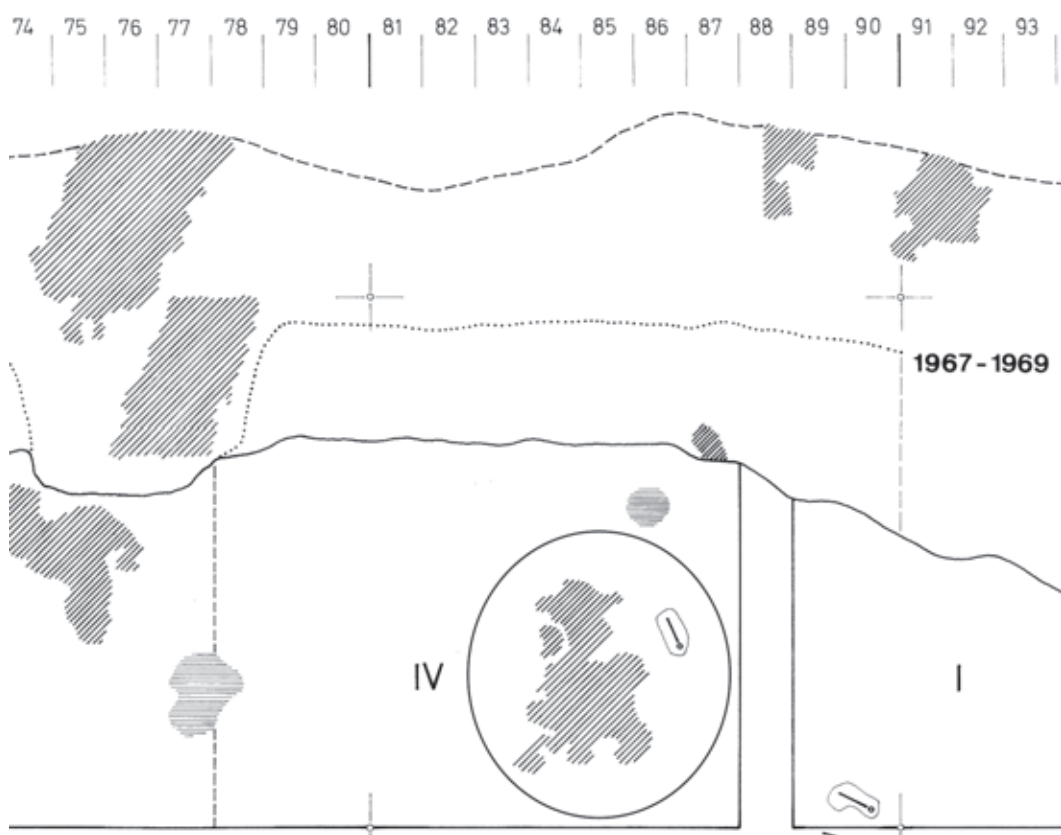

Слика 3: Основа винчанске куће 1 из 1972. године

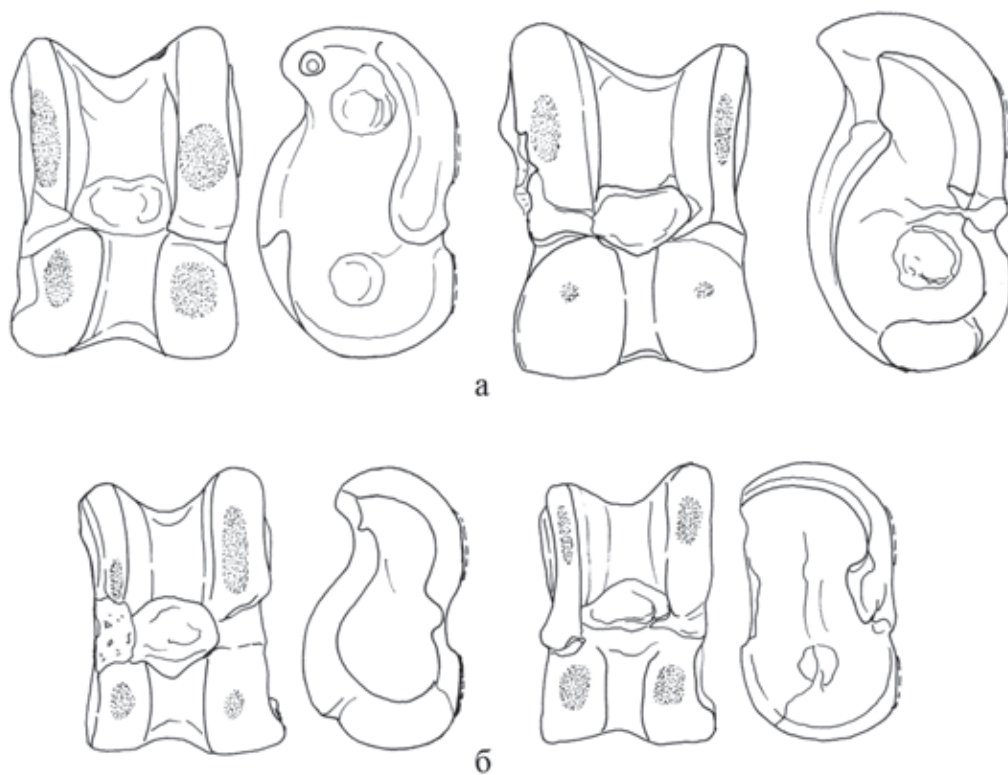

Слика 4: Схематски приказ астрагала из куће 1 (а - астрагали говечета, б - астрагали јелена)

- Bd = 50,68 мм, маса = 102 г, индекс = 67,26. Констатоване су две глачане површине: медијална проксимална дужина = 10 мм, ширина = 4 мм; латерална проксимална дужина = 9 мм, ширина 4 мм.
6. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLl = 66,85 мм, GLm = 60,38 мм, Dl = 38 мм, Dm = 38 мм, Bd = 41,8 мм, маса = 68 г, индекс = 62,52. Констатоване су две глачане површине: медијална проксимална дужина = 10 мм, ширина = 3 мм; латерална проксимална дужина = 8 мм, ширина 7 мм.
 7. *Cervus elaphus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLl = 62,4 мм, GLm = 56,35 мм, Dl = 34 мм, Dm = 34,3 мм, Bd = 41,46 мм, маса = 46 г, индекс = 66,44.
 8. *Cervus elaphus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: GLl = 66,97 мм, GLm = 62,09 мм, Dl = 36 мм, Dm = 39 мм, Bd = 44,56 мм, маса = 78 г, индекс = 66,97.
 9. *Cervus elaphus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: GLl = 55,8 мм, GLm = 52,93 мм, Dl = 30 мм, Dm = 32 мм, Bd = 36,67 мм, маса = 47 г, индекс = 65,71. Констатована је једна глачана површина: медијална проксимална дужина = 9 мм, ширина = 3 мм.
 10. *Cervus elaphus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLl = 64 мм, GLm = 58 мм, Dl = 34,5 мм, Dm = 35 мм, Bd = 41 мм, маса = 74 мм, индекс = 64,06. Констатоване су четири глачане површине: медијална проксимална дужина = 15,53 мм, ширина = 4,39 мм; латерална проксимална дужина = 17,67 мм, ширина 5,41 мм; медијална дистална дужина = 11,88 мм, ширина = 7,03 мм; латерална дистална дужина = 12,24 мм, ширина = 6,30 мм.
 11. *Cervus elaphus*, астрагал – десни. Мере: GLl = 60,5 мм, GLm = 56 мм, Dl = 33 мм, Dm = 34 мм, Bd = 38,5 мм, маса = 58 г, индекс = 63,63. Латерална проксимална дужина = 6 мм, ширина = 2 мм.
 12. *Bos taurus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: GLl = 72,2 мм, GLm = 66 мм, Dl = 40,5 мм, Dm = 41 мм, Bd = 46 мм, маса = 91 г, индекс = 63,71.
 13. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLl = 75,5 мм, GLm = 66,5 мм, Dl = 41 мм, Dm = 42 мм, Bd = 45 мм, маса = 73 г, индекс = 59,6. Констатована су два отвора на проксималној епифизи: dmax = 5,68 мм, dmin = 2,8 мм, dmax = 5,55 мм.
 14. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLl = 69,09 мм, GLm = 63,87 мм, Dl = 37,5 мм, Dm = 39 мм, Bd = 44,16 мм, маса 80 г, индекс = 63,94. Констатоване су четири глачане површине: медијална проксимална дужина = 10 мм, ширина = 4 мм; латерална проксимална дужина = 10 мм, ширина 6 мм; медијална дистална дужина = 7, ширина = 8 мм; латерална дистална дужина = 6 мм, ширина = 12 мм.
 15. *Bos taurus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: GLl = 65 мм, GLm = 59,5 мм, Dl = 36 мм, Dm = 36,2 мм, Bd = 41 мм, маса = 46 г, индекс = 63,03.
 16. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLl = 71,5 мм, GLm = 64,5 мм, Dl = 40 мм, Dm = 40,4 мм, Bd = 43 мм, маса = 78 г, индекс = 60,13.
 17. *Bos taurus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: GLl = 72,2 мм, GLm = 66,5 мм, Dl = 42 мм, Dm = 41 мм, Bd = 46 мм, маса = 78 г, индекс = 63,71. Констатован је један отвор на проксималној епифизи (d = 7,74 мм) и две глачане површине: медијална проксимална дужина = 8 мм, ширина = 4 мм; латерална проксимална дужина = 9 мм, ширина = 3 мм.

Слика 5: Основа винчанске куће 3 из 1972. године

Слика 6: Схематски приказ астрагала из куће 3 (а - астрагали говечета, б - астрагали јелена)

18. *Bos taurus*, астрагал – десни. Мере: GLl = 62 мм, GLm = 57,7 мм, Dl = 36 мм, Dm = 37 мм, Bd = 41 мм, маса = 60 мм, индекс = 66,12.

19. *Bos taurus*, астрагал – лево. Мере: GLl = 70 мм, GLm = 64,5 мм, Dl = 38,7 мм, Dm = 39 мм, Bd = 43 мм, маса = 77 г, индекс = 61,42. Констатоване су три глачане површине: медијална проксимална дужина = 6 мм, ширина = 2 мм; латерална проксимална дужина = 7 мм, ширина 5 мм; медијална дистална дужина = 7 мм, ширина = 8 мм.

20. *Bos taurus*, астрагал – десни. Мере: GLl = 75 мм, GLm = 69 мм, Dl = 41,2 мм, Dm = 44 мм, Bd = 44 мм, маса = 100 г, индекс = 58,66.

21. *Bos taurus*, астрагал – десни. Мере: GLl = 71,72 мм, GLm = 65,67 мм, Dl = 39,5 мм, Dm = 40 мм, Bd = 45,25 мм, маса = 68 г, индекс = 63,09.

22. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео. Мере: GLl = 70,71 мм, GLm = 65,93 мм, Dl = 40 мм, Dm = 40,5 мм, Bd = 45,06 мм, маса = 74 г, индекс = 63,72.

23. *Bos taurus*, астрагал – цео. Мере: GLl = 74,66 мм, GLm = 66,91 мм, Dl = 42 мм, Dm = 41,5 мм, Bd = 48,09 мм, маса = 81 г, индекс = 64,41. Констатоване су четири глачане површине: медијална проксимална дужина = 15,30 мм, ширина = 3,5 мм; латерална проксимална дужина = 16,99 мм, ширина = 5,46 мм; медијална дистална дужина = 6,83 мм, ширина = 3,35 мм; латерална дистална дужина = 6,59 мм, ширина = 4,96 мм. Констатован је отвор на проксималној страни између кондилуса: dmax = 6,67 мм, dmin = 3,3 мм.

24. *Bos taurus*, астрагал – десно. Мере: GLl = 71,96 мм, GLm = 67,46 мм, Dl = 40 мм, Dm = 41 мм, Bd = 47,14 мм, маса = 70 г, индекс = 65,5. Констатована је једна глачана латерална површина: дужина = 8 мм, ширина = 3 мм. На дорзалној страни је отвор,

проксимално: dmax = 5,11 мм, dmin = 3 мм.

Поред дужине и ширине астрагала измерене са латералне и медијалне стране, веома је важна и њихова маса. У графикону 1 је дат преглед маса астрагала домаћег говечета, које се крећу од 70 до 135 г. Прегледом графикана се може констатовати да постоји девет парова приближне тежине и величине, који су, вероватно, били коришћени као тегови укупне масе од 120 до 240 г. Такође су нађени парови костију чије се глачане површине подударају по величини и облику. Пошто су становници неолитских насеља у Подунављу, па и на Гомолави, веома добро познавали анатомију животиња, могуће је да су користили парове астрагала (леви и десни) од исте животиње.

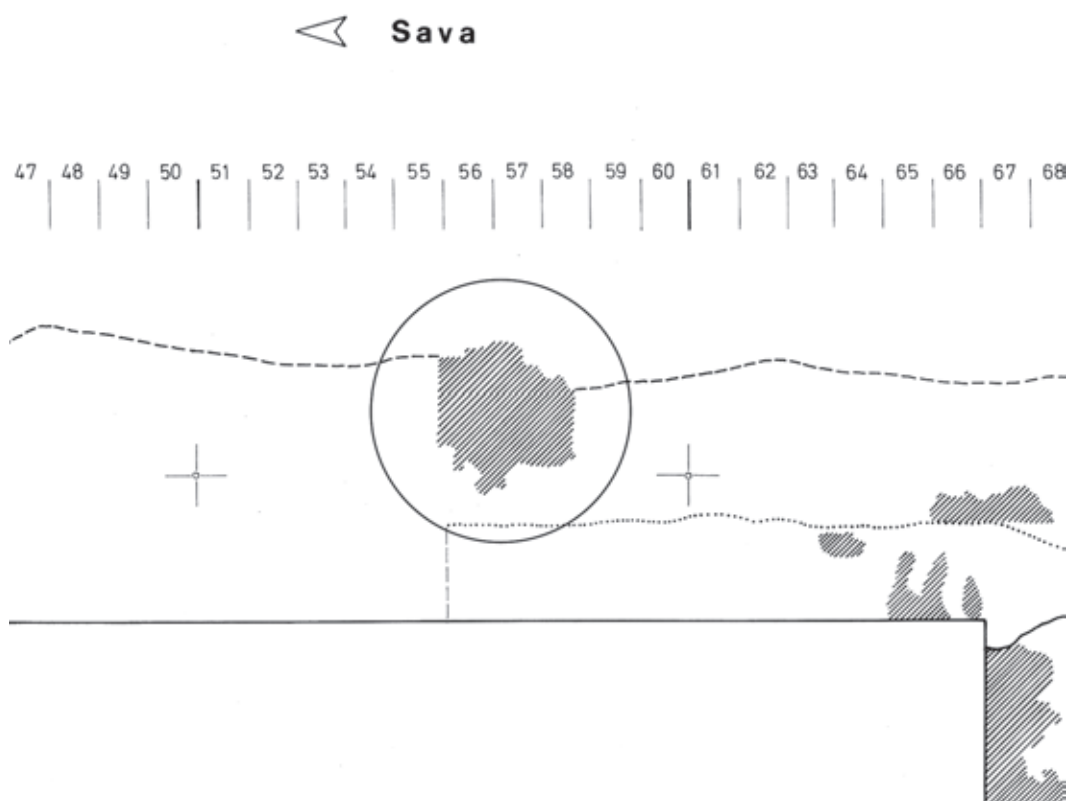
На графикону 2 је приказана маса јеленских астрагала, код којих се виде два потенцијална пара скоро исте тежине – од по 46 и 47 г и 74 и 78 г.

У кући 3/1972² је откопано 18 астрагала (12 примерака од говечета – *Bos taurusa*, 6 од јелена – *Cervus elaphusa*).

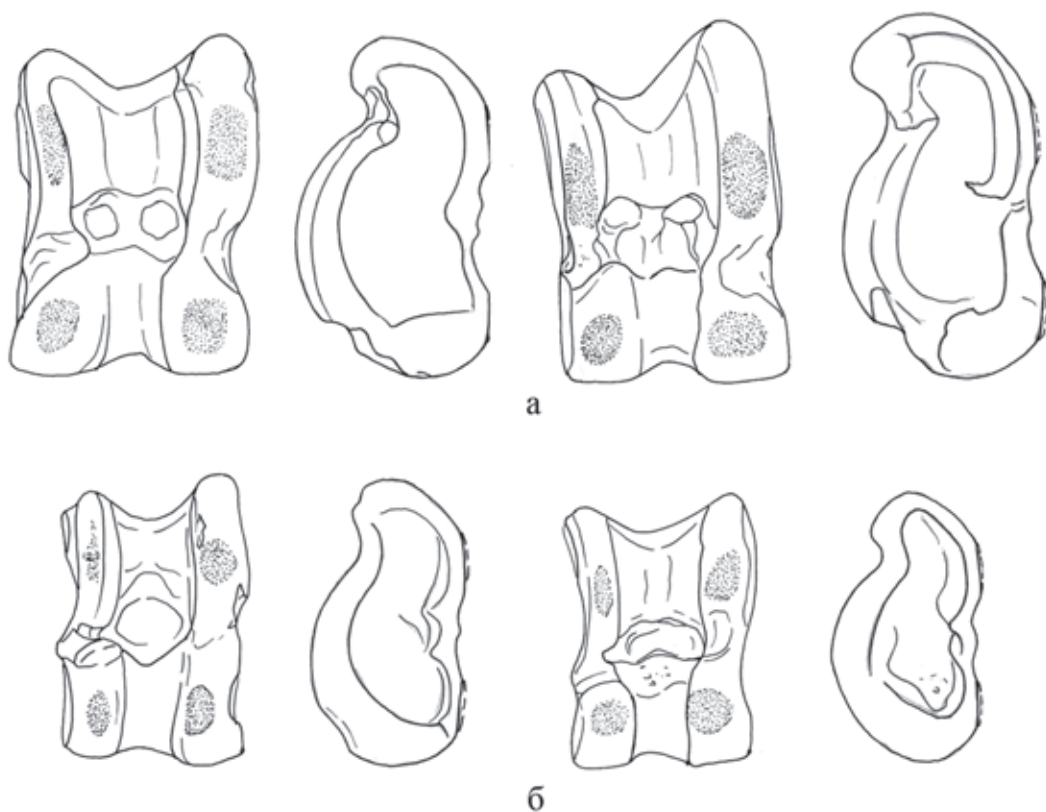
У овој кући је било 12 астрагала који су имали по четири глачане површине на дорзалним странама. Поред наведених, пронађена су два астрагала која су имала по три глачане површине, као и три астрагала са по 2 обрађене површине. На проксималном делу једне кости је био отвор. Ако узмемо у обзир чињеницу да се пар астрагала веже као одговарајући тег својим дорзалним странама, можемо претпоставити да су трагови тог померања остали видљиви на њима.

1. *Bos taurus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: GLl = 68,61 мм, GLm =

2Податак из теренског дневника – Гомолава 1972.г. Астрагали су пронађени у квадрату 85, 84/ XII, XIII блока IV, у откопном слоју 17, на дубини од 3,73 м (Винча, 7. VIII 1972).

Слика 7: Основа винчанске куће 8 из 1956. године

Слика 8: Схематски приказ астрагала из куће 8 (а - астрагали говечета, б - астрагали јелена)

- 63,23 мм, $Dl = 38,5$ мм, $Dm = 38$ мм, $Bd = 43,67$ мм, маса = 74 г, индекс = $Bd \times 100/GLl = 63,64$ мм. Констатоване су четири површине које су изглачане од трења: медијална проксимална дужина = 12 мм, ширина = 3 мм; латерална проксимална дужина = 10 мм, ширина = 7 мм; медијална дистална дужина = 7 мм, ширина = 7 мм; латерална дистална дужина = 7 мм, ширина = 7 мм.
2. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: $GLl = 70,5$ мм, $GLm = 64,29$ мм, $Dl = 39,5$ мм, $Dm = 41$ мм, $Bd = 47,25$ мм, маса = 103 г, индекс = 67,02. На дорзалној површини кости се виде 4 изглачана места: медијална проксимална дужина = 18 мм, ширина = 5 мм; латерална проксимална дужина = 22 мм, ширина = 7 мм; медијална дистална дужина = 14 мм, ширина = 5 мм; латерална дистална дужина = 13 мм, ширина = 8 мм.
 3. *Bos taurus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: $GLl = 71$ мм, $GLm = 67,21$ мм, $Dl = 41,2$ мм, $Dm = 42,5$ мм, $Bd = 46,66$ мм, маса = 111 г, индекс = 65,71 мм. Констатоване су две глачане површине: медијална проксимална дужина = 14 мм, ширина = 4 мм; латерална проксимална дужина = 12 мм, ширина = 5 мм; медијална дистална дужина = 2 мм, ширина = 2 мм; латерална дистална дужина = 3 мм, ширина = 3 мм.
 4. *Bos taurus*, астрагал – леви цео, адулт. Мере: $GLl = 70,92$ мм, $GLm = 67,4$ мм, $Dl = 40,3$ мм, $Dm = 40,5$ мм, $Bd = 43,36$ мм, маса = 86 г, индекс = 61,13. Констатоване су две глачане површине: латерална проксимална дужина = 11 мм, ширина = 7 мм; латерална дистална дужина = 9 мм, ширина = 6 мм.
 5. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, суб/адулт. Мере: $GLl = 67,76$ мм, $GLm = 60,8$ мм, $Dl = 38$ мм, $Dm = 38$ мм, $Bd = 42,26$ мм, маса = 69 г, индекс = 62,33. Констатоване су четири глачане површине: медијална проксимална дужина = 15 мм, ширина = 5 мм; латерална проксимална дужина = 15 мм, ширина = 8 мм; медијална дистална дужина = 7 мм, ширина = 10 мм; латерална дистална дужина = 12 мм, ширина = 6 мм.
 6. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: $GLl = 74,83$ мм, $GLm = 70,2$ мм, $Dl = 42$ мм, $Dm = 42$ мм, $Bd = 47,16$ мм, маса 104 г, индекс = 60,02. Констатован је отвор на проксималној страни: $dmax = 4,74$ мм, $dmin = 2,98$ мм. Констатоване су четири углачане површине: медијална проксимална дужина = 21,8 мм, ширина = 6,78 мм; латерална проксимална дужина = 14,46 мм, ширина = 10,34 мм; медијална дистална дужина = 13,05 мм, ширина = 6,45 мм; латерална дистална дужина = 12,75 мм, ширина = 10,15 мм.
 7. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: $GLl = 74,14$ мм, $GLm = 66,47$ мм, $Dl = 40,5$ мм, $Dm = 42,5$ мм, $Bd = 49,77$ мм, маса = 120 г, индекс = 67,12. Констатоване су четири глачане површине: медијална проксимална дужина = 13 мм, ширина = 4 мм; латерална проксимална дужина = 10 мм, ширина = 7 мм; дистална медијална дужина = 2 мм, ширина = 2 мм; дистална латерална дужина = 4 мм, ширина = 4 мм.
 8. *Bos taurus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: $GLl = 72,98$ мм, $GLm = 65,43$ мм, $Dl = 40,5$ мм, $Dm = 40,5$ мм, $Bd = 45,5$ мм, маса = 90 г, индекс = 62,34. Констатоване су четири глачане површине: медијална проксимална дужина = 17 мм, ширина = 5 мм; латерална проксимална дужина = 14 мм, ширина = 9 мм; дистална медијална дужина = 11 мм, ширина = 9 мм; дистална латерална дужина = 13,5 мм, ширина = 10 мм.
 9. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: $GLl = 68,87$ мм, $GLm = 63,67$ мм, $Dl = 39$ мм, $Dm = 39,5$

мм, Bd = 43 мм, маса = 94 г, индекс = 62,43. Констатоване су две глачане површине и трагови сечења (дистално): медијална проксимална дужина = 9 мм, ширина = 3 мм; латерална проксимална дужина = 11 мм, ширина = 8 мм.

10. *Bos taurus*, астрагал – леви, цео, адулт. Мере: GLl = 67 мм, GLm = 61,24 мм, Dl = 37,8 мм, Dm = 37,8 мм, Bd = 41,02 мм, маса = 72 г, индекс = 61,22. Констатоване су четири оштећене површине, које се не могу мерити.

11. *Bos taurus*, астрагал – десни, цео, суб/адулт. Мере: GLl = 61,16* мм, GLm = 56,99 мм, Dl = 35 мм, Dm = 35,5 мм, Bd = 37,3* мм, маса = 42 г, индекс = 60,98. Констатоване су четири глачане површине: медијална проксимална дужина = 12 мм, ширина = 5 мм; латерална проксимална дужина = 11 мм, ширина = 7 мм; дистална медијална дужина = 8 мм, ширина = 8 мм; дистална латерална дужина = 9 мм, ширина = 7 мм.

12. *Bos taurus*, астрагал – десни, цео, суб/адулт. Мере: GLl = 63,55 мм, GLm = 60,2 мм, Dl = 37 мм, Dm = 37 мм, Bd = 37,68 мм, маса = 62 г, индекс = 59,29 мм. Констатоване су две глачане површине и један отвор на проксималној страни: dmax = 3,6 мм, dmin = 2,26 мм; медијална проксимална дужина = 12 мм, ширина = 5 мм; латерална проксимална дужина = 11 мм, ширина = 7 мм; дистална медијална дужина = 8 мм, ширина = 8 мм; дистална латерална дужина = 9 мм, ширина = 7 мм.

13. *Cervus elaphus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: GLl = 62,43 мм, GLm = 59 мм, Dl = 33,4 мм, Dm = 35 мм, Bd = 40,53 мм, маса = 78 г, индекс = 64,92 мм. Констатоване су четири глачане површине: медијална проксимална дужина = 12 мм, ширина = 4 мм; латерална проксимална дужина = 12 мм, ширина = 7 мм; дистална

медијална дужина = 7 мм, ширина = 7 мм; дистална латерална дужина = 8 мм, ширина = 7 мм.

14. *Cervus elaphus*, астрагал – десни, цео, адулт. Мере: GLl = 60,94 мм, GLm = 56,06 мм, Dl = 32,7 мм, Dm = 34,8 мм, Bd = 40,12 мм, маса = 72 г, индекс = 65,83. Констатоване су четири глачане површине: медијална проксимална дужина = 9 мм, ширина = 9 мм; латерална проксимална дужина = 10 мм, ширина = 7 мм; дистална медијална дужина = 4 мм, ширина = 5 мм; дистална латерална дужина = 6 мм, ширина = 5 мм.

15. *Cervus elaphus*, астрагал – леви, цео. Мере: GLl = 59,14 мм, GLm = 55,64 мм, Dl = 32,5 мм, Dm = 33,5 мм, Bd = 37,91 мм, маса = 60 г, индекс = 64,10.

16. *Cervus elaphus*, астрагал – леви, адулт. Мере: GLl = 58,14 мм, GLm = 55,3 мм, Dl = 31 мм, Dm = 32 мм, Bd = 35,62 мм, маса = 46 г, индекс = 61,26. Констатоване су две глачане површине: латерална проксимална дужина = 6 мм, ширина = 3 мм; дистална латерална дужина = 4 мм, ширина = 3 мм.

17. *Cervus elaphus*, астрагал – леви. Мере: GLl = 62 мм, GLm = 57,7 мм, Dl = 32,5 мм, Dm = 33,5 мм, Bd = 38,52 мм, маса = 63 г, индекс = 62,12. Констатоване су три глачане површине: латерална проксимална дужина = 9 мм, ширина = 5 мм; медијална проксимална дужина = 9 мм, ширина 3 мм.

18. *Cervus elaphus*, астрагал – леви, адулт. Мере: GLl = 63,83 мм, GLm = 59,84 мм, Dl = 34,5 мм, Dm = 36 мм, Bd = 42,13 мм, маса = 75 г, индекс = 66. Констатоване су три глачане површине: латерална проксимална дужина = 7 мм, ширина = 5 мм; медијална проксимална дужина = 7 мм, ширина = 3 мм; дистална латерална дужина = 4 мм, ширина = 3 мм.

У кући 3 је утврђено 12 астрагала од говечета чија се маса креће од 42 до 120 г (графикон 3). И на овом узорку се могу уочити потенцијални парови сличне масе.

На 6 јеленских астрагала установљени су трагови обраде. Њихове масе су приказане у графикону 4.

У **кући VIII/1956** је, поред огњишта, пронађено 50 астрагала од праговечета, домаћег говечета и јелена (праговече 2, говече 38 и јелен 10).

A* = трагови обраде на дорзалној страни латералне и медијалне артикулације

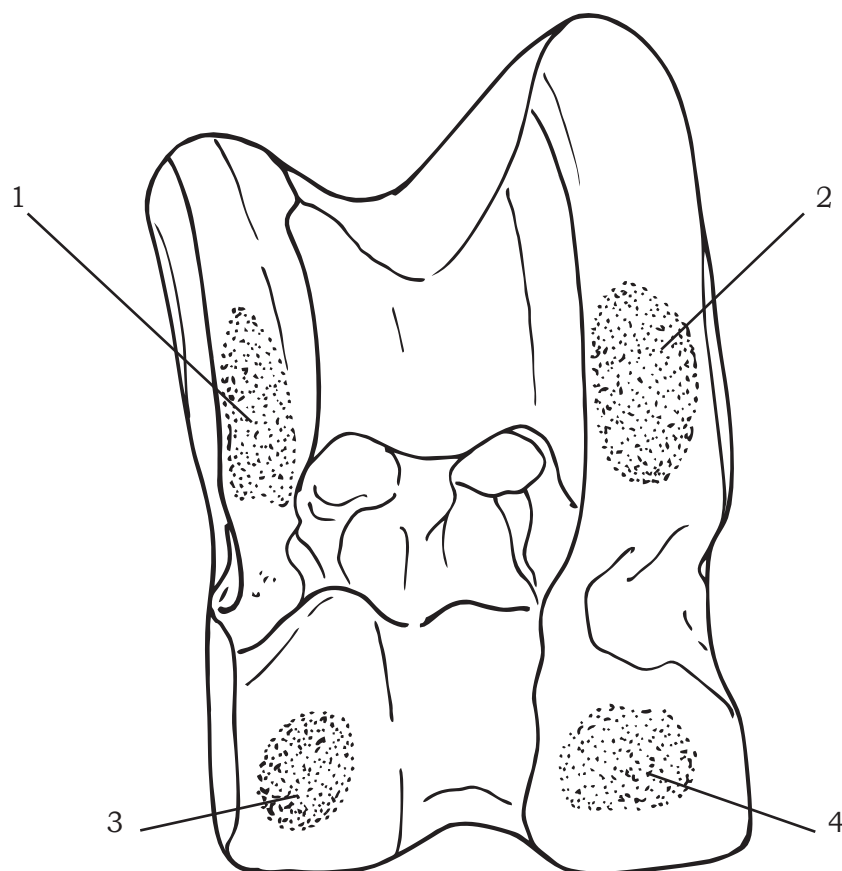
* = трагови примарног и секундарног оштећења

*** = трагови горења и недостатка кости

го = трагови горења

Слика 9: Дорзални приказ астрагала са глечаним површинама

1. проксимална медијална површина 2. проксимална латерална површина 3. дистална медијална површина 4. дистална латерална површина

Домаће говече (*Bos taurus*) – 40 астрагала са траговима обраде и горења (мере су изражене у милиметрима)

Ред. бр.	Стр. тела	GLl	GLm	Ll	Lm	Bd	Маса (г)
1.	sin.	80,43	72,92	45 A*	44,4 A*	49,5	110
2.	sin.	72,3	64,77	38,8	39,5	40,83	61
3.	sin.	69,72	65,06	–	38,5	40,1	54
4.	sin.	75	67,81	43,2 *	43,7 *	47,52	78
5.	sin.	69,77	65,33	39,2 A*	39,5 A*	43,81	71
6.	sin.	69,14	63,82	38 *	38 *	40,64	47
7.	sin.	73,36	65,44	39,7	40,6	47,53	79
8.	sin.	78,51	72,75	44,5 A*	44,7 A*	51,52	105
9.	sin.	70	63,79	38	38,5	42,47	60
10.	sin.	72,22	67,63	40,3	41	45,9	84
11.	sin.	77,33	71,86	43,9 A*	44 A*	50,79	106
12.	sin.	70,38	64,47	39,5	40,7	47,22	98
13.	sin.	68,24	62,35	38	38	43,38	62
14.	sin.	72,75	66,78	38,2 *	39	44,36	80
15.	sin.	69,93	62,33	39,5	38,7 *	42,11	66
16.	sin.	65,16	–	37	–	–	51
17.	sin.	74,77	68,44	–	44	47,75	84
18.	sin.	63,68	57,77	36	35,8	39,44	60
19.	sin.	73,42	66,3	40,7	– *	46,7	74
20.	sin.	67,21	–	37	–	–	48
21.	***						
22.	***						
23.	***						
24.	dex.						
25.	dex.	69,51 *	64,94	40	41	46,74	80
26.	dex.	69,14	63,33	39,4	39,6	42,41	57
27.	dex.	71,36	64,44	39,8	40,0	43,5	64
28.	dex.	71,35	66,37	39,5	40,5	43,69	80
29.	dex.	66	60,39	36,5	38,6	41,89	66
30.	dex.	68,22	63,41	38	39	41,33	62
31.	dex.	70,34	65,80	39	38	41,2	67
32.	dex.	69,48	63,59	37,8	37,9	40,96	71
33.	dex.	63,93	61,59	34,91	34,7	37,37	30
34.	dex.	69,83 *ro	65,56	38,8	39	42,95	70
35.	dex.	74,35 *ro	68,17	42	43	48,5	106
36.	dex.	71,08	66,30	39,6	40,2	44,32	75
37.	dex.	79,64	73,75	45 A*	45,5 A*	50,73	135
38.	dex.	74	69,70	40,8	42	45,13	100
39.	dex.	74,24 *ro	–	42	–	–	74
40.	dex.	–	–	–	–	–	54

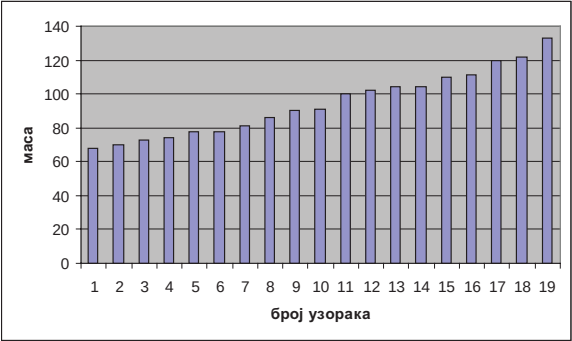
Јелен (*Cervus elaphus*) – 10 астрагала са траговима обраде и горења (мере су изражене у милиметрима)

Ред. бр.	Стр.тела	GLl	GLm	Ll	Lm	Bd	Маса (г)
1.	sin.	60,95	57,59	33 A*	34,5	39,42	60
2.	sin.	65,34	59,52	34 A*	35,7 A*	38,55	53
3.	sin.	63,49	59,66 *	33,5	35	39,8	67
4.	dex.	61,05	57,81	32,7 A*	32,3 *	37,56	51
5.	dex.	64,32	59,84	35	37,2	44,31	72
6.	dex.	64,19	60	35 A*	37 A*	44,42	54
7.	dex.	59,21	54,76	32,7 *	34 *	37,99	45
8.	sin.	58,14	53,66	30,8	31,3	35,44	40
9.	sin.	67,5	60	33,8	35,4	39,45	58
10.	sin.	61,89	58,95	35,3 A*	36,4 A*	40,6	70

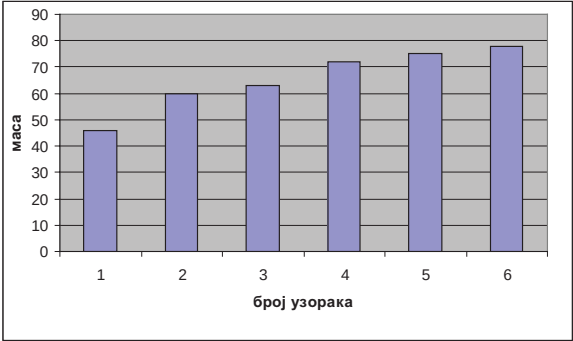
Маса астрагала од говечета из куће VIII/1956 представљена је на графikonу 5, где се, такође, уочавају групе од по два астрагала сличне тежине. На крају се уочава највећи стубац у графikonу, који припада праговечету. У овом узорку такође има астрагала са отвором за вешање, који је и обнављан.

Слика 10: Дорзални приказ астрагала говечета и јелена

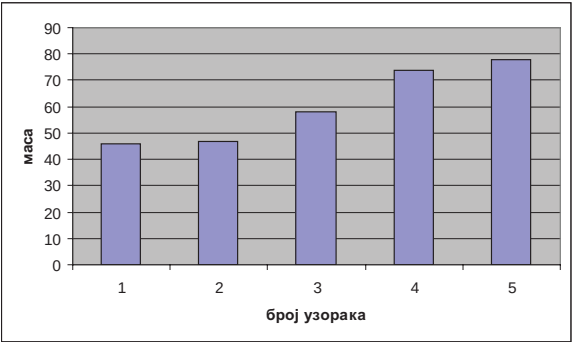

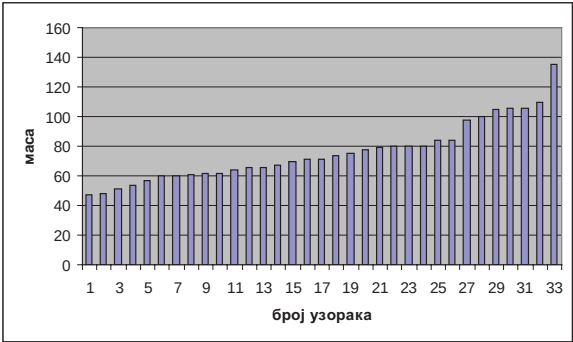
Графикон 1. Маса астрагала говечета из неолитске куће 1/1972

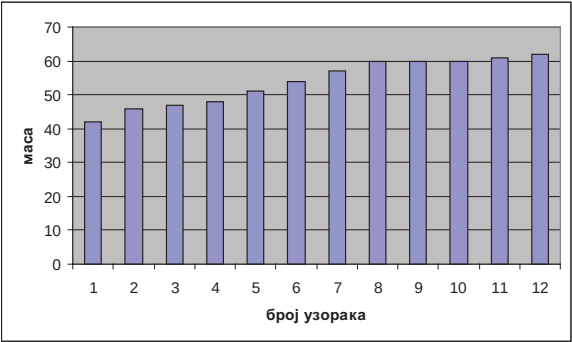
Графикон 4. Маса астрагала јелена из неолитске куће 3/1972

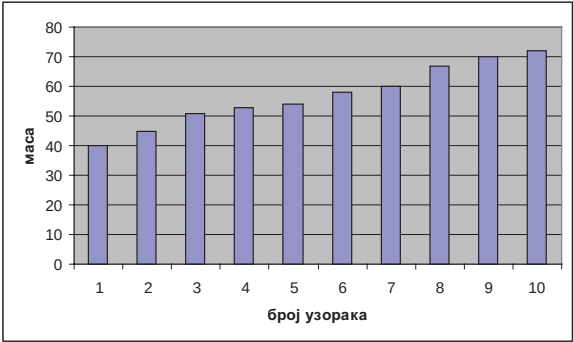
Графикон 2. Маса астрагала јелена из неолитске куће 1/1972

Графикон 5. Маса астрагала говечета из неолитске куће VIII/1956

Графикон 3. Маса астрагала говечета из неолитске куће 3/1972

Графикон 6. Маса астрагала јелена из неолитске куће VIII/1956

КАТАЛОГ

АНТРОПОМОРФНЕ ПЛАСТИКЕ СА ПРЕДСТАВАМА ОДЕЋЕ

* Приказ одеће на антропоморфним фигуринама углавном је извођен техником урезивања у свежу глину, пре печења. Бојење идола обављано је након печења.

1. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Средишњи део антропоморфне статуете – неуједначене црне и црвенкастосмеђе боје, fine фактуре, углачане површине. Глава и екстремитети недостају. Струк је наглашен моделовањем. На сачуваном делу торза је представљена одећа.* Испод оштећеног врата се, на предњој страни, налази изрез у облику слова V. На леђима се, од врата до кукова, пружа вертикална урезана линија, која прати контуру тела. Појас је у облику танке хоризонталне линије. Иако није у целости очувана, на фигурини су видљиви делови одеће – хаљина из два дела, која прати контуре витког женског тела.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е., Гомолава Ia–б фаза, ископавање 1954.
Димензије: висина 8,8 x 4,6 cm.
Место налаза: око винчанске куће 1/1954.
Музеј Војводине, инв. бр. А 1827

2. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Горњи део антропоморфне фигурине – црне боје, углачане површине. На петоугаоној глави је оштећено лице, док су бадемасте очи косо постављене и наглашене урезаним линијама. На темену се налази пет отвора за качење статуете. Дојке су пластично моделоване (једна је оштећена), док је струк благо наглашен. На рамену се налазе два хоризонтална отвора, која су служила за вешање фигурине. На сачуваном делу теракоте је представљена одећа.* Са обе стране фигурине су, на горњем делу тела, урезани низови паралелних косих линија, које се спајају на грудима, обликујући мотив „рибље кости“. С обзиром на то да је статуета очувана само до струка, урезане линије представљају горњи део хаљине (или хаљетка), који истиче женске атрибуте.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е., ископавање 1956.
Димензије: очувана висина 7,3 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. А 2737

3. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Доњи део седеће антропоморфне статуете – црвене боје, добре фактуре, углачане површине. Сачувани део теракоте представља доње екстремитете. Стопала су раздвојена. Ножни прсти су представљени кратким вертикалним урезима. Десно колено је незнатно оштећено. На сачуваном делу фигурине је представљена и одећа.* Хоризонталне и кружне линије, које прате облик женског тела, представљају доњи део одеће, највероватније хаљину. Није искључено ни то да је реч о дугачкој сукњи, која допире до чланака. Преко хаљине или сукње је, на предњој страни теракоте, концентричним круговима наглашена прегача. Иако се називу ножни прсти, стиче се утисак да су стопала заштићена кожном обућом, тј. дубоким чизмама, или пак чарапа.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава Ia–б фаза, ископавање 1956.
Димензије: 5,6 x 4,5 cm
Место налаза: испод неолитске куће 5/1956.
Музеј Војводине, инв. бр. А 2749

4. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Средишњи део антропоморфне фигурине – црне боје, углачане површине. Горњи део тела са главом и клупица недостају. На очуваном делу статуете је представљена одећа.* Са обе стране хаљине се налазе по две урезане вертикалне линије, које прате контуру тела и тако наглашавају женске атрибуте (истичу кукове). На леђима је, испод појаса, низом вертикалних уреза представљен додаток преко хаљине. То би могла бити марама или ешарпа са ресама, која се спушта низ леђа, од главе до кукова.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1956.
Димензије: 7,4 x 5,9 cm,
Музеј Војводине, инв. бр. А 2757

5. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА СА ДВЕ ГЛАВЕ

Антропоморфна статуета са две делимично спојене главе – потпуно очувана, црне боје, добре фактуре, углачане површине. Лица су петоугаона. Темена су благо закошена. Очи су у облику полукруга, а носеви су пластично моделовани и мало оштећени. Главе су спојене. На темену, ушима и рукама се налазе отвори за качење статуете. Руке су кружно савијене и постављене на кукове, док је стомак пластично истакнут. Доњи део фигуре је скраћен. На теракоти је урезаним линијама, које имају облик меандра и спирале, приказана одећа.* Изрез око врата је округао. Торзо и руке су прекривени изломљеним линијама, које формирају меандар. Струк је наглашен. Појас је представљен урезаном танком линијом. Украс на доњем делу фигурине, на наглашеним куковима и јаким ногама, у облику је спирале. Иако ово није уобичајена представа одеће односно хаљине или сукње на неолитским фигуринама, уметник је скренуо пажњу на то да је теракота у функцији двојног идола била обучена.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1965.
Димензије: 10,5 x 6,6 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. АП 5453
Публиковано: Брукнер 1965: 154, Т. XVI 1, 1а, 1б.

6. АМУЛЕТ

Амулет са два рожаста крака – ваљкаст, вертикално пробушен, смеђ, добре фактуре. Са једне стране се налази мрежасти орнамент, а са друге три косо урезане линије. Могло би се рећи да спада у групу предмета које су жене радо носиле као украс или привесак.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1955.
Димензије: висина 4,5 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. АП 101

7. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета са проширеном базом – оштећена, ваљкаста, црвенкасте боје, добре фактуре, углачане површине. На сачуваном делу теракоте је приказана одећа.* Доњи део фигури-не је украшен косим широким тракама, које су наизменично испуњене тачкастим убодима. Мало укошене вертикалне траке покривају ноге до чланака; оне представљају део дугачке хаљине (или сукње). Испод елегантне дугачке хаљине се наслућује складно женско тело.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1956.
Димензије: очувана висина 5 x 3,7 cm.
Место налаза: неолитска кућа VIII/1956.
Музеј Војводине, инв. бр. АП 942

8. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Доњи део антропоморфне стату-ете са проширеном базом – оштећена, пљосната, добре фактуре, сивоцрне боје. Тело је плочасто. Лева дојка је предста-вљена урезаном спиралном линијом; де-лимично је очувана. На ниским, нагла-шеним куковима су, са предње стране, урезане спирале. Поред тога, на предњем делу базе, леђима и задњој страни куко-ва су уцртане стрелице окренуте надоле. Иако није приказана одећа, фигурина је интересантна због знакова који су уцр-тани на њој – спирала и стрелица.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Белетинци, ископавање 1961.
Димензије: очувана висина 5,9 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. АП 7078
Публиковано: Брукнер 1962: 15, Т. IX 1а–б.

Напомена: Интересантан пример шематизације позновинчанских терако-та је пљоснати идол сивоцрне површине из јаме 1 у сонди II. У овом случају је до-шла до изражаја функција појединих де-лова тела. Непрецизно урезане спирале, које, вероватно, треба да обележе место груди и кукова, допуњене су урезаним знаковима, односно врховима стрела, чији правац треба повезати са магијским карактером фигуре (Брукнер 1962: 115, Т. IX, 1а–б).

9. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – делимично оштећена, ваљкаста, сивоцрне боје, добре фактуре, углачане површине, скоро полирана. Недостају глава и десна рука. Руке у облику патрљака окренуте су нагоре. Грудни су пластично моделоване, а база мало проширена. На изузетно витком телу је представљена одећа: дугачка хаљина – која покрива стопала, а при том истиче женске атрибуте. Горњи део хаљине је украшен. На грудима се налазе три поља са линијама урезаним у облику „мреже или меандра“, која чине декорацију. Интересантно је и то да линије урезане на левом рамену и на десној страни леђа веома личе на винчанске симболе на керамици.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1965.
Димензије: 10,7 x 8,3 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. АП 5076
Публиковано: Брукнер 1965: 154, Т. XII 2, 2а.

10. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета са скраћеним доњим делом – пљосната, сиве боје, добре фактуре. На фигурици су видљиви остаци црвене боје. Глава је овална. Нос је пластично моделован, а очи су у облику косих зареза. На челу су урезане косе линије, које прекривају и потиљак, те подсећају на косу. На фигурици је приказана и одећа. Горњи део фигурине, тј. торзо прекривен је косим паралелним линијама, које подсећају на широке трегере. Струк је назначен урезаним танким појасом. Испод њега су, такође, урезане вертикалне линије или траке, које чине други део хаљине или можда (?) сукње са широким тракама или трегерима. Слободно можемо рећи да је на доњем делу фигурине представљена богато набрана сукња, на којој су видљиви елементи плисирања.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1956.
Димензије: висина 4,9 x 3,3 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. АП 91

11. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Асиметрична антропоморфна статуета са проширеном базом – оштећена, пљосната, добре фактуре, неуједначене црвенкастосиве боје. На пљоснатом телу недостаје глава, док су руке у облику кратких патрљака. Дојке су пластично моделоване и постављене у висини рамена; кукови су наглашени, а основа је мало проширена. Тело је украшено урезаним изломљеним линијама (мотив меандра или рибље кости) и тачкастим убодима. Урезане линије покривају цело тело и могу се повезати са представом одеће. Веома упрошћен приказ тела, на којем су видљиви сви женски атрибути, говори о томе да уметнику није било важно одело, али је, ипак, изломљеном линијама приказао дугу хаљину, која досеже до чланака.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Винча D фаза, Белетинци, ископавање 1961.
Димензије: очувана висина 7,8 цм.
Музеј Војводине, инв. бр. АП 7077
Публиковано: Брукнер 1962: Т. VIII 2а, 2б, Т. XIV 1.

12. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Доњи део антропоморфне статуете са наглашеним куковима и проширеном базом – ваљкаст, тамносиве боје, fine фактуре, углачане површине. На доњем делу теракоте је представљена одећа.* Струк је наглашен, док је појас означен танком урезаном линијом. Доњи део хаљине сачињен је из два дела. Горњи део чине наизменично поређана украшена и празна поља, који досеже до колена. Доњи део хаљине – од колена до чланака, није орнаментисан. Елегантна дуга хаљина истиче женске атрибуте.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1965.
Димензије: очувана висина 4,7 цм.
Музеј Војводине, инв. бр. АП 5034

13. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета са „птичијим лицем“ – оштећена, добре фактуре, сивоцрне боје, углачане површине. Сачувани су глава и горњи део торза. Руке су у облику патрљака (лева недостаје); на њима су пробушене рупице. Дојке су благо наглашене. На закошеном темену се налазе четири отвора за вешање статуете. Одело није посебно наглашено. На врату се налази огрлица са лоптастим привеском, што указује на то да је одећа била приказана. Испод огрлице се назиру пластично моделоване груди.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Белетинци, ископавање 1961.

Димензије: очувана висина 5,8 цм.

Музеј Војводине, инв. бр. АП 7080

Публиковано: Брукнер 1962: 115, Т. VIII 3а–б; Т. XIV 2.

14. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, ваљкаста, црне боје, добре фактуре, углачане површине. Недостаје глава. Руке су у облику патрљака; на њима се налазе по две рупице за вешање статуете. На витком женском телу недостају дојке, док су глутеи благо наглашени. Одећа је представљена у виду дуге једноставне хаљине израђене од танког материјала. Она је припијена уз витко тело и допире до чланака.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1972.

Димензије: 7 x 5,1 цм.

Музеј Војводине, инв. бр. Г 1604

15. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Доњи део антропоморфне статуе са проширеном базом – ваљкаста, црвенкасте боје, добре фактуре, углачане површине. На сачуваном делу теракоте је представљена одећа.* Ваљкасто тело је украшено густо урезаним кратким линијама, неправилно распоређеним – попут меандра. Њима је назначена хаљина. Витко тело је, без сумње, украшавала богата дугачка хаљина. Уметник је, вероватно, желео да нагласи елеганцију неолитских жена.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1971.
Димензије: 4,2 x 2,7 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 730

16. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – оштећена, плочаста, црвенкасте боје, добре фактуре, углачане површине. Лице је троугаоно. Теме је равно, нос пластично обликован, а очи аплициране. На бради су урезане вертикалне линије, које представљају дугу браду. Руке су у облику патрљака; поред њих се, са обе стране, налазе по три кратке, вертикално урезане линије, којима је представљена одећа – можда огртач (?).

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1972.
Димензије: очувана висина 7 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 1562

17. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Средишњи део седеће антропоморфне статуе – сиве боје, добре фактуре, углачане површине. Струк и кукови су наглашени. На сачуваном делу теракоте је представљена одећа.* Горњи део хаљине или кошуље је припијен уз витко тело. Појас је назначен танком линијом. Доњи део хаљине представљен је мрежастим линијама. Са предње стране се налази прегача, приказана урезаним цикцак линијама.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1972.
Димензије: 5,9 x 2,8 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 1600

18. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Доњи део антропоморфне статуе – ваљкаста, добре фактуре, црне боје. На углачаној површини се налазе трагови беле и црвене боје. Фигурини недостаје глава и горњи део торза са рукама. Трбух је испупчен, а кукови наглашени. Доњи део фигурине је проширен. Стопала су назначена. На украшеном делу кукова, односно на спиралама се налазе трагови црвене боје. На сачуваном делу фигурине је приказана одећа.* По средини торза је урезана вертикална линија, која представља горњи део хаљине припијене уз витко тело. Појас је наглашен широком урезаном линијом. На леђима су урезане три вертикалне линије, које се завршавају кружним убодима. Хаљина је од кукова до базе украшена кружним и спиралним линијама. На предњој страни фигурине је, преко хаљине, постављена и прегача. Декорација на прегачи се разликује од оне на хаљини. Прегача је украшена тачкастим убодима. Орнаменти на доњем делу хаљине односно прегаче били су испуњени белом бојом (делимично сачуваном). Статуета представља жену која стоји. Њена хаљина је дуга и веома декоративна.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Белетинци, ископавање 1961.
Димензије: очувана висина 7 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. АП 7079
Публиковано: Брукнер 1962: 115, Т. VIII 1a–б, Т. XIV 3.

19. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Горњи део антропоморфне фигурине – светлоцрвене боје. Недостају глава, лева рука и доњи део тупа. Фигурина је реалистички моделована. Грудни су пластични. Одећа је наглашена танким урезаним линијама, различито постављеним. Линије урезане испод врата на предњој страни представљају пластрон на кошуљи или хаљини, на којем је сачувана црвена боја. Линије око врата, на раменима и грудима представљају богато украшену хаљину са набраним рукавима. Задња страна одеће приказана је урезаним линијама постављеним у облику меандра.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1974.
Димензије: 6,2 x 8 x 3,8 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 2492

20. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Половина антропоморфне статуе са проширеном базом – ваљкаста, црне боје, добре фактуре. Глава и лева половина тела недостају. Дојке су пластично моделоване, док су руке у облику кратких патрљака. Хаљина се састоји из два дела. Изрез око врата је у облику слова V. На горњем делу фигурине је представљена кошуља или део хаљине без рукава. Појас је назначен танком линијом. Испод њега се налази други део хаљине, представљен урезаним линијама у облику меандра. Женски атрибути су благо наглашени.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1975.
Димензије: 10,5 x 4,5 x 3 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 2683

21. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Горњи део антропоморфне статуе – сиве боје, добре фактуре. Глава је сумарно моделована и четвороугаона. Нос је наглашен, а очи су у облику јамица. Дојке су пластично моделоване. Руке су у облику патрљака подигнутих нагоре. Вертикални урези на рукама, врату и грудима представљају хаљину или огртач.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава Ia–b фаза, ископавање 1975.
Димензије: висина 7 цм.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 2658
Публиковано: Брукнер 1976: Т. VI 2.

22. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – оштећена, сиве боје. На петоугаоном лицу је пластично моделован велики нос, док су очи и уста представљени рељефно – урезима. Теме је закошено. Дојке су пластично обликоване. Са задње стране главе, као и од потиљка до половине леђа урезане су вертикалне линије, које представљају косу.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1976.
Димензије: 9,6 x 9 x 4 цм.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 2909

23. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – плочаста, сумарно моделована, сиве боје, добре фактуре. Теме је равно. Очи нису урезане, док је пластично обликован нос оштећен. Испод носа су урезане три кратке вертикалне линије. Руке су у облику патрљака. Између пластично моделованих дојки (груди) налази се орнамент у виду меандра. На предњој страни фигуристине је, урезаним линијама, представљен женски полни орган.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1977.
Димензије: висина 5,5 цм.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 3268

24. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – делимично оштећена, плочаста, добре фактуре, црвене боје, углачане површине. Глава је троугаона. Нос и очи су представљени кратким урезима, док су дојке пластично моделоване. Урезаним линијама су представљени делови одеће.* Хаљина се састоји из два дела. Горњи део се завршава изрезом у облику слова V. Појас је представљен урезаном танком линијом. Доњи део хаљине или сукње је представљен изломљеним линијама сложеним у облику меандра или „рибље кости“.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава Ib фаза, ископавање 1980.
Димензије: висина 10,2 цм; ширина главе 5,8 цм.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 4406

25. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Део антропоморфне статуете са кратким доњим дело и проширеном стопом – пласната, светлоцрвене боје, добре фактуре. Глава и десна рука недостају, док је лева рука делимично сачувана и пробушена. Струк је наглашен. На сачуваном делу теракоте је приказана одећа.* Изрез око врата је у облику слова V, што указује на то да је на фигурици била представљена одећа. На леђима је, урезаним вертикалним линијама, представљена равна коса.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава Ib фаза, ископавање 1980.
Димензије: 6,3 x 6,2 x 2,4 cm.
Место налаза: под винчанске куће 1/1980.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 4425

26. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета на престолу – оштећена, тамноцрвене боје, добре фактуре. На теракоти су видљиви трагови горења. Задњи део теракоте, леђа и руке недостају. Глава је троугаона. Нос је пластично моделован, док су очи бадемасте. Изнад левог ока се налазе три косо урезане линије, које представљају косу, а на темену низ рупица за вешање статуете. Испод браде се налази орнамент у облику медаљона, који се састоји од три урезане линије и два убода. Престо је украшен разним мотивима: у вертикалним пољима се налазе урезане цик-цак линије и тачкасти убоди.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава Ib фаза, ископавање 1980.
Димензије: висина 13 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 4486 и Г 4487
Публиковано: Brukner 2009: 7, Figure 9.

27. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Доњи део антропоморфне статуе-те са проширеном базом – ваљкаста, сиве боје, добре фактуре, углачане површине. На фигурини су истакнути женски атрибути. Бокови су наглашени. На сачуваном делу статуете су представљени делови одеће. Хаљина је наглашена урезаним линијама. Доњи део хаљине или сукње је богато украшен: волани су представљени лучним и хоризонталним тракама које се преклапају.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава Ia–б, ископавање 1981.
Димензије: очувана висина 5,2 цм.
Место налаза: испод винчанске куће 2/1980.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 4551

28. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета на престолу – добро очувана, ваљкаста, смеђе боје, добре фактуре. На троугластој глави је сачувано лево ухо, на којем се налази рупица за вешање статуете, док је нос пластично моделован. Руке су у облику патрљака; на њима се налазе рупице. Ноге су кратке и савијене, тј. фигурина је представљена у седећем положају. Иако није посебно наглашена, одећа је приказана. Са предње стране фигурине је представљено правоугаоно поље, испуњено урезаним линијама које формирају орнамент у облику ромбова. Овај истакнути детаљ највероватније представља прегачу, која је посебно истакнута. Важност овог детаља је наглашена стрелицама урезаним на куковима, чији су врхови окренути ка украшеном пољу.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,

Гомолава Ia–b фаза, ископавање 1981.

Димензије: висина 9,6 цм.

Место налаза: испод винчанске куће 1/1980.

Музеј Војводине, инв. бр. Г 4554

Публиковано: Brukner 1986: 33, T. 3/3; Brukner 2009: 7, Figure 10.

29. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета са проширеном базом или стопом – оштећена, ваљкаста, црвенкасте боје, добре фактуре, углачане површине. Недостаје глава и обе руке, које су у облику патрљака окренутих нагоре. Дојке су мале и пластично обликоване, док су грутеи наглашени. На сачуваном делу фигурине је представљена одећа.* Дугачка хаљина се састоји из два дела. Горњи део је припијен уз тело. Струк је наглашен широким појасом. Хаљина испод појаса састоји се из два дела. На предњој и задњој страни фигурине је приказана тканина која је украшена тачкастим убодима. На куковима се смењују поља украшена убодима и празна поља.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава Ia–b фаза, ископавање 1982.
Димензије: висина 10,6 цм; пречник 4,7–4,2 цм.
Место налаза: испод винчанске куће 1/1980.
Музеј Војводине, инв. бр. Г4683

30. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – оштећена, плочаста, тамноцрвене боје, fine фактуре. Тело је сумарно моделовано. Руке су у облику патрљака окренутих нагоре. Дојке су пластично представљене. Лице је сумарно обликовано; делимично је оштећено. Очи и уста су урезани, а нос назначен убодима. Одећа је представљена урезаним линијама. На врату је урезан троугласти знак у облику дуплог V. На раменима и рукама је, вероватно, представљен део огртача.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава I а–b фаза, ископавање 1981.
Димензије: 10,2 x 8,2 cm.
Место налаза: испод куће 1/1980.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 4616
Публиковано: Брукнер 1986: 33, Т. 3/4.

31. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Доњи део антропоморфне статуете са проширеном основом – сивосмеђе боје, добре фактуре. На сачуваном делу фигурине је урезаним линијама представљена одећа.* Хаљина или сукња, која допире до чланака, представљена је закошеним урезаним линијама; оне прате витко тело, истичући кукове.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава I а–b, ископавање 1981.
Димензије: очувана висина 4,5 cm; основа 3,4 cm.
Место налаза: испод винчанске куће 6/1980.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 4620

32. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Торзо антропоморфне статуете – светлосмеђе боје, песковите фактуре. Недостаје глава и обе руке, које су моделоване у виду патрљака окренутих нагоре. Дојке су мале и пластично обликоване. На сачуваном делу торза је представљена одећа.* На грудима су урезане изломљене линије, постављене као ромбови, који чине горњи део хаљине. Између дојки се налази неколико вертикалних урезаних линија, које можда представљају луксузну огрлицу.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава I а–b, ископавање 1981.
Димензије: 6,6 x 6,1 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 4625

33. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, плочаста, црне боје, fine фактуре, углачане површине. Глава је троугаона. Очи су плитко урезане у облику бадема, док се на ушима налази отвор за вешање статуете (десно уво недостаје). На сумарно моделованом телу, руке су савијене и положене на груди; прсти су јасно раздвојени. На сачуваном делу фигурине је приказана одећа.* Отвор на хаљини је у облику слова V, док су на рукавима урезане линије, које истичу одело.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1972.
Димензије: 11,5 x 10,5 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 1645

34. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Глава антропоморфне статуете – сиве боје, углачане површине, добре фактуре. Теме је закошено по средини. Чело је заобљено, нос велики и пластичан, а очи су у облику полукругова оивичених трепавицама. На челу се налазе две урезане хоризонталне линије – које представљају дијадему или капу. Глава веома подсећа на маску.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1982.
Димензије: 5,3 x 5 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 4675

35. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Глава антропоморфне статуете – троугаона. Очи су у облику бадема. Целом дужином истакнутог носа је урезана линија која се на челу грана у два дела и завршава на закошеном темену. На задњој страни главе је, урезаним вертикалним линијама, представљена коса. Испод браде су урезане вертикалне линије, које можда представљају браду. На глави се налазе остаци црвене боје – окера.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1955.
Димензије: 5,3 x 6 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. А 2706

36. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина на престолу – делимично оштећена, ваљкаста, неуједначене црне боје, добре фактуре, углачане површине. Глава је троугаона. Лице је оштећено, а теме заправљено, са равномерно распоређеним удубљењима. Руке су у облику патрљака; десна рука недостаје, као и доњи екстремитети. На фигурини је, изломљеним линијама, представљена одећа.* Појас је приказан кружним испупчењима, постављеним око струка. Стиче се утисак да је одећа била израђена од комада коже (?).

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1965.

Димензије: висина 11,1 цм.

Музеј Војводине, инв. бр. AP 5325

Публиковано: Брукнер 1965: 154, Т. XIII 1–1b, Т. XVI 2–2b.

37. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – оштећена, сивосмеђе боје, добре фактуре, углачане површине. Лице је петоугаono. Нос је масиван и наглашен. Очи су у облику полукруга; испод њих се налазе вертикални урези, који означавају дуге трепавице. Чело је украшено вертикалним урезима, који означавају косу. На торзу недостају дојке и руке. На теракоти је приказана одећа.* Изрез на хаљини је у облику слова V, док су на раменима урезане линије које означавају рукаве.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1972.

Димензије: 5 x 4,5 цм.

Музеј Војводине, инв. бр. AP 6301

38. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета са „птичијим лицем“ и проширеном базом – потпуно очувана, ваљкаста, црне боје. На равном темену су, по средини, урезане две линије. Очи су бадемасте, а уши назначене урезаним линијама. Руке су у облику патрљака. На теракоти је приказана одећа.* Изрез на хаљини је у облику слова V, док се на рукама налазе три урезане линије, које истичу одећу. Вертикалне траке на леђима су спојене са појасом. Појас је представљен урезаном широком линијом, која је испуњена тачкастим убодима. Доњи део статуте је скраћен и без назнаке одеће.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1976.
Димензије: висина 9,1 цм.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 2966

39. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета са проширеном базом – очувана, ваљкаста, добре фактуре, углачане површине. Лице је петоугаоно. Теме је косо засечено. Очи су пластично моделоване и у облику полумесеца, док је нос велик. Руке су у облику патрљака, на којима се налазе отвори за вешање теракоте. Иако није посебно наглашена, хаљина је приказана; она је дуга – досеже до чланака, и истиче витко женско тело са наглашеном задњицом. На фигурини су сачувани остаци црвене боје, што указује на то да је коришћена приликом обреда.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава Ia–б, ископавање 1973.
Димензије: 11,2 x 5,9 цм.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 1959
Публиковано: Брукнер 1976: 37, Т. V 4.

40. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина на престолу – оштећена, тамносиве боје, углачане површине, реалистички представљена. Глава и лева рука недостају. Тело је лепо обликовано. Дојке и стомак су наглашени, док су ноге раздвојене и уклапају се у предњи део престола. Десна рука је положена на кук. На њој се налазе два хоризонтална отвора, која су служила за качење статуете. На фигурини је представљена одећа.* Изрез око врата је у облику слова V. Рукави су дугачки и набрани изнад лактова, а завршавају се богатом декорацијом – у виду набора или „плисеа“. Горњи део хаљине је лепо обликован, према витком торзу фигурине. На боковима и леђима су приказани вертикални шавови, који истичу елеганцију хаљине. Широки појас је украшен у виду кругова. На богато декорисаном престолу се наслућује доњи део хаљине. „Чарапе или ципеле“ су богато украшене. На статуети су видљиви остаци беле и црвене боје. Декорација на бочним странама престола састоји се од већих и мањих кружића смештених у ограђена поља, која су косо постављена. На задњој страни столице је урезан орнамент у виду спирале.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1975.

Димензије: 5,4 x 3,1 cm.

Место налаза: између куће 4/1975 и објекта А/1975.

Музеј Војводине, инв. бр. Г 2759

Публиковано: Брукнер 1976: 43, Т. VI 5.

41. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – ваљкаста, сиве боје, добре фактуре. На сумарно моделованој глави се издваја велики нос и кружне аплициране очи. Руке су у облику патрљака. Дојке су округле и аплициране, а доњи део тела је ваљкаст и скраћен. На теракоти није приказана одећа. На основу аплицираних груди фигурина је опредељена као женска.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава, ископавање 1977.
Димензије: 6,5 x 5 x 1,8 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 3348
Публиковано: Брукнер 1976: 42, Т. V 7.

42. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, сиве боје, добре фактуре. На троугаоном лицу је пластично моделован нос, док су очи приказане у виду дубљих јамица. Руке су у облику патрљака. Дојке су пластично моделоване. На равном темену и потиљку су урезане вертикалне линије, које представљају косу. На грудима је урезан орнамент у облику меандра, који асоцира на делове одеће.

Винчанска култура, V миленијум п. н. е.,
Гомолава I а–б фаза, ископавање 1973.
Димензије: 6 x 5,7 cm.
Музеј Војводине, инв. бр. Г 1850
Публиковано: Брукнер 1976: 43, Т. VI 1.

43. РЕЉЕФ

Рељеф са представом жене у лежећем положају која држи дете у наручју. На петоугаоним лицима су пластично моделовани носеви, док су очи урезане. Делови одеће приказани су урезивањем. Површина на којој лежи жена вероватно представља део постеље.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.

Димензије: 9,1 x 4,3 cm.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1233

Публиковано: Васић 1936а: 152, сл. 322; Васић 1936б: 121, сл. 556а, б; Бабовић 1984б: кат. 177; Игњатовић 2008: 221, кат 53.

46. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета на постољу – оштећена, светлоцрвене боје, добре фактуре, углачане површине. На петоугаоном лицу се истичу урезане крупне очи и пластично обликован дугачки нос. Чело је украшено урезаним линијама. Дојке су пластично моделоване. Руке недостају, али су биле савијене у лактовима. Шаке су положене на стомаку. На профилисаном темену и бокovima се налазе хоризонтални отвори, који су служили за вешање теракоте. На теракоти је представљена одећа, у овом случају хаљина.* Изрез на хаљини је у облику слова V. Вертикално урезане линије прилагођене облику тела чине горњи део хаљине и спуштају се до струка. Појас је наглашен урезаном танком линијом. Доњи део је, такође, приказан урезаним линијама, прилагођеним столици (престолу) и обогаћен новим детаљем. Преко хаљине је, хоризонталним линијама, представљена прегача.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1933.

Димензије: висина 12,4 cm.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1228

Публиковано: Васић 1936б: 115, сл. 548а–ц; Игњатовић 2008: 224, кат. 61.

45. АНТРОПОМОРФНА ФИГУРИНА

Горњи део антропоморфне фигурине – неуједначене црне боје, добре фактуре, углачане површине. На троугаоном лицу доминира пластично обликован нос и крупне очи у облику полумесеца. На високом челу су урезане линије, које вероватно представљају капу или мараму; линије су испуњене белом бојом, а површина између њих црвеном бојом. Дојке су пластично моделоване, а руке су приказане у облику патрљака. На фигурини је приказана одећа:* састоји се од једноставне хаљине са V изрезом. На левој руци је сачуван рукав, који је означен двама урезаним линијама. На темену и рукама се налазе перфорације.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.
Димензије: висина 7,2 см
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1106
Публиковано: Васић 1936б: 69, сл. 367 а–с.
Игњатовић 2008: 223, кат. 54.

44. LADY OF VINČA

Антропоморфна статуета на постољу – оштећена, црне боје, добре фактуре, углачане површине. На петоугаоном лицу је пластично моделован дугачак нос и урезане крупне очи. Десна рука је савијена у лакту и положена на груди (дојку), док лева рука недостаје. На темену, лицу и рукама се налазе перфорације. На статуети је приказана одећа:* састоји се од хаљине са V изрезом и наизменично постављеним, широким црно полираним и црвено бојеним тракама, које покривају горњи део тела.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.
Димензије: висина 13,2 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1222
Публиковано: Васић 1932: сл. 41; Васић 1936б: 113, сл. 539а–ц; Бабовић 1984б: кат. 179; Игњатовић 2008: 221, кат. 54.

47. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета на постољу – оштећена, светлобраон боје, fine фактуре, углачане површине. Глава и руке недостају. На сачуваном делу фигурине су пластично моделоване дојке и наглашени кукови. Перфорације се налазе на рукама и боковима. На теракоти је приказана одећа.* Хаљина се састоји из два дела. Изрез око врата је у облику слова V, који се спушта до наглашеног пупка. Вертикалним линијама које су урезане са обе стране торза, од рамена до струка, приказан је горњи део хаљине. Струк је наглашен узаним појасом. Доњи део хаљине је украшен косим паралелним урезима. На украшеном постољу је, испод колена, хоризонталним линијама представљена обућа са „чарапама“.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1933.

Димензије: висина 7,9 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1220

Публиковано: Васић 1936б: 112, сл. 535а–ц;

Игњатовић 2008: 224, кат. 62.

48. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета на постољу – делимично оштећена, црне боје, углачане површине. Лице је петугаоно. Нос је пластично моделован, а очи су урезане. Руке су у облику патрљака; лева рука недостаје. Код очију и на темену се налазе кружни отвори за качење теракоте. На теракоти је представљена одећа:* једноставна хаљина са V изрезом, припијена уз витко тело; други делови одеће се назире, откривајући пластично моделоване груди и благо наглашене кукове.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1933.

Димензије: висина 10,2 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1211

Публиковано: Васић 1936б: 110, сл. 522а–ц;

Игњатовић 2008: 224, кат. 63.

49. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Седећа антропоморфна статуета – оштећена, светлоцрвене боје, углачане површине. Глава и десно раме са надлактицом недостају. Руке су савијене у лактовима; шаке су положене на стомак. Дојке су пластично обликоване. Ноге су подвијене, тако да фигура седи на стопалима. На фигурини је представљена одећа: хаљина сачињена из два дела. Изрез око врата је у облику слова V. Вертикалне линије од рамена до струка прате женску фигуру, док су руке увучене у хаљину („цепове“ или прорезе). Струк је ниско постављен и означен танким појасом. Други део хаљине састављен је из неколико делова, од којих су неке испуњене убодима. На подвијеним ногама се налази обућа са „чарапама“, означена урезаним хоризонталним линијама.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.

Димензије: висина 7,9 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у

Београду, инв. бр. 1197

Публиковано: Васић 1936а: 149, сл. 313; Васић 1936б:

105, сл. 449а–ц; Бабовић 1984б: кат. 174; Игњатовић

2008: 225, кат. 65.

50. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета са проширеном базом – ваљкаста, црне боје, углачане површине. Лице је троугаоно. Очи су урезане у виду полукругова, а нос је пластично обликован. На челу су урезане линије, док се на темену налази шест отвора за вешање статуете. Руке су у облику патрљака; на њима су пробушене по две рупе за качење фигурина. На фигурини је представљена одећа.* Дуга хаљина пада преко обуће. Појас је обележен хоризонталном троструком линијом, док је прегача назначена косим тракама са убодима. На статуети су наглашени женски атрибути.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.

Димензије: висина 7,3 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у

Београду, инв. бр. 1146

Публиковано: Васић 1936а: 55, сл. 95; Васић 1936б:

79, сл. 422а–ц; Игњатовић 2008: 225, кат. 66.

51. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина са подвијеним ногама – ваљкаста, оштећена, сиве боје, углачане површине. Глава, руке и делови ногу недостају. Дојке су пластично обликоване, док се на леђима налази испупчење у облику грбе. На теракоти је представљена одећа.* Хаљина се састоји из два дела. Изрез око врата је округлао (или можда V). Вертикално урезане линије са обе стране торза су равномерно распоређене и прилагођене телу са женским атрибутима. Појас је назначен урезаном танком линијом. Доњи део хаљине представљен је кратким линијама, распоређеним у виду поља. На бутима и леђима се налазе низови хоризонталних линија, који указују на наборе или „плисе“.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1933.

Димензије: висина 5,5 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1200

Публиковано: Васић 1936б: 105, сл. 503а–ц;

Игњатовић 2008: 226, кат. 67.

52. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – оштећена, црне боје, полиране површине. Глава и руке недостају. На прелепо извајаном телу су пластично приказане дојке, наглашени кукови, глутеи, ноге и колена. На патрљцима руку и између потколеница се налазе перфорације. Иако није наглашена, одећа је приказана на фигурини. Хаљина је представљена плитким хоризонталним канелурама, које дочаравају богатство тканине – можда свиле (?).

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1931.

Димензије: висина 13,7 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 947

Публиковано: Васић 1932: 44, сл. 93; Васић 1936а: 142, сл. 297; Васић 1936б: 18, сл. 130а–ц; Игњатовић 2008: 226, кат. 68.

53. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – оштећена, тамносиве боје, углачане површине. Сачуван је доњи део фигурине, са траговима црвене боје. Моделовањем су наглашени трбух, глуеи и бутине. Одећа односно хаљина, која је припијена уз тело, само се наслућује. Појас је приказан аплицираним кружним и овалним медаљонима.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1930.

Димензије: висина 8,4 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 971

Публиковано: Васић 1932: 45, сл. 96; Васић 1936б: 24, сл. 158а–ц; Игњатовић 2008: 227, кат. 70.

54. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – оштећена, ваљкаста, црне боје, углачане површине, скоро полирана. Сачуван је доњи део фигурине са наглашеним глуеима. На очуваном делу је приказана одећа. Горњи део хаљине, припијен уз тело, приказан је урезаном вертикалном линијом, која досеже до појаса. Појас је наглашен широком траком. Доњи део хаљине или дугачке сукње састоји се из два дела. На предњој страни се налазе косе широке траке. Мала троугласта прегача испуњена је убодима. Са задње стране су урезани троуглови и меандри.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1930.

Димензије: висина 8,4 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1054

Публиковано: Васић 1932: 45, сл. 96; Васић 1936б: 24, сл. 158а–ц; Игњатовић 2008: 227, кат. 71.

55. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – оштећена, црне боје, углачане површине. На њој су видљиви трагови црвене боје. Сачуван је део торза и доњи део фигурине ваљкастог облика. Моделовањем су наглашени трбух и глутеи. На очуваном делу фигурине је приказана одећа. Хаљина је припијена уз тело. Појас је представљен урезаном хоризонталном линијом. Други део хаљине (или можда сукње?) назначен је урезаним линијама, које су косо постављене и покривају 2/3 дужине. Доњи део хаљине је раван, припијен уз листове и нема украса.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1933.
Димензије: висина 6,2 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1116
Публиковано: Васић 1936б: 70, сл. 379а–ц; Игњатовић 2008: 227, кат. 72.

56. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, црвенкастосиве боје, добре фактуре, углачане површине. Недостаје глава. Руке су у облику патрљака, са суженим крајевима. Дојке су пластично моделоване и мало размакнуте. Струк, бокови и глутеи су наглашени. На фигурини је представљена дводелна хаљина. Изрез око врата је у облику слова V, док је горњи део хаљине припијен уз витко тело. Појас је спуштен и постављен на кукове. Други део хаљине је наглашен вертикалним, паралелно постављеним урезима, који се спуштају од кукова – па се добија утисак да је хаљина плисирана. Она веома подсећа на хаљину из 30-их година прошлог века – такозвану хаљину за чарстон (плес).

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.
Димензије: висина 8,4 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1135
Публиковано: Васић 1936б: 81, сл. 427а–ц; Игњатовић 2008: 228 кат. 73.

57. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна статуета – оштећена, ваљкаста, сиве боје, добре фактуре, углачане површине. Недостаје глава. Руке су у облику патрљака, који су равно засечени и перфорирани. Струк, бокови и глутеи су наглашени. Одећа је приказана: чини је једноставна равна хаљина. На грудима је урезан V изрез. Струк није означен појасом, али је наглашен. У доњем делу хаљине је приказана широка хоризонтална трака која је испуњена косим урезима – можда „везом“.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.

Димензије: висина 6,6 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1149

Публиковано: Васић 1936б: 81, сл. 427а–ц; Игњатовић 2008: 228, кат. 74.

58. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, стубаста, тамносиве боје, углачане површине. Недостаје глава. Грудни нису наглашене. Руке су у облику патрљака; на крајевима се налазе перфорације. Бокови и глутеи су назначени моделовањем. На фигурини је приказана одећа. Једноставна равна хаљина досеже до земље. По средини хаљине се налази широка вертикална трака, испуњена убодима.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1933.

Димензије: висина 8 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1671

Публиковано: Игњатовић 2008: 228, кат. 75.

59. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, ваљкаста, мркосиве боје, углачане површине. На њој су видљиви трагови црвене боје. Руке су у облику кратких патрљака. Дојке и глутеи су наглашени. Одећа је приказана вертикалним урезаним тракама, које формирају врло интересантну дводелну хаљину са наглашеним и набраним рукавима. Преко дојки су коси, а на куковима хоризонтални набори. На доњем делу хаљине, са предње стране, налази се кратка прегача приказана у облику реса или „плисеа“. На задњој страни хаљине су вертикални урези, који веома подсећају на „плисе“.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1930.
Димензије: висина 10,4 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 976
Публиковано: Васић 1932: 121, сл. 142; Васић 1936б: 26, сл. 168а–ц; Игњатовић 2008: 229, кат. 76.

60. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, сиве боје, углачане површине. Недостаје глава. Руке су у облику патрљака са рупицама. Бокови и глутеи су наглашени моделовањем, док је пупак пластично истакнут. Одећа је приказана урезивањем. Једноставна хаљина допире до земље. На грудима се налази дупли V изрез, док је појас приказан широком хоризонталном траком, на којој се налази кружни украс (или украс у облику медаљона). Доњи део хаљине је проширен. Испод кукова се налази додатак у облику наизменично постављених троуглова.

Винчанска култура, Бело брдо, Ископавање 1929;
Димензије: висина 8,3 цм.
Ископавања 1929, дубина 5,1 м
Археолошка збирка Филозофског факултета, инв. бр. 1079
Публиковано: Васић 1936б: 60, сл. 327а–ц; Игњатовић 2008: 229, кат. 77.

61. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, ваљкаста, неуједначене црне боје, fine фактуре. На њој су видљиви трагови црвене боје. Глава и десна рука недостају, док је лева рука делимично сачувана. Моделовањем су наглашени струк, кукови и глутеи. На фигурини је приказана одећа: хаљина – која допире до земље. На врату се налази двоструки V изрез, док је појас приказан у виду широке траке. Доњи део хаљине је украшен са обе стране: на предњој страни су приказани ромбови, а на задњој спирале.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.
Димензије: висина 6,9 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1109
Публиковано: Васић 1936б: 69, сл. 370а–ц; Игњатовић 2008: 229, кат. 78.

62. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, неуједначене боје, добре фактуре, углачане површине. На њој су видљиви остаци црвене боје. Део торза је очуван. Моделовањем су истакнути кукови и глутеи. Одећа је приказана урезивањем. Хаљина се састоји из два дела. Горњи део чине широке траке, чији се троугласти крајеви завршавају на предњем делу тела – стомаку. На грудима је приказан велики комад тканине у облику троугла, који је повезан са широким хоризонталним тракама на леђима и постављен као пластрон. Појас је назначен широком траком. Доњи део хаљине чине правоугаоне траке које чине мање целине. Поља су наизменично украшена црвеном бојом или убодима. Широке троугаоне траке на горњем делу хаљине украшене су црвеном бојом.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1933.
Димензије: висина 6,3 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1121
Публиковано: Васић 1936б: 72, сл. 388а–ц; Игњатовић 2008: 230, кат. 80.

63. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, сиве боје, углачане површине. На њој су видљиви трагови окер боје. Недостаје глава, као и руке, на чијим су остацима сачувани трагови перфорације. Дојке су пластично обликоване. Коса, која прекрива груди и леђа, представљена је сноповима вертикално урезаних линија. На фигурини је приказана и одећа. Горњи део хаљине је припијен уз тело, док је појас приказан урезаном линијом. Доњи део хаљине (или можда сукње) сачињен је из два дела. Први део је назначен урезаним линијама, које формирају мрежаст орнамент или можда „плисе“, док други део није украшен. Предња страна хаљине је допуњена дугачком прегачом, која је украшена мрежастим орнаментом, као и хаљина.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1930.

Димензије: висина 16,2 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 988

Публиковано: Васић 1932: 122, сл. 143; Васић 1936б: 30, сл. 187а–ц; Бабовић 1984б: кат 168; Игњатовић 2008: 230, кат. 81.

64. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, ваљкаста, светлобраон боје, углачане површине. Недостају глава и руке, које су биле положене на кукове. Моделовањем су истакнути трбух, бокви и глутеи. На теракоти је представљена одећа. Хаљина је израђена из „два“ дела. Горњи део је представљен у виду меандра. Појас је истакнут кружним удубљењима. Доњи део хаљине чине вертикалне траке, од којих су неке украшене шрафирањем – можда имитирају плетену тканину.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.

Димензије: висина 9,3 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1053

Публиковано: Васић 1936б: 50, сл. 285а–ц; Игњатовић 2008: 231, кат. 82.

65. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина овалног пресека – оштећена, светлобраон боје, углачане површине. Глава и десна рука недостају. Моделовањем су наглашени струк, кукови и глутеи. Одећа је припијена уз тело; приказана је урезаним линија. Хаљина је састављена из три дела. Горњи део хаљине чине правоугаона поља која представљају комаде текстила, док је изрез око врата у облику слова V. Струк је наглашен танким појасом. Доњи део хаљине чине два дела: први део се спушта од бокова до колена и представљен је правоугаоним пољима, док је други део састављен из једног комада и нема украса.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.
Димензије: висина 10,5 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1112
Публиковано: Васић 1936б: 70, сл. 375а–ц; Игњатовић 2008: 231, кат. 83.

66. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, ваљкаста, светлобраон боје, добре структуре, углачане површине. Моделовањем су наглашени бокови и глутеи. На теракоти је приказана одећа. Дугачка декоративна хаљина састоји се из три дела. Горњи део је сачињен од правоугаоних поља који представљају комаде текстила, различитих димензија, од којих су ужи комади украшени убодима. Појас је представљен урезаном линијом. Доњи део хаљине чине два дела. Први део се спушта од бокова до колена и сачињен је од правоугаоних поља, који су постављени као ромбови. Украшени су убодима/јамицама, док други део нема украса и израђен је из једног комада тканине.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.
Димензије: висина 6,6 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1080
Публиковано: Васић 1936б: 61, сл. 329а–ц; Игњатовић 2008: 231, кат. 84.

67. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – оштећена, ваљкаста, светлобраон боје, углачане површине. На њој су очувани трагови црвене боје. Моделовањем су веома наглашени глутеи. На фигурини је, без сумње, приказана дуга хаљина. Појас је наглашен танком урезаном линијом. Доњи део хаљине је подељен у два поља односно зоне. Прво поље чине квадратна поља, која су наизменично испуњена кружним убодима. Постављена у три реда, она обликују мотив „шаховских поља“. На другом делу хаљине нема украса.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1929.

Димензије: висина 6,4 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1046

Публиковано: Васић 1936б: 47, сл. 271а–ц; Игњатовић 2008: 232, кат. 85.

68. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина реалистично моделована – оштећена, тамносиве боје, углачане површине. Недостaje глава. Поред пластично обликованих дојки, моделовањем су истакнуте препоне, глутеи, колена и стопала. На теракоти је приказана хаљина. Изрез око врата је у облику слова V, док вертикални урези дуж целог тела указују на припијену тканину. Налепљени кружни медаљони су сачувани изнад леве препоне, као и на левој плећки фигурине; они подсећају на појас.

Винчанска култура, Бело брдо.

Димензије: висина 8,2 цм.

Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1134

Публиковано: Васић 1936б: 74, сл. 402а–ц; Игњатовић 2008: 233, кат. 89.

69. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – пласнута, углачане површине: На њој су видљиви трагови црвене боје. На „птичијем лицу“ је пластично моделован дугачак нос. Руке су у облику патрљака. Моделовањем су наглашене дојке и глу-теи. Перфорације су изведене на лицу, профилисаном темену и рукама. Поред тога, на дојкама и пупку се налазе убо-ди. Дугачка сукња је приказана у облику висећих једнокраких троуглова, који су наизменично постављени, те подсећају на таласасту линију – или можда пред-стављају комаде коже.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1933.
Димензије: висина 9,8 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1151
Публиковано: Васић 1936б: 84, сл. 432а–ц; Игњатовић 2008: 234, кат. 92.

70. АНТРОПОМОРФНА СТАТУЕТА

Антропоморфна фигурина – пласнута, црвенкасте боје, углачане по-вршине. На њој су видљиви трагови цр-вене боје. Нос је пластично моделован. Очи су урезане и бадемасте. На глави и рукама, моделованим у облику патрља-ка, изведене су перфорације. Нос и део чела украшени су урезаним линијама. Дојке, струк, бокови и глу-теи су нагла-шени моделовањем. Одећа је приказана урезивањем. Изрез око врата је у облику слова V. Хаљина или сукња је приказ-ана урезивањем. Појас је представљен танком линијом. На доњем делу хаљине се, са предње стране, налази мотив „ша-ховских поља“ – комади тканине поста-вљени су у два низа. На задњој страни се налазе снопови хоризонталних линија, који имитирају вуну или кожу.

Винчанска култура, Бело брдо, ископавање 1933.
Димензије: висина 10,7 цм.
Археолошка збирка Филозофског факултета у Београду, инв. бр. 1070
Публиковано: Васић 1936б: 56, сл. 313а–ц; Игњатовић 2008: 235, кат. 94.

CIP - Каталогизација у публикацији

СПОНЗОР

ЗАНАТСКА РАДИОНИЦА ЗА ИЗРАДУ
НАРОДНИХ НОШЊИ И ОПАНАКА
КИРИ

КАЛУЂЕРИЦА, БЕОГРАД

ВЛАСНИК:
МИЈОМИР АЛЕКСИЋ КИРИ
WWW.OPANCI.RS

